

10

FOLIA HISTORICA

MAĞYAR NEMZETI MŰZEUM

FOLIA
HISTORICA 10

Budapest, 1982.

MAGYAR NEMZETI MÚZEUM ÉVKÖNYVE

Főszerkesztő:

Fülep Ferenc

Szerkesztőbizottság:

Bánkuti Imre

Rózsa György

Szerkesztő:

Haider Edit

Fényképek:

Erdőkürti Zsuzsanna

Karáth József

Rajz:

F. Dózsa Katalin

ISSN 0133–6622

TARTALOMJEGYZÉK

<i>HÉRI Vera</i> : Érsekújvár visszavétele 1685 (Egykorú emlékérmek metszet előképei)	7
<i>CENNERNÉ WILHELMB Gizella</i> : Batthyány Lajos ikonográfiája	21
<i>BASICS Beatrix</i> : A magyar történelemábrázolás problémái (1848–1867)	45
<i>VÁMBÉRI Gusztáv</i> : A Magyar Nemzeti Múzeum súlyai I. rész	83
<i>ACZÉL Eszter</i> : A magyarországi szabadkőműves mozgalom tárgyi emlékei I. rész. A fényképek	133
<i>F. DÓZSA Katalin</i> : A női divat változása 1896–1914 között	189
<i>SZILÁGYI Tibor</i> : A bártfai stallum restaurálása (1981)	221
<i>DITE, Tibor</i> : Gondolatok „A pozsonyi puskaművesség a XV–XIX. században” című kiállítás bezárásakor (Pozsony, Városi Múzeum)	237
<i>KOREK József</i> : Majhen Menyhért (1889–1982)	241
<i>KOVÁCS Tibor</i> : Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1981 évi tevékenységéről	245

INHALT

<i>Vera HÉRI</i> : Die Rückeroberung Érsekújvár's im Jahre 1685 (Stichen- vorbilder zeitgenössischer Gedenkmünzen)	7
<i>Gizella CENNER–WILHELMB</i> : Die Ikonographie von Lajos Batthyany	21
<i>Beatrix BASICS</i> : Probleme der ungarischen Historiendarstellungen 1848–1867	45
<i>Gusztáv VÁMBÉRI</i> : Die Gewichtsammlung des Ungarischen National- museums Teil I.	83
<i>Eszter ACZÉL</i> : Freimaurer – Sammlung im Ungarischen National- museum Teil I. Die Photopgraphien	133
<i>Katalin F. DÓZSA</i> : Veränderungen in der Damenmode zwischen 1896–1914	189
<i>Tibor SZILÁGYI</i> : Die Restaurierung des Stallums von Bártfa (1981) . .	221
<i>Tibor DITE</i> : Gedanken zur Sonderausstellung im Städtischen Muzeum in Pressburg, „Büchsenmacherei in Pressburg im 15–19 Jahr- hundert“ 11. November 1981–11. Mai 1982	237
<i>József KOREK</i> : Menyhért Majhen (1889–1982)	241
<i>Tibor KOVÁCS</i> : Über die Tätigkeit des Ungarischen Nationalmuseums im Jahre 1981	245

CONTENTS

<i>Vera HÉRI</i> : Recapture of Érsekújvár in 1685 (Engraved prototypes of contemporaneous medals)	7
<i>Gizella CENNER–WILHELMB</i> : Iconography of Lajos Batthyány	21
<i>Beatrix BASICS</i> : Problems in the representation of Hungarian history (1848–1867)	45
<i>Gusztáv VÁMBÉRI</i> : Weights in the Hungarian National Museum. Pt. I	83
<i>Eszter ACZÉL</i> : Material remains of freemasonry in Hungary. Pt. I. The photographs	133
<i>Katalin F. DÓZSA</i> : Changes in the ladies' fashion between 1896 and 1914	189
<i>Tibor SZILÁGYI</i> : Restoration of the Bártfa stall (1981)	221
<i>Tibor DITE</i> : Remarks on the occasion of the closing of the exhibition „The gunmakers of Pozsony (Bratislava) in the 15th to 19th centuries”, held in the Mestské museum (Municipal Museum) of Bratislava the 11th November 1981 and the 11th May 1982	237
<i>József KOREK</i> : Menyhért Majhen (1889–1982)	241
<i>Tibor KOVÁCS</i> : Report on the activity of the Hungarian National Museum in 1981	245

СОДЕРЖАНИЕ

<i>В. Хэри</i> : Освобождение Эршекуйвара от турок в 1685 г. (Гравюры, служившие образцами для медалей, чеканенных в честь этого события)	7
<i>Г. Ценнер-Вилхелмб</i> : Иконография Л. Батьяни	21
<i>Б. Башич</i> : Проблемы венгерской исторической живописи (1848–1867)	45
<i>Г. Вамбери</i> : Гири в Венгерском Национальном музее, часть I.	83
<i>Е. Ацел</i> : Памятники франкмасонского движения в Венгрии, часть I. Фотографии	133
<i>К. Ф. Дожа</i> : Изменения женской моды в 1896–1914 гг.	189
<i>Т. Силади</i> : Реставрация церковного сидения из г. Бартфа (1981 г.)	221
<i>Т. Дите</i> : Заметки о выставке "Ружейное мастерство в Пожоне (Братиславе) в XV–XIX вв." (Городской музей в Братиславе) 11 ноября 1981 – 11 мая 1982 г.	237
<i>Й. Корек</i> : М. Майхен (1889–1982)	241
<i>Т. Ковач</i> : О деятельности Венгерского Национального музея за 1981 г.	245

Héri Vera

Érsekújvár visszavétele 1685. (Egykorú emlékek metszet előképei)

Bécs 1683-as sikertelen török ostroma után az osztrák hadvezetésben, de az európai politikában is előtérbe került a török Európából való kiszorításának gondolata.

A szeptember 12-én lezajlott döntő ütközet után a török sereg a Duna vonalán vonult vissza. Az őket üldöző keresztény csapatok október 7-én Párkányt, október 27-én Esztergomot felszabadították.¹ E győzelem sorozat volt az, amely az ismét békére hajló, győzelmet kiaknázni nem akaró I. Lipótot a háború továbbfolytatására bírta, noha alapvető elképzelése még mindig a Franciaországgal való konfrontáció volt.

1684. március 5-én I. Lipót osztrák, (Sobieski) III. János lengyel uralkodó, Luigi Contarini a Velencei Köztársaság dogeja és XI. Ince pápa Szent Ligába egyesültek a török hatalom európai felszámolására.

A bécsi Udvari Haditanácsban állandó egyenetlenségek és surlódások közepette még ez év tavaszára az ostrom folytatását határozták el. Noha Starhemberg-Rüdiger tábornagy Eger és Érsekújvár visszaszerzését tartotta döntő fontosságúnak, ezúttal az az elképzelés győzött, mely Buda visszafoglalását tűzte ki célul.²

A fővezérek egymással való rivalizálása, a rossz szervezés, ellátás és Starhemberg betegsége miatt több hónapos ostrom után, 23000 főnyi veszteséggel a császári sereg abbahagyta az ostromot, s november elején megkezdte a visszavonulást.³

1685 tavaszán ismét megindult a hadjárat szervezése, ezúttal azonban annak a stratégiai elképzelésnek megfelelően, hogy előbb Érsekújvárt, a „Felvidék kulcsát” kell visszaszerezni ahhoz, hogy a leendő budai ostrom idejére ne legyen a császári sereg hátában veszélyes török erő.

1685. július 11-én kezdődik a császáriakkal körülvárt Érsekújvár ostroma. Ibrahim Sejtán vezetésével a császári katonaság megosztására török

támadás indul Esztergom ellen. Lotharingiai Károly vezetésével az ostromlók fele Esztergom védelmére indul, a várnál maradó Caprara irányításával augusztus 16 és 19 között lezajló támadással a császáriaknak sikerült megszerezni a győzelmet.⁴

Érsekújvár kiemelkedő fontosságú a XVI. század végén lett. Az erősítés kezdete az 1550-es évekre tehető. Ekkor Várday Pál esztergomi érsek az akkori Lök falu környékén várpalánkot építtetett.⁵

A későbbi esztergomi érsek Oláh Miklós, Verancsics Antal tovább erősítik. Mivel Bécs védelmének igen fontos pontja volt a Duna és Nyitra környéki terület, II. Miksa rendeletet adott ki egy nagyobb, kőből való vár építésére, melynek helyét a meglévő palánkvár mögé, az akkori Görög nevű falu környékére tűzte ki.⁶ Lochner „alapítását” 1573-ra teszi, s az építkezés tényleges megkezdését 1681-re.⁷ Ortelius nyomán sorolja fel a bástyáit Wienerin, Kaiserin, Friedrichin, Schwerdinerin, Forgátschin, Bohemien és Ernstin néven. Az Udvari Haditanács felmérésében, melyet a magyarországi várak állapotának vizsgálatára rendelt el, az építkezés idejét 1580–88 között jelölik.⁸ Az új vár Ottavio Baldigara, a korszakos jelentőségű olasz építész tervei szerint készült új-olasz, külső bástyás várépítés elvei szerint. A szabályos hatszög alaprajzú vár füles bástyákkal, előművel, (valószínűleg a régi palánkvárat építették át) körülveve a Nyitra folyóval és mocsarakkal kitűnően védhető vár volt. Két kapuja „Wiener Thor” és „Raaber Thor” vizesárok felett húzódott, s a vizes, mocsaras talaj körben megnehezítette a tüzérség közelítését.

Az európai köztudattal feltehetően Ortélius krónikái ismertetik meg. Chronologicájában (1620) még nem szerepel illusztrálva, de az Ortelius redivivus et continuiátus 1665-ös frankfurti kiadásában már illusztrációt láthatunk várról.⁹ Ennek minden bizonnyal az iránta való fokozott érdeklődés az oka, hiszen 1663-ban került török kézre.

A várat ekkor Forgách Ádám, a Felvidék generálisa védte. Küprili Mohamed 100 ezres Buda felől érkező seregével szemben azonban nem tudták a várat tartani. Ugyanis egy hamis hírre – a Duna híd leszakadt, a támadók nem tudnak átkelni – Forgách kb. 6000 emberrel kitört, de csatát vesztett. A vár körül elhelyezkedő ostromlók először tüzérséggel gyengítették a várat, a vizesárok lecsapolásával s a legkedvezőbb szárazföldi részhez közelálló bástya tönkre ágyúzásával lehetővé tették a gyalogsági rohamot. (Jelen esetben a Nyugat felé eső Friedrich bástya irányába.) A vár védői, Forgách, Bercsényi Miklós és Pio márki átadják a várat.¹⁰

I. Lipót 1664-ben megkötötte Törökországgal a vasvári békét, melynek értelmében a törökök megtartják Érsekújvárt.

Lényegében ugyanezzel a módszerrel – tűzérési tűzzel, vizesárok lecsapolásával, szétlőtt egy vagy két bástyán való rohammal veszi be 1685-ben a keresztény sereg a várat.

Az emlékérmek, mint tudjuk – mindig frissen reagáltak a történelmi eseményekre, annak fontosságától függően kisebb vagy nagyobb számban. Buda elvesztése például 1541-ben még sokkal kisebb jelentőségű volt, mint hogy külföldi érmészek témája legyen. A török terjeszkedésével azonban a Nyugat egyre kevésbé érezte magát biztonságban, s fokozódó érdeklődéssel fordultak a magyar földön lejátszódó események felé.

Mínthogy Itáliában a tengeri kereskedelmi útvonalak kerültek veszélybe, a Pápai Állam a francia hegemóniától tartott, s az európai egyensúly felbomlásától Ausztria túlságos meggyengülése és Franciaország túlzott megerősödése miatt, Lengyelország pedig szintén a török, tatár hódítástól tartott, így érdekeik ideig-óráig és nagy vonalakban közösek voltak.

A közvélemény tájékoztatására kiadók, történetírók, művészek krónikákat, röplapokat bocsájtottak ki a sokszorosítás adta lehetőségek megnövekedésével. Az érmészek pedig az uralkodóknak tisztelegtek a győzelmek megörökítésével. Mínthogy éppen az említett országok voltak leginkább érdekelve, természetes, hogy ez országok írói, művészei foglalkoztak legtöbbit az Európa sorsát leginkább meghatározó XVII. század végi eseményekkel.

A kiadók grafikusok, vésnökök természetesen nem jelentek meg mindig személyesen egy-egy ostromnál. A kevés számú utazó, vagy hadmérnök eredeti rajza válik ismertté, néha önálló életet kezd, s a „legeltérőbb fekvésű városok képei szinte hajszálra megegyeznek, ... csak a feliratok változnak”.¹¹

Az emlékérmek és metszetek közötti kapcsolat ismert, méginkább jellemző ez a török-ellenes hadjáratok idején, amikor megnövekszik a katonai vonatkozású grafikus ábrázolások száma. Egy-egy látkép, krónika illusztráció kis torzulással néhány év múlva másik kiadónál jelenik meg, esetleg a pontosság áldozatul esik esztétikai elképzeléseknek. Mire az érmész kezébe kerül, aligha felelne meg egy vezérkari rajznak.

Az érsekújvári győzelmet ünneplő érme egy része megközelítően hitelesnek ábrázolja a várat és ostromát, a csapatok elhelyezkedését, az építmény arányait.

Jelen esetben nem az egykorú érme teljes felsorolására vállalkozunk, hanem csak azokéra, melyeknek a metszet előképét ismertetni tudjuk. A felsorolás a legpontosabb „másolt” érmeikkel kezdődik, míg az utolsó érem már csak egyes alakokat őriz meg az egyébként igen részletes és kvalitásos grafikából.

1. Előlap: körben: FULMINA AUGUSTA AB AUGUSTO MENSE AUGUSTO felhők között három cikázó villám egy magaslati és két vizesárokkel elkülönített, fallal körülvett erődítésbe csap.

Hátlap: körben: MANDAT CAESAR ET ALTA ARX EXPUGNATUR OVATE. A vár és a körötte levő útvonalak pontos térképe. Ezen látszik, hogy gyakorlatilag minden oldalról vizesárok vette körül, két hídja volt, és egy további híd és kapu rendszere, ami előtt ugyancsak vizesárok volt. Chronostichon = 1685, ezüst, 42,5 mm., (bronz, ón, 42,5 mm) Széchenyi: 34. t. 16.¹² Huszár: 431.¹³ Johann Michael Hofmann műve (1. kép).

A hátlapi kép hűséges másolata az MTKCs 5421. sz. metszetének (2. kép). Címe: Pianta iconografica della Fortezza di Naychasel. Jobb oldalán zászlók, dob, fegyverek vannak, bal oldali nagyobb felét a térkép foglalja el. A metszeten halvány kézírás: „Coronelli: Sacra Lega”. Ez utóbbi írás bizonyos feltételezésre ad alkalmat. Coronelli: Regno d'Ungheria c. kiadványáról Kremmer azt írja, hogy Rosetti metszeteivel jelent meg,¹⁴ Kelényi pedig azt, hogy 1689-ben (hely megjelölése nélkül).¹⁵

A Regno d'Ungheria valóban hely és év megjelölése nélkül jelent meg. Mivel a kötet elején I. József képmása és neki szóló ajánlás van, őt pedig 1687-ben koronázták magyar királlyá, elképzelhető, hogy a koronázást közvetlen követő években jelent meg. (61. és 62. oldalán van Érsekújvár várának alaprajza.)

Majláth hivatkozik egy budai vonatkozású metszet leírásakor Coronelli másik kötetére, mely valóban 1689-ben Velencében jelent meg,¹⁶ azzal a megjegyzéssel, hogy metszette „Dosetti”.

Cavaliero Domenico Rosetti a velencei születésű mester a „levantei háborúkban ... mint rajzoló” állt a Velencei Köztársaság szolgálatában, 1698-ig.¹⁷ Marco Vincenzo Coronelli pedig 1702-ig ugyancsak Velencében volt író és térképkészítő,¹⁸ Dozettiről viszon nem tudtam adatot szerezni. Elképzelhető, hogy Dozetti név sajtóhiba, s hogy Coronelli és Rosetti mindkét kötet elkészítésében együttműködtek.

Érdekes módon maga a térkép, melyről az érmet mintázták, egy 1706-ban, Velencében megjelent Topogarfia della Sacra Lega című Coronelli műben jelent meg. (94. oldalán) Bizonyos hogy a térképnek korábbi munkákban is elő kellett fordulnia. A hadi események akkor már olyan gyorsan követték egymást, hogy az érmészek néhány hónap alatt több típusú érmet is mintáztak egy-egy hadi sikerre. Így alig valószínű, hogy Érsekújvár visszafoglalásának emlékére csak tíz év múlva bocsássanak ki érmet.

2. Előlap: bal oldalon fent Madonna holdsarlón, jobb oldalról koronás sas karmában kardot és Érsekújvár térképét tartja, lent csatajelenet a szelvényben: SCHLACHT BEY GRAN ($\frac{6}{16}$ aug.)

Hátlap: IN / AUGUSTALIA / CAESARIS IMPERII / CI C LXXXV / két keresztbetett babérkoszorúval díszített zászló, alatta LGL szignó. ezüst, 40 mm., Széchenyi: 34. t. 14. sz. Riedner: 12.¹⁹ Huszár: 437. Lazar Gottlieb Lauffer műve, peremiratos (3. kép).

Az érem szelvényében szereplő dátum és felírás az Érsekújvár ostroma közepette lezajló esztergomi „mellékhadszíntér” eseményeire utal. A császári sas szájában látható kiterített térkép viszont pontos mása az említett metszenek, az alatta zajló csatajelenet sematikus ábrázolása két összecsapó seregnek, s a középen le hanyatló alakoknak.

Az 2. számú érem mestere, Hofman bécsi udvari címer és pecsétvésnök volt, képességeinek bizonyára jobban megfelelt a térkép vonalas ábrázolása.²⁰ A bonyolultabb kompozíciójú 2. számú érem vésnöke, Lauffer viszont éremkészítő cég vezetőjeként csak az érsekújvári győzelemre négy típust készít.²¹

3. Előlap: körben: DEM LEOPOLD DAS GLUCK IST HOLD · DEN GLUCKS STERN KLAR NEUHAUSL STELLT DAR · A mezőben csillag alatt szárnyaló sas karmaiban kardokkal, alatta az ostromlőkkel körülvett vár képe, előtérben ágyúkkal és lovas katonákkal.

Hátlap: fent babérágak között koronás L. alatta 11 sorban: NEUHEUSEL / A.^O 1581 ERBAUT·A.^O 1663 / 26 SEPT. DURCH ACCORD / AND DIE TURKEN KOMMEN stb., peremiratos. ezüst, 43 mm., Széchenyi: 34. t. 15. Muelmann XXXVI.²² Huszár: 428. (4. kép)

4. Előlap: körben: DEO GLORIA LEOPOLDO VICTORIA, a mezőben a vár eléggé pontos rajza, előtte középen ágyúk, mellette kétoldalt szimmetrikusan elhelyezkedő gyalogos és ágyúzó csoportok, háttérben dombos vidék, fent sugárzó felhők.

Hátlap: pálmaágas L. betű alatt 9 sorban: NEUHEUSEL / A.^O 1581 ERBAUT, A.^O 1663 / 26 SEPT VERLOHEN stb. ezüst; 29,5 mm., (arany, 29,5) Montenuovo: 955.²³ Muelmann: XXXV. Huszár: 429. peremiratos (5. kép)

Az érmeiken látható kép előzménye az MTKCs. 650. ltsz. metszete, (6. kép) amelyen jól látható bal oldalon a Nyitra kanyarulata, jobb oldalon a csapat mozdulatokat feltüntető jelmagyarázat. A vár tulajdonképpeni ostromát a képeknek csak körülbelül a jobb felső egynegyedig ábrázolja. Az érem vésnöke érthető módon ezt a mozgalmat részt vette át. Két oldalt a rohamozó

lovasok, a vizesárcok mentén elhelyezkedő ágyúk, s középen egy nagy mocsaras részre vontatott tüzelő ágyúkat. Sajnos sem az érmék mesterét, sem a metszetét nem ismerjük.

5. Előlap: körben: CAESAR ME RECIPIT STRATO AUT FUGIENTE TYRANNO, középen a vár falának kissé sematikus rajza, gomolygó füst, bal oldalról rohamozó lovasok, lent ágyúk kasai és az ágyúkat kezelő katonák, és néhány holttest. A szelvényben, kurzívval: Neuheusel expugnatur r / die $\frac{9}{19}$ Aug. 1685.

Hátlap: félkörben: ET STABULO ET CAMPO DEPULSUS LUSTRA REQUVIRIT, alatta koronás császári sas karmából szikrázó villám agyoncsap egy kutyát. Háttérben Érsekújvár és a dunai híd képe. Peremirat és chronostichon. ezüst; 50 mm., Széchenyi: 34. t. 12. rev.: 34. t. 10. sz. Riedner: 8. sz. Muelmann: XXXVIII, Huszár: 441. (ón 50 mm.) (7. kép).

6. Előlap: körben: LEOPOLDUS MAGNUS ROM. IMP. P. P. a császár babékoszorús mellképe jobbra, vállánál MB szigno (Martin Brunner).

Hátlap: fent félkörben: NÜHUSIUM VI RECUPERABATUR A LEOPOLDI I. / $\frac{9}{19}$ aug.

a. 1685. a mezőben vár távlati képe, jobb oldalon sátrak, középen két lóhátról vezénylő alak, bal oldalon kilövő ágyúk. Lent balra MB szigno (Martin Brunner). bronz öntvény, 47 mm., (8. kép).

Az érmeek előzménye valószínűleg az MTKCs 3997. ltsz. metszete (9. kép). Itt már azt tapasztalhatjuk, hogy a vésnökök részben esztétikai szempontok miatt nem veszik át pontosan a metszetet, de valószínűleg azért is, mert nyújtott téglalap alakú képet teljes egészében nem lehetett volna átmenteni az érem kerek síkjára.

Így feltevésünk szerint az 5. számú érem készítője a metszet bal oldalán levő jelenetet használta fel. A metszeten jól látható a földhányás, amelyről figyelemmel lehetett kísérni a várbeliek mozdulatait, jól elkülöníthetők a kassal körülvett ágyúk, amelyek a vizesárcok fölött lövik a várat, tovább a földsánc védelmében vonuló katonák. A várnak csaknem közepén gomolygó füst, és a bal oldali bástyán a zászló. Az érem vésnöke az érem centrumába helyezte az ágyúsort, aránytalanul megnövelve a vár méreteihez képest, megőrizte a metszetből a középen gomolygó füstöt, és a zászlót, a sánc mellett vonuló katonák esetében csak jelzésre szorítkozott, viszont a Bécsi Kapu mögött rohamozó csapatot ő is feltüntette. Egészében véve olyan hatást kelt

az éremkép, mintha az ágyúsor mögött állva szemlélte volna az ostromot.

A 6. sz. érem mestere, Martin Brunner feltehetően a metszet jobb oldalán levő jelenetet használta fel. Az előtérben ágaskodó lovon ülő lovasok, mellettük két füstölgő ágyú, másik oldalukon a sátrak, megfelelnek a metszetnek, a várnak a képe viszont egyáltalán nem hasonlít Érsekújvár látképehez, inkább a budai várnak olyan rajzára, melyet Lauffernak Buda visszafoglalására készíttette érmén láthatunk.

A felszabadító hadjáratok nyomán egyre nagyobb számban jelennek meg az érmek. A metallique histoire bizonyos spontán megjelenésének lehetünk tanúi.

Az érmek domináns része grafikus ábrázolások alapján készült. Ezek többnyire rölapok, krónika -illusztrációk, térképek. Igen érdekes volna – további munka során – az eddigi mesterjelzés nélküli, önálló műtárgyként nyilvántartott metszeteket a korszak kronika-irodalmával összevetve szerzőkhöz, művészekhez vagy kiadókhöz tudnánk kötni. Így szerencsés esetben a szignálatlan érmek mestereinek felderítéséhez is közelebb kerülnénk.²⁴

JEGYZETEK

1. *Fraknói Vilmos*, XI. Ince pápa és Magyarország felszabadítása a török uralom alól. (Budapest 1886) 76.
2. *Károlyi Árpád*, Buda és Pest visszavívása 1686-ban. átdolgozta: Wellmann Imre (Budapest 1936) 5.
3. *Károlyi-Wellmann*, i. m. (2) 9.
4. A magyar nemzet története VII. kötet Szerk.: Szilágyi Sándor (Budapest 1898) 436.
5. Magyarország vármegyéi és városai, Nyitra Vármegye. Szerk.: Dr. Sziklay János és Dr. Borovszky Samu (Budapest é. n.) 614.
6. Magyarország vármegyéi... i.m. (5) 615.
7. *Lochner, Johann Hieronymus*, Sammlung Wertwürdiger Medaillen. (Nürnberg 1740) 314.
8. *Gerő László*, Magyar várak. (Budapest 1955) 392.
9. Ortelius redivivus et continuatus ... (Frankfurt 1665) 278. és 279. old. között.
10. Magyarország vármegyéi ... i. m. (5) 631.
11. *Kremmer Dezső*, Pest-Budát ábrázoló német metszetek. Budapest Régiségei. X. (Budapest 1923) 97.
12. (Schönvisner, Stephanus:) Catalogus nummorum Hungariae ac Transilvaniae Instituti Nationalis *Szechenyiani* (Pest 1807)
13. *Huszár Lajos*, Régi magyar emlékérmek katalógusa I. Történeti érmek, 2. Újkor (1657–1705) (Budapest 1975)
14. *Kremmer Dezső*, i. m. (11) 115.
15. *Kelényi B. Ottó*, Buda és Pest 1686 évi visszafoglalásának irodalma (1683–1718) (Budapest 1935) 120.
16. A Történelmi Kiállítás Kalauza. Szerk.: Majláth Béla (Budapest 1886) 230. 871. metszet.

17. Allgemeines Lexikon den Bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart begründet von Ulrich *Thieme* und Felix *Becker*. XXIX. kötet (Leipzig 1935) 48.
18. U. o. VII. kötet (Leipzig 1912) 449.
19. *Riedner, Johann Nicolaus*, Verzeichniss der Medaillen... (Nürnberg 1776)
20. *Forrer, L.*, Biographical Dictionary of Medaillists... II. kötet (London 1904) 514.
21. U. o. III. kötet 326.
22. *Muelmann, Johann*, Apparatus numismatum. (Leipzig é. n.)
23. Verzeichniss verkauflicher Münzen aus der fürstlich *Montenuovo*'schen Münzsammlung. (Hess, Frankfurt a. M. 1880) Árverési katalógus.
24. Szerző köszönetet mond Dr. Rózsa Györgynek a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Képcsarnoka (rövidítésben: MTKCs) osztályvezetőjének és Cennerné dr. Wilhelmb Gizellának az MTKCs főmunkatársának, akik az írás elkészítése során segítségére voltak.

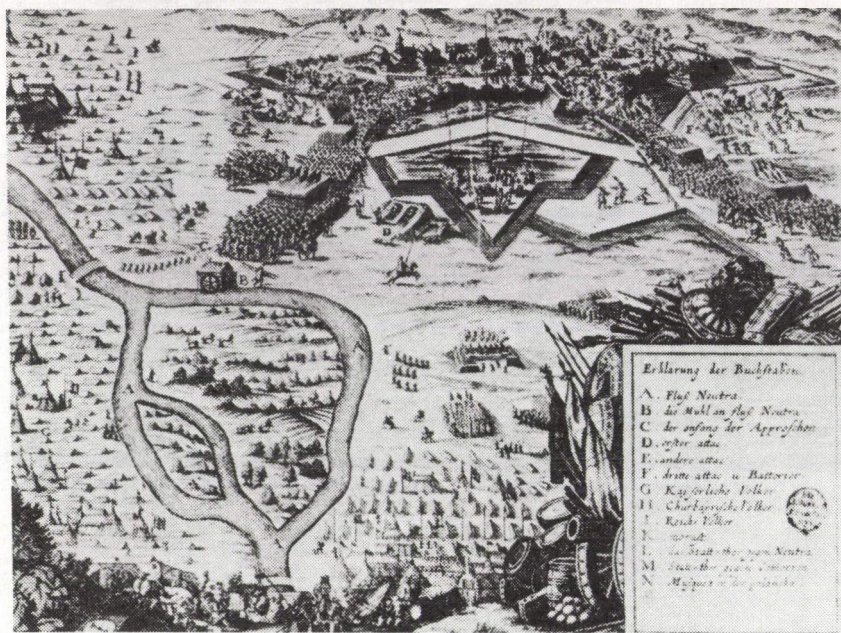
Die Rückeroberung Érsekújvár's im Jahre 1685 (Stichenvorbilder zeitgenössischer Gedenkmünzen)

Die Münzprägekunst reagierte immer frisch auf die einzelnen historischen Ereignisse. Das siebzehnte Jahrhundert war eine besonders bewegte Periode Europas, die Öffentlichkeit wurde über die Geschehnisse auch durch Croniken, Flugblätter und Münzen benachrichtigt. Die Zahl der graphischen Darstellungen wuchs an und obwohl sie nicht immer ganz genau und authentisch waren, dienten sie zumeist als Modelle für die Münzen.

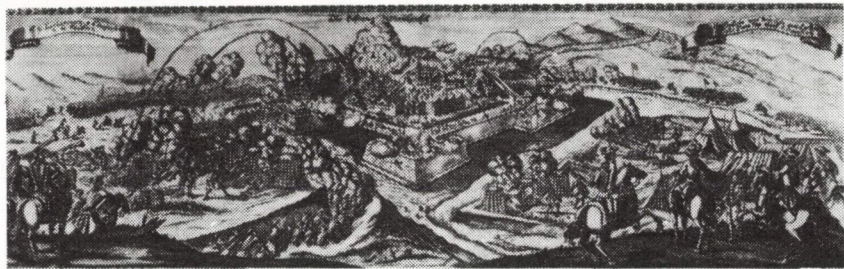
Aus dem Vergleich der Stichensammlung der Ungarischen Historischen Bildergalerie mit den zur Erinnerung an die Belagerung Érsekújvár's (Neuhäusel) gefertigten zeitgenössischen Münzen Fällen die Stiche oder Flugblätter von Punkt zu Punkt abzeichneten, in anderen Fällen aber nur die Hauptmotive übernahmen. Aus diesem Grunde darf man auch die auf Münzen sichtbaren Burgdarstellungen nicht immer als authentisch annehmen, da die Münzprägekunst auch wegen des Masses und der technischen Ausführung der Münze zur Konzentrierung des Bildes gezwungen ist.

4-6. Érsekújvár ostroma, az érmeken pontos részlet a metszetről

6–9. Érsekújvár ostroma, a metszet egyes jeleneteinek felhasználásával az érmeken

Batthyány Lajos ikonográfiája

Batthyány Lajos alakjának, tevékenységének művészi megörökítése három forrásból eredt. A feudális hagyományokban gyökerező családi arcképgyűjtőigény folyamánként néhány kiemelkedő kvalitású alkotás maradt reánk. Az 1840-es évektől kezdve politikai pályájához kapcsolódva jelentkeznek különböző technikájú és műfajú művek. Pere és tragikus halála után pedig már az önkényuralom idején megindul a főképpen özvegyétől kezdeményezett kultusza, mely 1870-ben, földi maradványai felvételével és a Kerepesi-temetőben történt ünnepélyes eltemetésével érte el tetőpontját. Ennek az utolsó korszaknak a művei között sok a visszpillantó tartalmú emléklap, s a rajzolók szívesen elégitették ki a nagyközönség kíváncsiságát a történeti hűséget nélkülöző érzelmes jelentetekkel. A Batthyány-ábrázolások ez utolsó köre ugyanolyan műfaji és technikai változatosságot mutat, mint a megelőző korszakból származó alkotások.

Legkorábbi fellelhető arcképe egy családi csoportképen maradt fenn, amelyen anyja, Skerlecz Borbála festette le magát fiával és leányával. Az 1810-es években keletkezett csoportkép, melyről jelenleg csak egy akvarell-másolat ismeretes,¹ a XIX. század elején hazánkban is divatbajott és kedvelt² együttes családi portrék műfajába tartozik. A finom, világos árnyalatokban tartott miniatűrön megjelenő fiúcska fejformája, szemei és hajszíne megegyezik a felnőtt politikus külsejével és érdekes adalékot szolgáltat testi fejlődésére (1. kép).

Különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy időben következő ismert arcképe majd három évtizeddel későbbben keletkezett. Id. Friedrich Lieder, a porosz származású, Berlinben és Párizsban tanult, előbb Pozsonyban és Nagyszombatban, majd 1820-tól Pesten működő festő és miniaturista műve 1839-ből datált vízfestésű félalakos portréja.³ A beállítás is elárulja, hogy családi emléknak készült a portré, Batthyány nyitott nyakú ingben ül karos-

székében, vállán romantikus ráncokban leomló köpeny van átvetve, arckifejezése után ítélve a társaság valamely most szólott tagja felé fordul, reá figyel. Lieder az intimebb beállítás ellenére is éreztetni tudja ábrázoltja szellemi energiáit és képességeit, amelyek eredményeképp a portré készülése- nek évében már az ellenzék vezetői közé számított. A művész tehetsége azzal tűnik ki, hogy e kis kör részére készült művén is érezteti a közéleti embert (2. kép).

Mint fentebb említettük Batthyány Lajos, aki 1830 óta vett részt a politikai életben, az 1840-es évekre a főrendi ellenzék vezérévé lett. Közéleti pályájának kibontakozásával párhuzamosan sokasodnak meg arcképei, első- sorban a publicitást szolgáló sokszorosított grafika műfajában, de tekintélyé- nek kiteljesedésével tudomásunk van néhány nagyméretű és neves alkotótól származó olajfestményről is. 1840-ben a bécsi Faustin Herr örökíti meg félalakban, karosszékben ülve. Az osztrák grafikus a mérsékelt magyar ellen- zék három vezéralakjáról – Batthyányin kívül Deákról és Széchenyiről – ké- szített litografált arcmást ebben az esztendőben.⁴ Átlagos művészi képessé- gei a nagyjából hasonlósságra törekedtek. A pozsonyi országgyűlést portré- megrendelések okából felkereső külföldi mesterek között volt az osztrák Franz Eybl is, aki Wagner József pesti kiadó és műáros megbízásából köre rajzolta a követeket 1842/43-ban.⁵ A sok esetben kitűnő karakterábrázolást nyújtó félalakos, vagy térdképes portrék⁶ általában egyszerű, sötétszínű, zsinórdíszes magyar viseletben mutatják be ábrázoltjaikat. Batthyány Lajos képmása esetében a háziköpenyben, kihajtott inggallérral lerajzolt portré- modell inkább a miniatűrművészet családias hangulatú és közeli hozzátarto- zóknak készült irányzatát követi⁷ (3. kép). A sorozat többi darabjától megkü- lönböztető beállítás és az arc érzelmesebb, tetszetős, inkább biedermeier megfogalmazása láttán felvetődik, hogy a művész nem egy korábbi magán- megrendelésre festett akvarellt vitt-e át kőrajzba?

Batthyány a hazai portréfestészet korabeli híres és kiemelkedő kép- viselőjével, Barabás Miklóssal már 1845/46-ban kapcsolatba lépett és felesé- géről Zichy Antóniáról, valamint korán elhalt első-, és 1846-ban született második fiáról, Elemérről készíttetett rajzokat.⁸ Így, amikor 1846-ban az Iparegylet, melynek Batthyány elnöke volt megrendelte a művésznél életnagy- ságú arcképét,⁹ Barabás már régebbi ismeretség, személyes kapcsolat alap- ján foghatott munkához. A szabadságharc bukása után a megsemmisítést, vagy az eltüntetést éppen hogy elkerült, s a család tulajdonába visszajutott festményről keveset tudunk,¹⁰ a kompozíció rekonstrukciójához az 1848-as díszmagyaros litografált és az Iparegyletnek 1883-ban újrafestett portré adhat

támpontot. A kidolgozás stílári elemeire pedig az 1846-os év két másik reprezentatív férfiarcképéről, Liszt Ferenc és József nádor képmásáról következtethetünk.¹¹ Valószínűleg az Iparegyletnek festett arcképet ismételte meg Barabás István főhercegnek, a későbbi nádornak 1847-ben.¹²

Az említett évből még egy Barabás Batthyány-portré maradt fenn, "csak a 'fő'", így különbözteti meg a festő ezt az arckép-típust a másiktól.¹³ A heroikus arckifejezésű ábrázolt antikizáló öltözete nemcsak Barabás művészetében egyedülálló, de a korszak művészetében is szokatlan. Így feltehető, hogy az ábrázolás ilyen módja Batthyány kívánsága volt, ami a magyar feudális alapműveltség klasszikus latin fundamentumának kései jelentkezése. Ez az ábrázolási típus a maga időtlen elemeivel többször visszatér Batthyány halála után.

1847-ben Batthyány óriási erőfeszítéseket tett, hogy Kossuthot Pestmegye követévé válasszák meg. A hagyomány szerint a követválasztásra bejött kortesek díszmenetének ábrázolásán a zászlóvivő mögött lovaglók sorában a hosszú, vörösszakállú, széles karimás kalapot és széles prémgalléros köpenyt viselő figura Batthyány Lajos, aki a választók élére állva maga vezette őket az urnákhoz.¹⁴

1848-ban azután felgyorsult a fejlődés s a politikai küzdőtéren mindenütt ott látjuk Batthyány Lajost, szereplését pedig grafikus egyéni-, és csoportportrék kísérik. A nemzet és az országgyűlés kívánságait Bécsbe vivő küldöttségről két csoportos ábrázolás is készült a litográfiai műhelyekben. Matthäus Kern Bécsben dolgozó művész, nagyobb részben egyéni portréceruzavázlatok segítségével mutatta be a fontos feladat résztvevőit.¹⁵ A jövő miniszterelnököt, csakúgy, mint Széchenyi Istvánt, Szemere Bertalant, Károlyi Györgyöt, vagy Teleki Lászlót Eybl korábbi kőrajzai nyomán alakította mell-, vagy vállképekké. A másik, csupán kilenc ovális portréból összeállított csoport ismeretlen bécsi grafikus munkája, Batthyány arctípusa Eyblt követi, a díszmagyar látható részei a köznemesi viseletre emlékeztetnek.¹⁶ A magyar küldöttség Bécsbe érkezésének több litografált ábrázolása is maradt,¹⁷ ezek egyikén, egy Anton Perger rajza után köre vitt lapon Kossuth és Batthyány ünneplését örökítették meg.¹⁸ Azt a tekintélyes férfit, akibe minden oldalról sokan vetették bizalmukat, Barabás Miklós állította elénk 1848-ban köre rajzolt, félalakos portréján. A díszmagyart minden fölös részletezéstől menten ábrázoló művész a negyvenedik évét meghaladt államférfi arcának hű, egyben a közvéleményt inspiráló visszaadására koncentrált.¹⁹ Ezt a képet tanulmányozva Pulszky Ferencnek, az 1848/49-es évek szereplőjének, a Kossuth-emigráció egyik vezéralakjának, s a neves régésznek

és műtörténésznek azon sorai jutnak eszünkbe, melyekkel összehasonlítja Batthyány Lajost és Jellacic horvát bánt külsőre. „Batthyány is kopasz volt, de magas homloka, éles tekintete, hegyes, görbült orra s szép szőke szakáll a saskeselyűre emlékeztetett; vonásaiban látszott a szenvedély és határozottság. Senki sem pillanthatta meg anélkül, hogy eszébe ne jusson: Ez nevezetes ember!”²⁰ Barabás Pulszky idézett, s a közvélemény értékítéletét tolmácsoló leírásának szellemében alkotta meg Batthyányról terjesztésre szánt, sokszorosított grafikáját, amely sok későbbi lap mintája lett.²¹ Barabás művének egyszerűbb öltözetű, pusztán mellképben bemutatott variánsa az a lap, amelyet 1848-ban Johann Stadler bécsi grafikus készített Batthyány miniszterelnöki dezignálása után a pesti Walzel kőrajz-kiadó számára.²² A Stadler-féle öltözetet vette át a csoportkép-kompozíció mellkép-sorába, a kiegyensúlyozottabb elrendezés érdekében Barabás Miklós, amikor a Batthyány-kormányt mutatta be kőrajzán.²³ A kabinetet tanácskozás közben megörökítő, az egyes miniszterek arcmása között lényeges kvalitásbeli különbséget mutató ismeretlen művész Batthyányt a kép balszélén, karosszékekben ülve ábrázolta.²⁴ Batthyány dolmányt, hosszú pantallót visel, jobbáiban iratot tart, baljával a hegyével a földnek támasztott díszkardját fogja. A beállítás keresetlensége, a jól talált arcvonások a miniszterelnököt e befejezetlen, csupán a próbanyomatig kivitelezett alkotás egyik legjobb figurájává teszik (4. kép). Az a politikai szövetség, amely Kossuth-tal fűzte egybe, képben is kifejezést nyert. Tyroler József, a Kossuth-bankók rajzolója, több a forradalom és a szabadságharc történetében fontos szerepet vitt személyiség arcképének alkotója és terjesztője egy lapon rajzoltatta meg kettejüket Weber Henrikkel a pesti származású portré-, életkép-, és történeti festővel. Weber rajzát, mint már több esetben,²⁵ Vorlage-nak használva fejtett ki agitatív tevékenységet műlapjával Tyroler. A kép elemzése eredményeképpen megállapíthatjuk, hogy a két politikus aligha ült a festőnek, mert mindkettejük Eybl-féle arcmását vette alapul és kombinálta a díszmagyar állófigurával. Ez a kompiláció Kossuth esetében sokkal jobban sikerült.²⁶ Érdekes művészi kísérlet, hogy a romantikus portréfestészet egyik hatásos beállításával, a karbafont kezű félalakkal próbálkozik Batthyánynál, de ez a póz a díszmagyar (mente és dolmány) többrétegű sziluettet adó viselete miatt sem sikerülhetett.²⁷

Az országgyűlés 1848. VII. 5-én történt megnyitását megörökítő s a magyar Borsos József és az osztrák Karl August Pettenkoffen műveként számontartott kitűnő, sokfigurás kőrajzon Batthyány kormányával az elnöki emelvényen, a királyi leiratot felolvasó István nádor mögött foglal helyet.²⁸ A művészek Batthyány miniszterelnöknek ajánlott lapja politikai

tekintélyét és népszerűségét is jelzi. Tekintélye és népszerűsége abban is megmutatkozott, hogy 1848-ban a már némi nevet szerzett, a bécsi Akadémián tanult Alexy Károly gipszből megmintázta féleltnagyságú mellszobrát, amely azonban a szabaságharc eseményei, vagy leverése idején elpusztult.²⁹

A politikai népszerűséget a XIX. században már nemcsak neves mesterek, monumentális alkotások jelzik, hanem az utóbbiak fennköltségével ellentétes töltésű műfaj, a karikatúra is. A Charivari, a harcos baloldali élclap 1848. szeptember 2-án úgy figyelmeztet az osztrák ellenforradalmi veszélyre, hogy a kormányt baromfiudvar képében ábrázolja, amelyre a kétfejű sas lecsapni készül.³⁰

1848 őszén, látva, hogy nem lehetséges békés, vagy kompromisszumos megoldás a megindult hazai fejlődés és a Habsburg-hatalom kormányzási gyakorlata és elképzelései között, Batthyány lemondott, de ifjúkori hadi tapasztalatait cselekvőleg ajánlotta fel a szerbek ellen küzdő honvédseregnek. Katonai szolgálata közben baleset érte, ebből felépülve ismét politikai téren akart működni és november-decemberben a pesti országgyűlés munkájában vett részt. Ellenezte az országgyűlés Debrecenbe távozását és javasolta, hogy menesszenek küldöttséget a fővároshoz közeledő Windischgrätz elé. A Johann Höfelich bécsi könyvnyomdász és kiadó vállalkozásában megjelenő „Armee-Bulletin” c. sorozat az osztrák hivatalos hadijelentések szövege mellé azok egy-egy mozzanatának képi ábrázolását is adta. A XI. lapon a küldöttséget visszautasító osztrák fővezért láthatjuk a bicskei kastély egyik termében.³¹ A küldöttség tagjai között Batthyány is jelen van, holott tudjuk, hogy Windischgrätz a tudakozódni előrement Majláth Antalnak azt mondta, hogy Batthyányt nem hajlandó fogadni. A küldöttség erre úgy határozott, hogy bár az országgyűlés négyüket jelölte ki együttesen, s így az országos jelleg már nem áll fenn, megkísérli Batthyány nélkül a tárgyalást.³² Miután a rövidesen bekövetkező letartóztatás nem hagy kétséget afelől, hogy Batthyány sorsa már ekkor meg lehetett pecsételve, szerepeltetése a kőrajzon már a közvélemény befolyásolásának egyik első lépéseként tekinthető, s megaláztatásának képi bemutatásával megvetést és félelmet kívántak kelteni (5. kép).

A per vitele s végül a kegyetlen ítélet az ugyanegy napon kivégzett 13 aradi vértanú honvédtábornok sorsával együtt nemcsak Magyarországon, de külföldön is megrendülést és felháborodást keltett. Még 1849-ben került ki a nyomdából az a Barabás-litográfia kompozícióját másoló ábrázolás, amely feliratában elítéli a kivégzést.³³ A lipcsei lapmellékletként megjelent portré felidézi egyben azokat az írásműveket is, amelyek rokonszenvel adóztak Batthyány személyének német nyelvterületen.³⁴

Az első magyar miniszterelnök tragikus emlékét az 1850-es években elsősorban a szabadságharc emigránsai tudták széles bázison ébrentartani. Az 1850-es években Londonban működő magyar litográfus, Szerelmey Miklós, kőrajz-sorozatot tervezett a szabadságharc csatáiról és a megtorló osztrák kivégzésekről. 1852-ben fiktív megjelenési hellyel napvilágot is látott a sorozat első füzete, melyben a szolnoki csatát, a stureci átkelést, a preszákai vérfürdőt bemutató lapok mellett megtalálható egy honvédtábornok ábrázoló zsánerjelenet és Batthyány Lajos kivégzése is.³⁵ A kőrajzon sikerült Batthyány hősiességének kihangsúlyozása, ehhez a hatáshoz a rajzoló változtatott az eredeti helyzeten, Batthyáynak nem kötötték be a szemét, mindenre elkészülve várja a halálos lövéseket.³⁶

Ugyancsak Londonban örökítette meg másodszor is Batthyány Lajost Alexy Károly, de az 1848-as képmásnál maradandóbb anyagból, bronzból, mellképben.³⁷

Magyarországon elsősorban a család számára ismétli Barabás korábbi arcképeit 1849 és 1851 között 5 példányban.³⁸ Az 1861-es év enyhülése új, sokszorosított Batthyány-portrék megjelenítésének kedvez, Marastoni József a Barabás-Stadler típusú,³⁹ Grimm Rezső a díszmagyaros Barabás és a tógás fej előképéből szerkeszti meg alkotását.⁴⁰ 1861-ben mintázta Batthyány mellszobrát gipszből a festő Barabás Miklós, hogy segítséget nyújtson az özvegy megrendelésére készítendő plasztikához Alexy Károlynak.⁴¹ 1862-ben a Batthyány-család az újabb művésznemzedék, a történeti festészet képviselőinek egyik legkorábbi képviselőjével, Than Mórral lépett hosszabb kapcsolatba. Az özvegy három történeti kompozíciót rendelt, melyek mindegyike a Habsburg-uralom évszázadok óta tartó uralma iránti ellenérzést, a nemzeti önállóság elvesztése feletti gyátsz volt hivatva felkelteni.⁴² Than régebbi Barabás-kompozíciókat is másolt a miniszterelnök portréi közül.⁴³

1866-ban Alexy Károly egy olyan kisméretű bronz állósobrot mintázott, amely új ikonográfiai típussal gazdagította Batthyány képmásait. Az öltözet és az arctípus Barabástól ered, a könnyed kontrasztba állított figura háta mögött könyvek és búcsúlevelének mondata: *viam meam persecutus sum*. A díszöltözet e korban szokásos elemein a lendületesebb sziluetttel érdeklődésben annyit változtatott Alexy, hogy Batthyányra nem díszmagyarhoz viselt csizmát, hanem végig a lábakra simuló feszes nadrágot és reneszánszos szabású cipőt adott.⁴⁴ A művész a párizsi világiállításra is kiküldte szobrát 1867-ben, ebből az alkalomból Henszlmann Imre meleg hangon méltatja a művet a Vasárnapi Újságban megjelent szignálatlan cikkben.⁴⁵ „...csak dicsérszünk lehet a művészi biztos tapintatát, melylyel ... az eredetinek

külső jellemző vonásait szerencsésen beolvasztotta művébe, valamint azt is, hogy céljához képest a nemzeti díszöltözet némi eszményítését is megengedte magának: Az egész szobor kellemes és egyszersmind erélyes alak s mozdulatok körrajzait mutatja...” – írja a kitűnő műtörténész és műkritikus. A külföldön levő szobor jobb bemutatását szolgálta az a fametszetű illusztráció, amelyet a Székely Bartalan fényképről másolt ceruzarajzáról Rusz Károly vitt át faducra.⁴⁶

Amint említettük Alexy egészalakos, méltóságot, de egyben dinamizmust kifejező képmása jól megfelelt annak az ideálképnek, amely a kiegyezés idején Batthyányról divatbajlott. Szoborról másolt festmény, vagy grafika előképe kompozíciós törvényei folytán leginkább megközelítette azt a fennkölt ideálképet, amelyet barátai, családtagjai, de a kor Batthyányt halálában heroizáló és élete, működése tanulságaival nem foglalkozó politikai koncepciója is magáévá tett. Than Mór az Alexy-szobrot és a korábbi provinciális nemesi-főúri portré környezeti és kompozíciós jegyeit olvasztotta össze 1868-ban a vasi megyeháza dísztermébe készült életnagyságú, egészalakos portréján⁴⁷ (6. kép). A szobrot állította Batthyány életének főbb jeleneteivel keretezett nagyméretű emléklapja középpontjába Herqui Károly körrajzában Halász István kiadó⁴⁸ (7. kép).

Ez utóbbi grafika már Batthyány 1870-ben történt ünnepélyes eltemetése után látott napvilágot. Az emlékezetes eseménysorozatot kiadványok, hírlapi cikkek írták le bőven foglalkozva elfogatásának és fogságának körülményeivel, titkos temetésével a ferenciek kriptájában, majd részletesen tárgyalták a Pest várostól kezdeményezett és az év június 8-án lefolyt gyászünnepély minden mozzanatát.⁴⁹ A szöveget kísérő illusztrációk a kivégzést⁵⁰ és koporsójának fogadtatását ábrázolták a múltból,⁵¹ a fametszetek nagyobb része az ünnepélyes gyászertartást és a gyászmenetet örökítette meg.⁵² Csak a Vasárnapi Újság hasábjain szerepel a holttest áthelyezésének képe új, díszes érckoporsójába a ferenciek kriptájában.⁵³ A lap munkatársa is résztvett az eseményen s a Pollák Zsigmondtól faducra metszett jelenet a leírásokkal megegyezően láttatja a széteső koporsót, benne a halottat, akit szép, dús szakálláról is fel lehetett ismerni.⁵⁴ Az 1870-es ünnepségek s a közvélemény figyelme természetesen arra indított több grafikust és kiadót, hogy Batthyány korábbi portréiról másolatot hozzon forgalomba.⁵⁵ vagy új elemekkel bővítse a miniszterelnök életének eddigi ábrázolásait, mint a prágai származású, s az 1860-as, 70-es években Budapesten működő Klič Károly.⁵⁶ Kései visszhangja az 1870-es eseményeknek, s azok sajtó-, és művészi kommentálásának Jankó János 1877-es olajfestménye: Batthyány Lajos menete a vesztő-

helyre.⁵⁷ Jankónak nem volt erős oldala a tragikus pillanatok érzékeltetése, a kép tárgyánál fogva mégis igen alkalmas volt arra, hogy sokszorosított technikában láthassuk viszont a szabadságharcért lelkesedők lakásának falain.⁵⁸

A publicitást jelentő népies sokszorosítás megfelelő mértékben vett részt Batthyány hírnevének terjesztésében a század végén is (8. kép).⁵⁹ Családja és tisztelői neves művészekkel örökítették meg alakját még a 80-as években, sőt a századfordulón is.⁶⁰ A XIX. század jellegzetes műfajában, a monumentális történeti festészetben, középület kiemelt helyén 1875-ben jelent meg Batthyány Lajos. Than Mór, aki korábban már többször megörökítette, a Nemzeti Múzeum lépcsőházának „Széchenyi és Deák kora” c. falképén a mártírok palmaágával kezében helyezte Batthyány alakját Széchenyi és Deák ülő csoportja mögé. Eredeti elképzelésén a művész 1868-ban kiemelt helyen, a kép bal szélén ábrázolta a volt miniszterelnököt, de a hivatalos bírálat után mind Kossuth, mind Batthyány figurájánál meg kellett változtatni a kompozíciót.⁶¹ A hazája felemelkedésén őszintén munkálkodó, tragikus sorsú államférfi személyének szóló nagy érdeklődés a kiegyezés után kemény memento volt a Habsburg-kormányzat számára. Miután emléke minden év október 6-án újra és újra feléledt, nem volt célszerű, hogy ennél több fény essen Batthyány alakjára. Ezért is nem sikerült, tiszteletreméltó kezdeményezésekkel sem szobrot állítani hősünknek Budapesten.⁶²

A Batthyány személyiségét és életét bemutató képes dokumentumokat végigkísérve egyúttal tanúi lehettünk a hazai művészet múlt századi fejlődésének is. Egy kivételes egyéniség és korszaka célkitűzései, a XIX. század modern Magyarországnak létrehozása, itt csengenek össze a hazai művészet műfaji és stiláris kiteljesedésében.

JEGYZETEK

1. Dr. Csapó György tulajdona, Budapest. A képre Vámbéry Gusztáv hívta fel a figyelmet. Az adatért neki, a reprodukálásért a tulajdonosnak, Dr. Csapó Györgynek mondok köszönetet.
2. Pld. Andrassy Istvánné és fia, György. Ismeretlen mester olajfestménye. 1800-as évek. Krasznahorka (Krasná Hôrka, CSSR) Vármúzeum; Niedermann Johann: Anya gyermekével a Nádasdy-családból. Olajfestmény. 1802. Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnoka (a továbbiakban MTKcs); Kininger, Vinzenz Georg: Hadik András és családja. Vízfestmény. 1806. MTKcs.
3. Papír, vízfestmény, 22,6 x 17,5 cm. Jelezve jobbra középben: *peint par Fried. Lieder /1839./* MTKcs Itsz. 20/1951. Rajz. Irodalom: *Rózsa György*, Negyvennyolc az egykorú művészetben. In: *Rózsa György-Spira György*, Negyvennyolc a kortársak szemével. (Budapest 1973) 511.
4. Papír, litográfia, 32,8 x 22,6 cm. Jelezve a portré alatt: *Köre metsz: Herr F. – nyomt: Oncken 1840. /Gerold' művészeti könyvkiadó intézete./* MTKcs Itsz. 7027. Irodalom: *Cennerné Wilhelmb Gizella*, Deák Ferenc ábrázolások. Folia Historica 4 (1976) 91.; 97.
5. *Thieme, Ulrich–Becker, Felix*; Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler. XI. (Leipzig 1915) 127.; *Szendrei János-Szentiványi Gyula*, Magyar Képzőművészek Lexikona. I. (Budapest 1915) 452.
6. Pld. Teleki László. 1842. Térkép. MTKcs.; Batthyány Kázmér. 1846. Térkép. MTKcs.; Csapó Dániel. 1842. Ülő félalak. MTKcs.; Id. Pázmány Dénes. 1842. Ülő félalak. MTKcs.
7. Papír, litográfia, 42,3 x 31,5 cm. Jelezve a portré alatt: *Nyomt. Leykum A. Bécsben. /Eybl. 842./ Wágner József tulajdona, Pesten.* MTKcs. Itsz. 170/1952. Gr. Irodalom: *Szendrei János – Szentiványi Gyula*, i. m. (5)
8. Márkosfalvi *Barabás Miklós* önéletrajza. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *Bíró Béla*. (Kolozsvár 1944) 255–257. 987., 1051., 1055., 1061. sz.
9. *Barabás Miklós*, i. m. (8) 1141. sz.
10. *Barabás Miklós*, i. m. (8) 192–195. sz.
11. V. ö. *Rózsa György*, A Történelmi Képcsarnok legszebb festményei. (Budapest 1977) 33. 38. kép. – Liszt Ferenc.; *Cennerné Wilhelmb Gizella*, Magyarország történetének képeskönyve. I. 896–1849. (Budapest 1962) 275. – József nádor.

12. *Barabás Miklós*, i. m. (8) 259. 1147. sz.
13. Karton, olajfestmény, 46 x 36,5 cm. Jelezve balra lent: *Barabás 1847*. Magántulajdon. Irodalom: *Barabás Miklós*, i. m. (8) 261. 1211. sz.; Művészet Magyarországon 1830–1870. Katalógus. II. (Budapest 1981) 395. 304. sz. 42. tábla.
14. Papír, színezett litográfia, 32,7 x 44,7 cm. Jelezve a kép alatt középen: NY. WALZEL A. F. PESTEN. MTKcs ltsz. 71. 69. Irodalom: *Cennerné Wilhelmb Gizella*, i. m. (11) 294–295., 346.
15. Papír, litográfia, 101,3 x 70,8 cm. Jelezve balra és jobbra lent: *Nach d. Natur u. Andern gez. u. lith. v. Math. Kern – Ausschl. Eigenthum von Ignath Steurer, Lithograph in Wien*. MTKcs. ltsz. 9507. Irodalom: *Vayer Lajos ifj.*, Széchenyi képe. Magyarságtudomány (1942) 100., 109., 34. sz.; *Vayer Lajos*, Kossuth alakja az egykorú művészetben. Kossuth Emlékkönyv II. (Budapest 1952) 444.
16. Papír, litográfia, 61,8 x 46,1 cm. Jelezve középen lehet: *D. u. V. bei F. Werner Mariahilf Josephgasse No. 128 in Wien*. MTKcs ltsz. 1773.
17. Pld.: *Rózsa György-Spira György*, i. m. (3) 182–183. sz.
18. Papír, litográfia, 41,8 x 50,9 cm. Jelezve a kép alatt kétoldalt: *Gezeichnet von Ritter von Perger, k. k. Professor zu St. Anna. – Lith. von J. Bauer. – Gedr. bei J. Rauh in Wien*. MTKcs ltsz. 7702. Reprodukálva: *Jókai Mór-Bródy Sándor-Rákosi Viktor*, Ezemolyországnegyvenyolc. A magyar szabadságharc története képekben. (Budapest 1898) 28.
19. Papír, litográfia, 52,7 x 34,5 cm. Jelezve: *Barabás (848.)* – NYOMT. RAUH J. BÉCSBEN. [WAGNER JÓZSEF TULAJDONA, PESTEN] MTKcs ltsz. 677. Irodalom: *Cennerné Wilhelmb Gizella*, i. m. (11) 290., 346.
20. *Pulszky Ferenc*, Életem és korom. Sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta: Oltványi Ambrus, I. (Budapest 1958) 375.
21. Pld: Papír, acélmetszet. 20,2 x 12,8 cm. Felirata: Louis Graf Batthyanyi. MTKcs ltsz. 880.; Papír, litográfia. Jelezve: *Imp. Lemerrier à Paris*. Paris, Bibliothèque Nationale, Cabinet des Estampes.
22. Papír, litográfia, 46,4 x 32,2 cm. Jelezve: *Stadler. 848. – KIADOTT WALZEL A. F. PESTEN* MTKcs ltsz. 10907.
23. Papír litográfia, 42,1 x 55,1 cm. MTKcs ltsz. 8844. Irodalom: *Cennerné Wilhelmb Gizella*, i. m. (4) 98. 17. jegyzet. A többi egykorú minisztérium-csoportkép adatait lásd i. h. 15., 16. jegyzetében, említésüket i. m. 93.

24. Papír, litográfia, 47,8 x 62,5 cm. MTKcs ltsz. 10629. Irodalom: *Cennerné Wilhelmb Gizella*, i. m. (4) 93., 98. 18. jegyzet.
25. V. ö. *Pataky Dénes*, A magyar rézmetszés története. (Budapest 1951) 235. 20. sz. „Nádori emlék”; uo. 24. sz. „Az első magyar független felelős minisztérium”.
26. Papír, acélmetszet, 37,7 x 26 cm. Jelezve: *Tyroler sc. – Weber d./ gedr. bei Tyroler.* / MTKcs. ltsz. 180/1939. Gr. Irodalom: *Pataky Dénes*, i. m. (25) 23.
27. Erre a beállításra sikerült példa *Eybl, Franz*: Teleki László portréja. Reprodukálva: *Cennerné Wilhelmb Gizella*, i. m. (11) 311. Batthyány arctípusa és öltözete egyébként egy feltehetőleg 1848-ban készült, ismeretlen mestertől származó litográfiával mutat rokonságot. MTKcs ltsz. 63. 109.
28. *Rózsa György-Spira György*, i. m. (3) 180–181., 326. kép, 512–14.
29. *Pusztai László*, Alexi Károly élete és művei. Munkatanulmány. 1977. Kézirat. A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatócsoportja tulajdona.
30. *Szerelmey Miklós* litográfiája. Reprodukálva: *Rózsa György-Spira György*, i. m. (3) 121. 225. kép.
31. Papír, litográfia, 33,9 x 44,3 cm. MTKcs ltsz. 424. T. Irodalom: *Cennerné Wilhelmb Gizella*, i. m. (4) 93., 98., 19. jegyzet.
32. Gróf Batthyány Lajos az első magyar miniszterelnök élete és halála ... (Pest 1870) 121–22.; *Vahot Imre*, Gróf Batthyány Lajos élet, és jellemrajza, ... (Budapest 1873) 82.
33. Papír, litográfia, 26,2 x 18,1 cm. Jelezve: *Oehme & Müller: Braunschweig. | Leipzig, Expedition des Leuchthurms.* / Felirata: LOUIS GRAF BATTHYANY | Das Opfer Habsburger Blutgier. / MTKcs ltsz. 50/1939. Gr. – Külföldi példánya: Drezda, Sächsische Landesbibliothek. Der Leuchtturm. Redigiert von Ernst Keil. Leipzig, 1849. évf. 45. sz. melléklete.
34. Pld. Graf Ludwig Batthyány, ungarischer Premier-Minister, sein Leben, Wirken und Ende ... von einem Deutsch-Ungar. (Grimma und Leipzig 1850); *Horvath, Stephan*, Graf L. Batthyány und der 6. October in Ungarn. (Hamburg 1850)
35. *Cennerné Wilhelmb Gizella*, Szerelmey Miklós szabadságharci litográfiái. Művészettörténeti Értesítő, (1959) 163–64.; *Rózsa György-Spira György*, i. m. (3) 514–15.
36. Papír, litográfia, 45,9 x 59,4 cm. Jelezve: *Kovács Lajos rajza után. – Lithogr. Noeli Louis Paris* ^{ban}. MTKcs. ltsz. 6289. Reprodukálva: *Rózsa György-Spira György*, i. m. (3) 458. 799. kép.

37. Bronz, magassága: 32 cm. Budapesti Történeti Múzeum – Kiscelli Múzeum ltsz. 16842. Egy ezüstözött bronz példányát a Magyar Nemzeti Galéria őrzi. Irodalom: *Pusztai László*, i. m. (29)
38. *Barabás Miklós*, i. m. (8) 263. 1295. sz.; 265. 1383–84. sz.
39. Papír, litográfia, 43,4 x 31,4 cm. Jelezve: *Köre rajz. Marastoni József. – KIADJA OSTERLAMM KÁROLY. – Nyomt. Pollák Testvérek Pesten 1861.* MTKcs ltsz. 7028. Irodalom: *Gerszi Teréz*, *A magyar kőrajzolás története a XIX. században* (Budapest 1960) 167. 38. sz.
40. Papír, litográfia, 43,6 x 31,2 cm. Jelezve: *Grimm (861) – NYOMT. POLLÁK TESTVÉREK PESTEN 1861. [Kiadja Pfeifer Ferdinánd.]* MTKcs ltsz. 7029. Irodalom: *Gerszi Teréz*, i. m. (39) 144. 6. sz.
41. Gipsz, magassága: 45 cm. Magyar Nemzeti Galéria ltsz. 83355. Irodalom: *Művészet Magyarországon 1830–1870. Katalógus. II.* (Budapest 1981) 221. 55. sz. 74. tábla.
42. *Wilhelm Gizella*, Than Mór. (Budapest 1953) 27–28.; *Cennerné Wilhelmb Gizella*, Than Mór. (Budapest 1982) 15–16. XVII. színes t.
43. Pld. Vázon, olajfestmény, 48x37,2 cm. Jelezve balra lent: *Than Mór 1862.* MTKcs ltsz. 2040. A békási Vécsey-kastélyból. Barabás 1847-es vállképe után.; Vázon, olajfestmény, 58 x 46,4 cm. Jelezve jobbra középen: *Than M. 1863.* MTKcs ltsz. 1553. Mellkép, arctípusban az 1842-es Barabás festmény, ruházatban az 1848-as Barabás litográfia nyomán.
44. Bronz, magassága: 71 cm. Budapesti Történeti Múzeum-Kiscelli Múzeum ltsz. 28893. Irodalom: *Pusztai László*, i. m. (29)
45. Gróf Batthyány Lajos szobra. Vasárnapi Újság, (1867/14) 157–58.
46. Uo. 157.
47. Vázon, olajfestmény, 242x165 cm. Jelezve balra lent: *Than Mór 1868.* MTKcs ltsz. 53. 118. Szombathelyi Múzeum átadása a Szépművészeti Múzeumon keresztül. Irodalom: *Wilhelm Gizella*, Than Mór. (Budapest 1944) Disszertáció. 76.
48. Papír, litográfia, 74,1 x 48,6 cm. Jelezve: *H.K. [Nyomda és kiadó tulajdonos Halász István Pesten, Nagy kereszt utca 3. sz.]* MTKcs ltsz. 8694. Irodalom: *Gerszi Teréz*, i. m. (39) 152. 3. sz. A műlap hirdetése megjelent *Vahot Imre*, i. m. (32) hátsó külső borítólapján.
49. V. ö. a 32. jegyzetben említett életrajzokat, valamint a Vasárnapi Újság 1870. évf. 23–24., 26.–27. számát.

50. Vasárnapi Újság (1870/23) 285. Fametszet Banics rajza után: „Képünket egy pár szemtanú részletes előadásai és utasításai után művészi kéz készítette.”; Ugyanaz a kompozíció „Gróf Batthyány Lajos ... élete és halála. Pest, 1870. 16–17. között; Hasonló elrendezés tollrajz-, és tusfestmény-vázlata a MTKcs. 54. 402. ltsz.-u lapon. A rajz, mint a második helyen említett fametszet szignálatlan. – A kivégzendő és a kivégzőosztag részletét ismétli fordított állásban Herqui Károly 48. jegyzetben tárgyalt kőrajza.
51. Gróf Batthyány Lajos ... élete és halála. (Pest 1870) 48–49. között. Hasonló kompozíció Herqui Károly emléklapján.
52. Gróf Batthyány Lajos... i. m. (51) 64–65., 80–81., 96.–97., 128–29. között.
53. Vasárnapi Újság (1870/27) 324.
54. Gróf Batthyány Lajos ... i. m. (51) 154.
55. Pld. Papír, litográfia, 45,1 x 31,3 cm. Jelezve: *Grund V. – Ny. Grund V. Pesten. 1872.* MTKcs ltsz. 49/1939. Gr. Irodalom: *Gerszi Teréz*, i. m. (39) 146. 9.
56. Papír, fametszet és litográfia, 53,6 x 35,4 cm. Jelezve a portrén jobbra lent: *Klič /1870./ Felirata: GRÓF BATTHYÁNY LAJOS /TEMETÉSI GYÁSZÜNNEPÉNEK / EMLÉKÉRE./* – A Barabás litográfia nagyított mellkép-változata körül a következő jelenetek: Kossuth megérkezése az országgyűlés megnyitására 1848-ban; Batthyány Lajos bemutatja kormányát az országgyűlésnek; Batthyány búcsúja nejétől a siralomházban; Batthyány holtteste és az azt őrző katonaság az Újépület előtt.
57. *Takács Mária*, Jankó János. Disszertáció. (Budapest 1936.) 19., 55. 25. sz.
58. Papír, szín. olajnyomat, 40x50,6 cm. MTKcs ltsz. 62. 58.
59. Papír, szín. nyomat, 54,2 x 68 cm. Felirata: „TALPRA MAGYAR!” MTKcs ltsz. 66.2.
60. Olajfestmény, vászon, 137 x 97,5 cm. Jelezve balra lent: *Barabás M. 1883.* MTKcs ltsz. 2062. Irodalom: *Barabás Miklós* i. m. (8) 290. 2306. sz. „G. Batthyány Lajos nagy térdkép a Grófné festette az iparegyletnek.” – Vászon, olajfestmény, 16 lx120,5 cm. Jelezve: *Paczka Ferenc 1904.* MTKcs ltsz. 2210. A Külügyminisztérium átadása.
61. *Cennerné Wilhelmb Gizella*, i. m. (42) (Budapest 1982) 27., 11. szöveg közti ábra, XI. színes t.

62. V. ö. *Erdélyi Árpád*, Gróf Batthyány Lajos az első független magyar miniszterium elnökének élete és vértanúhalála. (Budapest 1906) 3–4. „S e szent vértanúknak mindmáig nem hirdeti ércszobor halhatatlanságát, ... E mulasztásunkat pótolnunk kell, hadd álljon mielőbb e szobor, járuljon mindenki legjobb tehetsége szerint annak alapjához; e mű szerzője és kiadója e művecske tiszta jövedelmének 10%-át ajánlja fel e célra, hogy ezáltal is buzdítsa honfitársait e szent célra való adakozásra.

Die Ikonographie von Lajos Batthyány

Die ersten Darstellungen vom Grafen Lajos Batthyány (1807–1849), dem Ministerpräsidenten von Ungarn entsprossen aus dem Kreise des aristokratischen Mäzenatentums. Sein Kinderbildnis mit Mutter und Schwester, von einem anonymen Künstler gemalt, kann als ein gelungenes Exemplar des seit dem 18. Jahrhundert üblichen Familien-Gruppenporträts angesehen werden. (Aquarellkopie im Privatbesitz, Abbildung 1.) Im Jahre 1830 liess sich Batthyány von dem aus Preussen stammenden und in Paris geschulten Maler, Friedrich Lieder dem älteren "en miniature" abbilden. Die eher romantische Komposition weist die vortreffliche Charakteristik einer Person vom öffentlichen Wirken vor. (Abbildung 2.)

Batthyány nahm am politischen Leben der Reform-Landtage seit 1830 teil, und wurde um 1840 als Haupt der aristokratischen Opposition angesehen. Seit dem erwähnten Zeitpunkt vermehren sich seine Bildnisse, hauptsächlich die vervielfältigten grafischen Blätter. Diese unterstützten durch das Ansehen des Anführers der Bewegung die Verbreitung seiner politischen Ansichten. Die Lithographie des Österreicher Franz Eybl stammt aus der von Ungarn bestellten Bildnisfolge der Landtagsabgeordneten von sämtlichen politischen Richtungen. (Abbildung 3.) In den vierziger Jahren entstanden die Beziehungen der Familie Batthyány zum berühmten ungarischen Bildnismaler des 19. Jahrhunderts, Miklós Barabás. Der Maler schuf mehrere repräsentativ-ganzfigurige, oder intimere Brustbilder von Lajos Batthyány. Seine Gemälde konnten im Jahre 1848 zu der Steinzeichnung, Batthyány als Ministerpräsidenten darstellend, vieles beitragen. Eine unsignierte Lithographie vom Ministerrate enthält ein gutes Bildnis von Batthyány im Lehnstuhl am linken Bildrand. (Abbildung 4.) Die wichtigen Ereignisse der Revolution und des Freiheitskampfes wurden auch in Ungarn, ebenso wie in Wien darstellerisch publiziert. So kann man auf der

Lithographie von der Eröffnung des ungarischen Parlaments von József Borsos-Karl August Pettenkoffen, oder in der Darstellung der Zurückweisung der ungarischen Friedensgesandtschaft von Windischgrätz in Bicske, die Gestalt des ehemaligen Ministerpräsidenten sehen. (Abbildung 5.) In der Wahrheit wurde er damals nicht vorgelassen, da der General den Empfang der Gesandtschaft mit Batthyány verweigert hatte.

Die Ereignisse in Bicske liessen schon die tragische Zukunft voraahn. Die spätere Verhaftung, der Prozess und das Todesurteil riefen Entsetzen und Empörung hervor, das in der Inschrift einer, zu dieser Zeit in Deutschland herausgegebenen Lithographie zum Ausdruck kommt.

Sein Andenken konnte in den Jahren der österreichischen Oppression vor allem im Kreise der Emigration gepflegt werden. Der in London lebende Grafiker, Miklós Szerelmey hat die letzten Momente unseres Helden verewigt. Der Bildhauer Károly Alexy schuf ebenfalls in London eine Bronzestatue von Batthyány im Brustbild.

Der Kult des widerrechtlich Verurteilten nahm nach dem österreich-ungarischen Ausgleich in unserem Vaterlande neuen Aufschwung. Die Aufhebung der Gebeine Batthyány's aus der Kripta des Franziskanerklosters zu Pest und das feierliche Begräbnis im Jahre 1870 lenkten die öffentliche Aufmerksamkeit auf sein Schicksal. Es wurden illustrierte Lebensbeschreibungen und Zeitungsartikel, auch Gelegenheitsgrafiken verlegt, (Abbildung 7.) Komitatshäuser mit seinen lebensgrossen, repräsentativen Bildnissen geschmückt. (Abbildung 6.) Das fünfzigjährige Jubiläum des Freiheitskampfes brachte neue, für weite Gesellschaftsschichten bestimmte Bildtypen mit. Auf diesen konnte seine Gestalt unter die Anführer und Märtyrer der Märzrevolution und des Freiheitskampfes nicht fehlen. (Abbildung 8.)

So blieb sein Andenken doch gewahrt, wenn er aus monarchistisch-politischen Bedenken auch kein öffentliches Standbild im Budapest des vorigen Jahrhunderts bekommen hat.

1. Batthyány Jánosné Skerlecz Borbála és gyermekei, Amália és Lajos.
1810-es években készült miniatűr vízfestmény-másolata.
Dr. Csapó György tulajdona, Budapest

2. Id. Friedrich Lieder: Batthyány Lajos arcképe.
1839. Vízfestmény. Magyar Történelmi Képcsarnok

3. Franz Eybl: Batthyány Lajos arcképe. 1842. Litográfia.
Magyar Történelmi Képcsarnok

4. Batthyány Lajos. Részlet minisztertanácsot megőrkítő jelenetről.
1848. Litográfia-próbanyomat. Magyar Történelmi Képcsarnok

5. Windischgrätz visszautasítja a tárgyalást a magyar országgyűlési küldöttséggel
Bicskén. 1849. Litográfia. Magyar Történelmi Képcsarnok

6. Than Mór: Batthyány Lajos egészalakos képmása.
1868. Olajfestmény. Magyar Történelmi Képcsarnok

7. Herqui Károly: Emléklap Batthyány Lajos és élete legfontosabb jeleneteinek ábrázolásával. 1870-es évek első fele. Litográfia. Magyar Történelmi Képcsarnok

8. Bellony László után: „Talpra magyar!” A szabadságharc emléklapja.
XIX. század vége. Színes nyomat. Magyar Történelmi Képcsarnok

A magyar történelemábrázolás problémái (1848–1867)

A dolgozat megkísérli végigtekinteni – nem teljességében, csak néhány főbb szempontot figyelembe véve – a múlt századi magyarországi képzőművészet egy olyan időszakát, mely „virágkorának” is nevezhető, de lényegében a nemzeti festészet kialakulása korának tekinthetjük. Az alapvető műfajok – az arckép, az életkép, a tájkép – kiemelkedő művei ekkor születtek, de a legnagyobb népszerűségnek a történelmi festészet örvendett. Hogy miért válhatott éppen ez a legmagasabbrendűnek tartott, legfontosabb műfajjá, arra a történelmi, társadalmi helyzet alakulása adhat feleletet.

1848 előtt a művészet minden ágában jelentkezett – elsősorban a tárgyválasztásban, témában – az erősödő nemzeti tudat. A harmincas években a közéletben egyre jelentősebb szerepet kapott a képzőművészet. Ennek volt egyik jele például a Pesti Műegylet megalakulása (1839–40). A közönség egyre nagyobb arányú bevonásával, érdekeltté tételével a képzőművészeti élet társadalmi visszhangja erősödött. Henszlmann Imre személyében pedig már a műkritika első, magas színvonalú jelentkezését értékelhetjük.

Ennek a folyamatos és egyenletes fejlődésnek adtak teljesen más irányt 1948–49 eseményei. Ezek hatása a képzőművészetben közvetve volt érezhető. A kialakult új társadalmi, politikai helyzet a fejlődés bizonyos tényezőit nem hátráltatta, annál inkább átalakította a tartalmat, a mondani valót. Így került előtérbe egy olyan műfaj – a történelmi festészet –, mely a leginkább alkalmas volt a megváltozott körülmények között egyrészt a korábbi célkitűzések folytatására, másrészt a nemzeti törekvések, a társadalmi haladás, a függetlenség követelésének, igényének – nyílt vagy burkolt – kifejezésére. Jóllehet a többi műfajt ugyanígy áthatották ezek az eszmék, mégis, a történelmi festészet, a tartalom legközvetlenebb kifejezésének lehetősége folytán vált a legmagasabbrendűnek tartott műfajjá.

Az eszmékhez való makacs és törhetetlen ragaszkodás a megvalósulás módjával, a stílus és kompozíció fejlődésével nem mindig haladt párhuzamosan. Mégis, ez – a társadalmi és politikai harc eszközeként használt – műfaj vált a legmodernebb, legújabb festészeti törekvések, a hazai művészet kiemelkedő teljesítményeinek megteremtőjévé és képviselőjévé, néhány művész legjobbjait alkotásai által. Ezek – Madarász Viktor és Székely Bertalan első-sorban – tevékenységében a hatvanas éveknek a kiegyezéshez vezető eseményei, majd az 1867 utáni, alapjaiban megváltozott társadalmi helyzet eszmei meghasonulást és törést okozott; egyúttal jelezve azt, hogy a korszak történelmi művészete addigi formájában folytathatatlaná vált.

Témák és művek, kompozíció és stílus

Mielőtt a kiválasztott periódus műveivel foglalkoznánk, szükségnek látszik időben kicsit visszamenni, hogy az előzményeket áttekinthessük.

Az 1848 és 1867 között keletkezett legnépszerűbb témák földolgozásai a legtöbb esetben tartalmilag korábbi forrásra, ikonográfiailag pedig korábbi archetípusra támaszkodnak. Ezek sokfajtaságának oka az, hogy nemcsak a régebbi hazai művek befolyásolták a művészeket, hanem külföldi tanulmányaik során mestereik, valamint az ott megismert kortárs, vagy régebbi alkotások is. Korszakunk vége felé pedig már találkozhatunk egy olyan törekvés jeleivel is, mely igazán csak a későbbiekben vált jellemzővé: az előképek, a fölhasznált minták a célnak megfelelő, tudatos megválasztásának, olykor tudományos módszerekkel való felkutatásának lehetünk tanúi több művész tevékenységénél. Ez a fajta historizálás, a tárgyak, a viselet, sőt a stílusnak a mű tartalmához való igazítása, ahhoz „illő” megválasztása már a század utolsó harmadának művészetére jellemző.¹

Már a 17–18. század folyamán a történelmi eseményekkel foglalkozó kiadványok illusztrációiként gyakran ábrázoltak a magyarországi történelem nevezetes fordulópontjai közül bizonyos témákat. Ezek sokszor összefüggésben álltak a Habsburgok egész Európa helyzetét befolyásoló politikai tevékenységével. Érdekes módon, már itt fölmerültek azok a témák, melyek a későbbiekben kedveltekké és gyakrabban ábrázoltakká váltak.² Természetesen ezekre a választás egészen másfajta szempontból esett, mint korszakunkban: olyan jeleneteket kívántak bemutatni, melyek minél érdekesebbek, esetleg rémíszítőek, borzalmasak, vagy netán tanulságosak voltak. Ezek a – többnyire német vagy osztrák – kiadványok korszakunkban is

hozzáférhetőek voltak, s a múltkeresés, a források felkutatásának egyre tudatosabbá válása során használták is őket néhányan festőink közül.³ Ez esetekben azonban pusztán a téma esetleges átvételéről, továbbéléséről beszélhetünk, nem úgy, mint Kisfaludy Károlyt illetően, akitől nemcsak témát, de kompozíciót is gyakran kölcsönöztek.

Kisfaludy – szorosan kapcsolódva kortárs irodalmi művekhez, gyakran azokat illusztrálva, de a korábbiakat is fölhasználva – ábrázolta azokat a jeleneteket, melyek korszakunkban a kedveltebbek közé tartoztak.⁴ Ezek erősen kötődtek a korabeli irodalmi művekhez, gyakran illusztrációként készültek.⁵ Ilyen östípusnak tekinthető testvérének, *Kisfaludy* Sándornak „Dobozi Mihály és hitvese” című regéjéhez készült ábrázolása⁶, de érdekes módon ugyanez a típus jelenik meg *Vörösmarty* Mihály „Cserhalom” című költeményéhez illusztrációként⁷, ahol a lovon száguldó leányt és a kun vitézt a páncélos László király üldözi. Ez a két kompozíció mintegy egybeeső, a lovon ülő, félig elélt nőalak és az őt tartó férfialak, valamint a háttérben látható üldöző(k) megjelenítésével még *Madarász* Viktor „Dobozi”-jára is érezhetően hatott (1868), *Czuczor* Gergely „Aradi gyűlés” című versének illusztrációja⁸ pedig éppen Geigernél talált követésre; ugyanazokat az alakokat és kompozíciós elemeket hasonló elosztásban, szerkesztésben ábrázolta.⁹

J. P. N. *Geiger*, mint a bécsi Akadémia tanára, közvetlenül hatott az ott tanuló festőinkre, de még nagyobb befolyást gyakorolt a korszak történelmi műveire egy albumával, olykor alaptípusokat teremtve. E sorozatával vált rendkívül népszerűvé nálunk mind a közönség, mind pedig a művészek körében. Ez a „Magyar és Erdélyország története rajzolatokban” volt, mely a tervezett nagyobb, három kötetes változattal szemben csak egy kötetben jelent meg, az Árpád-kor eseményeivel foglalkozva.¹⁰ Tizenhét darab litográfiát találunk az albumban, mindegyikhez meglehetősen részletes, magyar és német nyelvű képleírás és magyarázat készült *Wenzel* Gusztávtól.¹¹ Az együttes szándéka didaktikus; a szövegek a jelenetek leírásán kívül mindenhez magyarázatot fűznek, gyakran a korabeli tudományos kutatás eredményeit is fölhasználva.¹² Éppen a szöveg és kép együttes megjelenése miatt volt jelentős e kiadvány: az irodalmi formát is igénylő, annak a képzőművészeti alkotást alátámasztó, értelmező szerepét fontosnak tartó szemlélet folytán a későbbi műveknél ezért vált nagyon jól fölhasználhatóvá. Kompozíciós típusai gyakran visszatértek, vagy kiindulásként szolgáltak, ráadásul bizonyos témákat elsőként öntött képi formába.¹³ Hatásukat több művön is nyomonkövet-

Az ötvenes években keletkezett *Wéber* Henrik festménye, a „Béla választ korona és kard között”. Ma a *Marastoni* József által készített litográfiát ismerjük, melyen egyértelmű a Geiger-féle változattal való rokonság.¹⁴ Utóbbinál Endre szobájában, függönyös, baldachinos ágyán támaszkodva fogadja a belépő Béla herceget, s a párnákon fekvő koronára és kardra mutatva kéri, hogy válasszon. A háttérben a függöny mögött láthatjuk a két hallgatózó udvarnokot, kiket arra az esetre béreltek föl Béla megölésére, ha az a koronát választaná. A Geiger-féle kompozíció középpontjában elhelyezett Endréjével szemben, melyet Béla és az udvarnokok alakjai ellensúlyoznak két oldalról, *Wéber* és *Marastoni* elrendezése a két testvér figurájára redukálódott; az udvarnok a háttérben nem része hangsúlyozottan a cselekménynek, bár szerepeltetése nélkülözhetetlen. Feltűnő a tárgyi környezet azonossága: az ágy fölötti pajzs kardokkal, a korona és kard formája és a viselet.

A csatakép gyakran ismételt típusát ismerhetjük föl a Szt. László és a kun hadfőnök párviadalát bemutató jeleneten.¹⁵ Az ágaskodó lovakon egymással viaskodó két főszereplő, valamint a körülöttük tomboló csata látványa természetesen nem Geiger leleménye: változatait megtalálhatjuk akár a reneszánsz művészetben is, nem említve a barokk csataképek nagy tömegét. Ugyancsak *Wéber* és *Marastoni* készítette az ötvenes években a Hunyadi Jánost a várnai csatában ábrázoló litográfiát,¹⁶ mely az előbbiekhöz hasonló kompozíciós elvet követ: itt is a két egymással viaskodó főalak, Hunyadi János és a török köré csoportosul a csata képe, elesettekkel és harcolókkal.

Than Mór nagy sikerű festménye, az „Imre király elfogja pártütő öccsét, Endrét”¹⁷ a Műegylet 1857. évi történelmi festménypályázatának első díját nyerte. *Lemercier*-vel Párizsban litografáltatva az egylet következő évi műlapjaként jelent meg. Geiger hasonló című képével *Thané* rendkívül sok rokon vonást mutat. Mindkettő szimmetrikusan elrendezett kompozíció, a középen álló, koronás, díszes öltözetű főalakkal, Imre királlyal. Ő egyik kezével a szégyenében és dühében meghajló, arcát eltakaró öccsét fogja, másikban uralkodói jelvénye, a jogar. Kétoldalt, a különböző lelkiállapotukat gesztusaikkal jelző fegyveres hívek és lázadók csoportjai. A különbség csak annyi Geiger és *Than* művei között, hogy a jobb és bal oldal felcserélődött, valamint Geiger képének kissé merev nyugalmával szemben *Than* jelenetén egyedül a király alakja nyugodt, a többi szereplő kissé mesterkéltnek ható hullámzó mozgású csoportot alkot.

És végül még egy példa Geiger kompozícióinak nagy népszerűségére és sokáig tartó hatására: a sorozat első képét, a Vérszerződés jelenetét (*Almus*, az első herceg' választása) monumentális formában is megtalál-

hatjuk. *Székely* Bertalan 1896–7-ben készült kecskeméti falképei közül egy a városháza dísztermében szerkezetileg alig, stílusban annál inkább változtatva dolgozta föl a témát. Még egyszer foglalkozott ezzel a Halászbástya együttes el nem készült Szt. István mauzóleum-rotundájának falkép terveinél, melyeket csak vázlatban ismerünk.¹⁸

De létezik korábbi példa is erre a témára. *Orlai* Petrich Soma és *Marastoni* József szimbolikus litográfiája, az „Emese álma” (1864) jelenetén¹⁹ a középen kereveten alvó Emese körül kis képekben a magyar nép történelmének nagy eseményei jelennek meg álm-jelenetekként; ezek között találhatjuk Geiger Vérszerződésének majdnem teljesen az eredetit másoló változatát. Geiger sorozatát ismernünk tehát forrás értéke miatt is lényeges, mert bár stílusa merev, kompozíciói olykor egyenetlenek, típusai kevés változatosságot mutatnak; festőink mégis előszeretettel merítettek belőle, mint az első megvalósult, a magyar történelem kiemelkedő jeleneteit ábrázoló üjteményéből.

Már eddig is kiderült, hogy voltak témák a hazai történelmi események között, melyek különös közkedveltségnek örvendtek, gyakran és szívesen festették, rajzolták meg újra és újra őket. Ezek sokszor nem is egy-egy konkrét jelenetet képviseltek, inkább az egy eseménnyel összekapcsolható különféle ábrázolások körét adták.

A történelmi kronológiát követve a következőket sorolhatjuk föl, mint a jelentősebbeket: a magyarok monda szerinti őstestvér népének, a hunoknak királyával, Attilával kezdődik a sor.²⁰ Ezt követik a honalapítással, honfoglalással, a haza elfoglalásával kapcsolatos témák. Ide tartoznak az ősmagyarok mondai tettei, a vérszerződés, a honfoglalás, Árpád pajzsra emeltetése.²¹ Az első magyar király, Szt. István életének jelenetei ismét külön csoportot alkotnak.²² A középkori nagy királyaink életéből és uralkodásából vett témák változatosak és igen nagy mennyiségben ábrázoltak. A Hunyadiakkal foglalkozó művek csoportjába sorolhatóak a Mátyás király eseményekben gazdag életének jeleneteit bemutató alkotások. Mint kedvelt tárgy, itt említendő meg Dugovics Titusz nándorferhérvári hőstette is.²³

A dicsőséges emlékeket a tatárjárással egyenértékű sorcsapás képe követi: ez Mohács. Gyakran ábrázolták Perényinét, amint a halottakat eltemeti a csatában, magát a csatát, II. Lajos holttestének megtalálását; de e helyen sorolható föl Dobozi és hitvese tragikus halála is.²⁴ Izabella királyné, a három részre szakadt ország története is sokakat foglalkoztatott, és ezután a török ellen folytatott harcok szolgáltattak bőséges témát.²⁵ Ezekhez kapcsolódtak a Zrínyiekkel összefüggő alkotások is.²⁶ Időben – a kortárs esemé-

nyektől eltekintve – a legkésőbbi a Kákóczi-téma, bár ez – talán éppen emiatt – nem túl gyakori.²⁷

Így röviden áttekintve a témaköröket, két nagy csoportra oszthatjuk őket: egyrészt olyanokra, melyek történelmünk példás, dicsőséges korszakait, a nemzet nagyságát és erejét, egységességét illusztrálják, másrészt pedig olyanokra, melyek mélypontokat jelentettek történelmünkben, nagy nemzeti tragédiákat.²⁸ Mindkét csoportnál meghatározott célja volt az ábrázolásoknak. Az előbbinél az, hogy a nemzeti öntudatot ébren tartsák, a nemzeti függetlenséget, önállóságot történetileg igazolják; az utóbbinál pedig párhuzamot vontak a tragédiák között, egy kissé utalva arra is, hogy ha a felépülés és túlélés a korábbiaknál lehetséges volt, akkor a közelmúlt katasztrófája után is talán egyszer lehetséges lesz. Minden képnek megvolt tehát az ábrázolt eseményen túli, allegorikus tartalma is, melyre ugyanakkor a jelenet témája is egyértelműen utalt. Mohács például mindenki számára egyet jelentett Világossal, de a tatárjárás is erre célzott. Minden jelenet, mely a történelemben akár epizódfontosságú volt csak, példázatként szolgálhatott, ha volt háttere, tudott mire mutatni. Ezt példázza a Hölgyfutár ismertetése *Than Mór* nagy sikerű „A mohácsi csata” című kompozíciójáról, mely a kép leírása után annak szellemét magyarázza meg: „... a magyar meghalni is hősileg, szépen hal meg, mely halál dicsőbb, mint sokak élete, s hogy egy nemzetnek, mely ily halál után is föl tudott támadni, nagy jövője van, s a porszemek hierogliphjéből is kiolvasható a tragikus cél: „a haza minden előtt”, „ne pártoskodjatok”.²⁹

Az sem volt a véletlen függvénye, hogy mikor milyen témát dolgoztak föl a legnagyobb számban, és természetesen az sem, hogy a közönség mit fogadott a legnagyobb lelkesedéssel. Az ötvenes évek folyamán valamivel nagyobb mennyiségben találhatjuk a tragikus témákat, éppen a szabadságharc közelsége miatt. Az 1859. július 11-i villafrancai béke-megegyezéssel az emigráció által tervezett újabb magyar forradalom és szabadságharc minden reménye és lehetősége megszűnt. Így a hatvanas évek elejére egyre több lett a dicsőséges múltat bemutató esemény is, és egyfajta differenciálódás kezdődött meg: előszeretettel ábrázoltak olyan jeleneteket, melyek alkalmat adtak a nemzeti öntudat, a véghelyzetben is meglevő elszántság, erő és küzdeni akarás, a „fel-nem-adás” kifejezésére.³⁰ Ez persze szándékában ugyancsak erőt akart önteni az elcsüggedtekbe, példát akart mutatni a fennmaradásra, akár a legkilátástalanabb helyzetben is.

Az egyre nagyobb számban megjelenő történelmi és irodalmi művek is befolyásolták a témák kedveltségét. Az előbbieik közé tartozott *Teleki*

József gróf munkája, a „Hunyadiak kora Magyarországon”,³¹ mely kétség-telenül hozzájárult ahhoz, hogy a család tagjainak hőstetteit a legapróbb rész-letekig gyakran és szívesen ábrázolták.³²

Az irodalmi alkotások hatása talán még nagyobb volt, kapcsolatuk a képzőművészettel szoros és kölcsönösen ihlető. Ez főként a sokszorosított művekre, grafikákra volt jellemző, mivel azok gyakran illusztrációként is szolgáltak egyben. *Vahot* Imre „Magyar Történelmi Képcsarnok” című vállalkozása egészen különleges abból a szempontból, hogy itt a képzőművészeti mű (művek) ihlette a hozzá, illetve róla íródott költeményt.³³ A négy képből álló együttes témái a következők: A Hunyadiház diadalünnepe, Mátyás az igazságos, Bátori István lengyel király bevonulása Krakkóba, és Egervár hősi megvédése. Indoklás is íródott a kiválasztott jelenetekhez, az első eszerint „... páratlan vitézségű és jellemű Hunyadi Jánosunknak nagyobbik fia László és barátja Kapisztrán, győztes hadserege, s a legyőzött török előkelők kíséretében történő diadalmenete hitvese, Szilágyi Erzsébet, sógora, Szilágyi Mihály, s az atyját koszorúval üdvözlő kis Mátyás s hű nép általi fogadtatása.” A „Mátyás az igazságos” című kép „a magyar nemzet legdicsebb korszakát” állítja elének egy allegóriában. A látszólag ok nélkül idekerült, mert nem magyar témájú „Bátori István bevonulása Krakkóba” is jelképes mondanivalójú: „... a két lovagias nemzet hajdani egyesülésének örömét, hazafiúi lelkesedését oly jellemzőleg és hatékonyan” fejezi ki. „Egervár hősi megvédése” pedig olyan történeti pont, „...mely a mohácsi gyászos hanyatlás után ismét legszebb fényében, teljes glóriában mutatja fel a magyar törhetetlen vitézségét.”³⁴

A négy kompozíció közül a legismertebb és legsikeresebb a „Hunyadiház diadalünnepe” volt, s talán témájánál fogva is kétségkívül ez a leghatásosabb.³⁵ A kép háttérében bal oldalt magasodik Vajdahunyad vára. Az előtérben zajlik a cselekmény. Középen lovon, páncélosan és díszöltözetben halad Hunyadi János. Jobbján szerzetesi csuklyában, kereszttel Kapisztrán János, balján szintén lovon, díszesen és daliásan az ifjú Hunyadi László. Mögöttük vitézek láthatók, sűrű sorokban, fegyverekkel, zászlókkal. A várból kijöve, balról sietnek az érkezők üdvözlésére a családtagok: Szilágyi Erzsébet és Szilágyi Mihály, meg a gyermek Mátyás. Mögöttük ünneplőbe öltözött, a boldogságtól élénken gesztikuláló emberek tolonganak. A jelenet mozgalmasságát csak fokozza a jobb oldali sereg rendjével, nyugalomával szemben az ünneplők örömteli zűrzavara. A ruhák, díszek, fegyverzet aprólékosan és részletesen kidolgozva, ugyanígy a háttérben álló várkastély is s legkisebb toronysisakig a valóságos arcát mutatja.³⁶

Ismeretes Székely József levele Vahot Imréhez.³⁷ Ebben rávilágít a kép keletkezési körülményeire, mondanivalójára, s a hitelességre való törekvést, a tudományosan megalapozott munkát is bemutatja: „Engedd azonban a „Hunyadiház diadalünnepét”... nem történeti, de eszményképnek tekintenem mert ellenkező esetben az arcképekre nézve — tán a Hunyadi Jánosét is alig véve ki — mind nagyobb történeti hűséget kellene követelnem, mind pedig azon tévedést kiigazítanom, mintha Kapisztán valaha Vajdahunyadon lett volna... Vízkeleti a Hunyadiház kihalta után készült arcképeket vette mintául, melyek Teleki Józsefnek a Hunyadiházzal írt történetében a legválogatottabb példányok után igen jó metszetekben jelentek meg. Ezekkel egyező a Vigyázó gyűjteményben található arcképe Hunyadi Jánosnak, s a gróf Andrássi György által fölfedezett öregkori arcképe Szilágyi Erzsébetnek, mely képünkön természetesen fiatalítva van.”³⁸ Tanulságos az idézet, mivel bizonyítja, hogy az egyes témák bemutatásához milyen alapos történeti kutatásokat igényeltek. Ezeknél a témáknál nem is a konkrét esemény volt fontos — ezért is lehetett eltekinteni a kisebb „hiányosságoktól” — hanem annak jelképi ereje, amit gy időszakot, eseményt egy fogalom — a hazafiság, a nemzeti egység és nagyság — megtestesítőjeként ábrázolt. Vahot próbálkozott még hasonló sorozatokkal „Napkelet” című irodalmi hetilapjában, mely szerkesztésében 1857-től 1862-ig jelent meg, ezek azonban kevésbé jelentékenyek.

Az új és egyre sikeresebbé váló irodalmi műfaj, a regény is nagyon sok esetben vált ihletőjévé, vagy forrásává képzőművészeti alkotásnak. Példaként olyan író említünk, aki bár rendkívül termékeny volt, regényei pedig igen népszerűek, ma már jóformán teljesen elfeledett. *Péterfalvy Szathmáry Károly*³⁹ csaknem minden könyve történelmi témát dolgozott föl. Ezek közül kettőt emelnénk most ki, a „Sirály” címűt (1854) és az „Izabella”-t (1859). Az előbbi a mohácsi vészhez vezető eseményekkel foglalkozik, részletes leírását adva magának a csatának is. Az utóbbi Izabella királyné, Zápolya János özvegye viszontagságos életét és az ország három részre szakadásának korát választotta témául. Mindkettőben megtalálhatjuk olyan jelenetek aprólékos leírását, melyek festményben vagy grafikában számos változatban jöttek létre. A „Sirály”-ban nemcsak a csatát írja le, hanem azt a csata utáni képet is, mikor Perényiné megérkezik az öreg Bornemisszával és Czetricz-cel, a morvával, eltemetni a halottakat, és ekkor találják meg a király, II. Lajos holttestét.⁴⁰ Ugyanekkor keletkezett *Kovács Mihály* képe a halottakat temető Perényinééről; nem sokkal ezután Than Mór „Mohácsi csata”-ja, ahol még az egyes szereplők is megkülönböztethetőek és fölismerhetőek. Mindkettő ponosan és részleteiben is követi a regény szövegét.

Az „Izabellá”-ban szintén megtalálhatjuk a közismert jelenetek leírását: a királyné anya áldozatát, amikor a szultán követének úgy kénytelen bebizonyítani fia létét, s azt, hogy az övé valóban, hogy megsoptatja a férfiaki jelenlétében.⁴¹ Egyik jól ismert és kedvelt ábrázolása ennek Kiss Bálinté Franz Kollarz által litografálva készült el. Egy másik mű e témában Vízkeleti Béla és Marastoni Antal litográfiája. Izabella búcsúja Erdélytől is olvasható Szathmáry könyvében,⁴² így rajzolja, illetve festi meg Vízkeleti és később Wágner Sándor,⁴³ amint a királyné az S. F. V. betűket vési a fatörzsbe, jelezve, hogy „a sors akarta így” (sic fata volunt – voluere). Wagner képével egyidőben keletkezett még egy regény e témában: *Kemény Zsigmond* „Zord idő”-je.⁴⁴ Ez kevésbé ragaszkodott a tényekhez, inkább a lélekrajzot, az érzelme ábrázolását helyezte előtérbe.

Más irodalmi műfajban, nevezetesen a lírában is ihlették művek festmények vagy grafikák születését. *Tárkányi Béla* pap-költő, *Kovács Mihály* pártfogója és barátja az ötvenes években írt egy két részből álló verset „A mohácsi temetés” címmel.⁴⁵ Ennek első része foglalkozik azzal az eseménnyel, amikor Perényiné Kanizsai Dorottya a csatamezőn a halottakat eltemeti. Tárkányi állandó párhuzamot von a mohácsi és világosi események között, egyáltalán nem titkolva véleményét, szenvedélyesen könyörögve a „feltámadásért”, az „igzság gyászos végű harca” után. A költemény ihletésére festette *Kovács Mihály* 1854-be „Perényiné temeti a halottakat” című festményét.⁴⁶

Irodalom és képzőművészet kapcsolata, gyakori együttes jelentkezése folytán gyakran érte az a vád a történelmi festményeket, grafikákat, hogy irodalmiasak, sőt színpadiasak.⁴⁷ Mindkettő valóban sok műre ráüthető bélyeg volt akkoriban. Az okot abban kereshetjük, hogy a művészek az egy témán belül kiaknázható maximális allegórikus, didaktikus hatást akarták elérni. Ezért a kompozíciók gyakran zűrzavarosnak, áttkinthetetlennek tűnnek, okot, előzményt, következményt mind-mind egyszerre akarták bemutatni, s így hasonlóképpen a középkori ciklikus, kontinuáló ábrázolásokhoz, több rész-jelenetből tevődött össze egy-egy mű. Ezt példázza *Orlai Petrich Soma* és *Marastoni József* „Kun László udvara” című litográfiája.⁴⁸

Az előttünk lejátszódó jelenet főszereplője középen ül, oszlopos, tornácós teremben, trónszékén. Fején korona, arcán élvezeg mosoly. Jobb kezében serleg, baljával a főpapot tolja el, ki őt éppen megfeddi az ország ügyeinek elhanyagolásáért. A király önálló csoportot képez az őt mulattató két kun leánnyal. A főpap alakja külön magasodik ki a kompozíció tengelyében. A bal szélén, a király mögött másik csoport: udvari bolondja magyaráz két

udvaroncnak. A jobb oldalt ülő, elmélázó lantos elkülönül az eddigiektől. A háttérben, melyre a főpap mutat, égő várost látunk, és egy páncélos katonát, amint öreg, szakállas embert lökdös, vonszol. A különböző csoportok cselekvései által bemutatott eseményfűzér egy eszmét hivatott ábrázolni: a méltatlan uralkodója által romlásba döntött ország átvitt értelemben a jelenre vonatkozatható jelképét.

Az irodalmiasság tehát egyrészt azt jelentette, hogy a műveket „olvasni” lehetett, minden részlet meghatározott jelentéssel bírt, mely allegóriává, jelképpé, eszménnyé állt össze. Mikor azonban ezek alkotórészeinek mennyisége oly mértékben megnövekedett, hogy az már gyakran a befogadást, a megértést tette lehetetlenné, a művész az írásos magyarázathoz folyamodott. Ez persze nemcsak arra adott alkalmat, hogy művét mintegy írásban is újraalkossa, hanem arra is, hogy azt indokolja, értékelje, eszméit propagálja. Az ilyen magyarázatok főképpen a grafika műfajában terjedtek el.

Elszigetelt és kevésbé ismert jelenség e tekintetben gróf *Pálffy* Lipót tevékenysége. Egy sorozat rajzot készített a hatvanas években, melyek kivétel nélkül magyar történelmi jeleneteket ábrázolnak.⁴⁹ Egyik legjellemzőbb, és kétségtelenül legérdekesebb műve „A magyar történelem szimbolikus épülete” című kompozíciója.⁵⁰ A rajz magyarázatát önálló kötetben adta ki a szerző.⁵¹ Bár a cím szimbolikus épületről beszél, a kompozíció az allegória műfajába tartozik. Hasonlóképpen, mint a vele rokon mű, *Orlai* Petrich Soma „Emese álma” című litográfiája, a magyarság történelmének kiemelkedő eseményei, illetve személyiségei megjelenítése által összefűzött kompozícióban kívánta érzékeltetni a nemzet dicső múltjának, sőt jelenlegi nagyságának eszméjét. *Orlai* az álom-jelenetek szokásos megoldását választotta: a középpontban elhelyezett alvó nőalakot veszik körül időrendben a kiemelt események.⁵² *Pálffy* Lipót egy tájba belehelyezett, fantasztikus, gotizáló, diszletszerű építmény-együttesbe rendezte el az egyes jeleneteket, s a tájháttérnek is a különböző tárgyakhoz kapcsolódó szerepe van.⁵³ Az építmény fiáléin, tornyocskáin fülkéiben történelmünk kiemelkedő alakjainak szobrai állnak. A párkányokon és oromzati diszeken az uralkodók nevei pajzsokra írva, alattuk az uralkodásuk éveit, nevezetes csatáik dátumait. Az épület maga szigorúan szimmetrikus, az egyes részeket lépcsősorok, erkélyek és folyosók kötik össze. Lent a mellvédre vésvé a nagy magyar költők nevei; alattuk idézett: „annyi balszerencse közt, oly sok vizsály után,) megfogva bár de törve nem él nemzet a hazán” – mintegy a mű mondanivalójának összefoglalásaként. A mellvédtől lépcsősor vezet az épület belseje felé, középen *Széchenyi* István Gasser-féle mellszobrával. Fölötte *Rákóczi* tekint ki a

bécsújrhelyi börtön ablakán. Kétoldalt két kapu, felvonóhíddal; bal szélen Zrinyi kirohanását láthatjuk, jobb oldalt Buda visszafoglalásának küzdelmeit. Az emeleti középső loggiáról a korabeli Budára és Pestre nyílik kilátás, a Dunán átívelő Lánchíddal. A bal olali nyitott oszlopos loggián Nagy Lajost és visegrádi udvarát, a jobb oldalin Mátyás királyt, Kinizsit, és vitézeiket Néndorfehérvár látképével pillanthatjuk meg, mindkettőhöz a megfelelő tájkép járul. A következő szint középső részén Bánffy érsek sújtja átkával az oltárnál II. Lászlót. Egész fönt balra Géza fejedelem keresztelése, gótikus templomtérben, jobbra pedig hasonló teremben az Aranybulla átadása.⁵⁴

Pálffy mindenhez fűz magyarázatot és indoklást a rajzhoz készült írásában. „Ezeréves történetünk általános festésénél vezéreszméül azon véres és folytonos harcokat kellene vennem, melyek a bevándorlástól kezdve, ..egész a jelenkorig, mint veres fonál húzódnak keresztül. E harcok és küzdelmek indoka nagyrészt az alkotmány és a nemzeti szabadság...” – írja bevezetőjében. Ezután az egyes századok „szellemét” írja le, kezdve a 19. századtól, jelenkorától, visszamenve egészen a „bevándorlási korig” a 9. század végén. Az elemzések utána képek részletezése következik, amire valóban szükség volt, mivel a túlsúfolt kompozíción csak az írás segítségével ismerhetjük ki magunkat. A szöveget olykor jegyzetekkel látta el, ezek is éreztetik, hogy munkájához tudományos forrásokban tájékozódott.⁵⁵ A magyarázat második része a hazai építészet fejlődéséről szól, a harmadik pedig „honunk fegyverzetéről”. Mindkét utóbbinál hoz fel példákat a rajzból minden stílusra.

Ami rajzának stílusát illeti, ezen a művön, de a többen is, a legfeljebb a „horror vacui”, a túlsúfolttság, s az aprólékos részletezettség. Figurái egyformák; a férfialakok általában bajszosak, dűshajúak, kissé a Rákóczi-ábrázolások típusát követve. Színezése élénk, s ez fokozza a kompozíciók naív, meseszerű voltát.

A tartalom, a téma változásai után nézzük meg a formai jegyeket, kompozíció és stílus fejlődését. Ezeket tekintve a kép rendkívül bonyolult. A jelenetek megkomponálásánál a kialakul ikonográfiai típusok hatása nagy volt. Egy-egy ilyen típus hosszú időn keresztül népszerű maradt, és sok-sok művön nyomomkövethető. Bizonyos témáknál gyakorta találkozhatunk a vallásos tematika hagyományos ikonográfiai megoldásaival: ilyen például az „Izabella királyné anyai áldozata” jelenetnek csaknem minden változata, így Vízkeleti-Marastoni, Kiss Bálint-Franz Kollarz litográfiája, vagy jóval később Madarász Viktor festménye; ezek mindegyike a „Királyok imádása” típusra vezethető vissza, természetesen a részletekben és környezetben számos változtatással.

Vannak olyan kompozíciós típusok is, melyek áttételekkel ugyan, de művek hosszú során követhetőek nyomon. Ilyen példa korszakunkban is akad, méghozzá jelentős mű, mely grafikában, olajképben és monumentális változatban is megvalósult: ez *Than Mór* „Attila lakomája” című kompozíciója.

A festő egészen fiatal korában, 1846-ban készített már e témában egy akvarellt.⁵⁶ Ezen klasszicizáló épület Attila palotája, kissé vaskos oszlopai fölött antikos frizzel. Középen áll a hasonló felpítésű trónus, kétoldalán zászlók és pajzsok díszítik, fönt a király feje fölött kiterjesztett szárnyú sas. Attila jobbkeze ökolbeszorítva, mellette egy vitéz bort tölt kupájába, baljával Csaba fiát öleli át. Bal oldalt közvetlenül mellettük áll két alak. A trónus lépcsője előtt balra látható a két regős, a szemlélőnek háttal, lantjukat pengetve; egyikük karját Attila felé nyújtja ki, mintegy jelezve, hogy az ő tetteiről szól. Az asztaloknál merengő és lelkesült harcosok csoportjai váltakoznak, a háttérben többen sírnak is, az emlékekről hallván. Jobb oldalt az ifjak poharakat emelik a dicsőségtől fölhevülve, elől két öreg mereng a múlton, arcukat kezükbe rejtve. Az emberek öltözéke hol a római viseletre emlékeztet, hol pedig a korabeli színpadi jelmezek ősmagyarjaira hasonlít (mint például a jobb oldali háttal ülő harcos).

A Vigadó „csemegetárához” készült olajvázlat csaknem húsz évvel későbbi, mint az akvarell.⁵⁷ A kész műtől inkább csak részleteiben különbözik, illetve néhány kevésbé lényeges elem megváltoztatásában (például a páholyokban ülők elhelyezése, az alakok számának csökkenése). A csipkésen faragott, díszes fapalota épületrészein és stílusán – csakúgy, mint a szereplők öltözékén – a római művészetre jellemző vonások törökkori motívumokkal keverednek. Ezek az ihlető irodalmi forrásban, *Arany* János „Buda halála” című eposzában is megtalálhatóak.⁵⁸ A környezet és szereplők – az első változathoz képest – ily mérvű megváltoztatásának oka is az *Arany*-mű hatásában kereshető. Ilyen motívum az ég kékje előtt a trónus két oldalát díszítő páncéltöltözékek és kandeláberek. A hátul kétoldalt páholyszerű karzatokon ülő fátyolos nők és szolgálók a megrendelő városi tanács kérésére, a komor hatás ellensúlyozása végett kerültek ide.⁵⁹ Mögöttük, a számarháttal, keleties nyílásokon át a szabadba láthatunk, a tájat a hold sarlója világítja meg. Az ötlépcsős emelvényen álló trónuson Attila ül. Jobbját a domborműves karfán nyugtatja, baljával kardjára támaszkodik. Jobbján ül Csaba fia. A lakomázók asztalnál ülő csoportjait a két regős alakja választja el egymástól, kik lantjukat pengetve dicsőítik a király cselekedeteit. Bal oldalt több ifjú poharát emeli erre, a két merengő szakállas öreg az előtérben ül. A jobb oldali csoport alakjainak arcán a figyelem tükröződik az elbeszélte események iránt.

Köztudomású, hogy a kompozíciót közvetlenül befolyásolta Than bécsi akadémiai mesterének, Karl *Rahl*nak a bécsi Operaház függönytervéhez készült kartonja.⁶⁰ Nem ez azonban az egyetlen rokon kompozíció e típusban. Heinrich *Mücke*, akit Rahl éppen németországi tanulmányai során ismerhetett meg, 1833-ban fejezte be Heltorf kastélyában a „Milánóiak meghódolása” című freskóját.⁶¹ Mücke képén a kompozíció alapelrendezése nagyon hasonló Thanéhoz. A jelenet itt a szabadban játszódik le, Barbarossa Frigyes császár több lépcsőfok által megemelt trónuson ül, kétoldalt mellette tanácsadói; az előtérben pedig szintén két (jobb- és bal oldali) csoportban a hódoló és könyörgő milánóiak. Megfelelés természetesen nem mutatható ki motívumról motívumra Than képével, de a főszereplő és az embercsoportok elrendezési elve azonos. Mücke freskója sem előzmény nélküli: számos reneszánsz kompozíció szolgálhatott forrásként, nem is említve az ezekről készült, igen elterjedt metszet-másolatokat.⁶²

Még a heltorfi freskókat megelőzően, Rómában, a nazarénus kör legjelentősebb műveként készültek a Casa Bartholdy freskói. Peter *Cornelius* – a későbbi düsseldorfi akadémiai igazgató – „József megmagyarázza a fáraó álmát” című jelenetén⁶³ megintcsak a Than által alkalmazott kompozíciós típust ismerhetjük föl. Itt még az épület nyitottsága is hasonló, hátul a tájra tekinthetünk ki. Középen trónuson ül a fáraó, bal oldalt az udvari emberek érdeklődően figyelő csoportja, jobbra pedig – itt csak egyetlen alak – József. A szimmetrikus, kissé klasszicizáló, nyugodt kompozíció Than korábbi akvarelljével talán még inkább rokonítható.

Ezek a párhuzamok természetesen kizárólag formai rokonságokat hivatottak megvilágítani; a stílári különbségektől ezúttal eltekintve. A kiemelt művek rokon vonásai részben illusztrálják azt, hogy bizonyos típusok – kisebb-nagyobb változtatásokkal – évszázadokon keresztül kedveltek és gyakran alkalmazottak maradtak. Ugyanakkor arra is jó példák ezek, hogy láthatjuk a magyar, az osztrák és a német művészeti fejlődés közötti összefüggéseket. Festőink bécsi és németországi tanulmányaik során megismerhették az ottani művészeti eredményeket, s azok hatottak rájuk. A mesterek és művészek cserélődése a bécsi akadémia, valamint a németországi iskolák – elsősorban München, illetve Düsseldorf – között a motívumkincs, ikonográfiai típusok, formai megoldások állandó kölcsönhatását és vándorlását eredményezte.

A kompozíciós típusok, a komponálás módja érzékenyen jelezték az említett hatásokat. Az első általánosan ismert és nagy népszerűségnek örvendő történelmi festmény Magyarországon Peter *Krafft* „Zrinyi kirohanása”

című képe volt.⁶⁴ A nagy barokk csataképeket utánzó, mozgalmas, hatalmas embertömegeket megmozgató, de a hőst központi helyen kiemelő kompozíciójáról metszet-, és több festmény-másolat is készült.⁶⁵ Bár korszakunkban e témát önállóan nem dolgozták föl, Krafft művének mintáját több alkotás – elsősorban csatakép – követte. Geiger sorozatában például három jelenet is mutat rokon vonásokat, természetesen nem minden részletében megegyezően, hanem alapelvét illetően, Krafft képével: a „Pozsonyi csata”, „Szt. László viadala Akus kun hadfőnökkel” és a „Morvamezei ütközet”.⁶⁶ Mindháromnál megfigyelhető a főalakoknak az a fajta kiemelése, és a kompozíció középpontjában való elhelyezése, amit Krafft is alkalmazott. Az egész jelenet ezeknél – a „Zrínyi kirohásához” hasonlóan – a gomolygó, küzdő embertömegeből áll, a háttérben a lőporfüstből kibontakozó tájjal, s a csata színhelyének elmosódott, jelzésszerű rekvizitumaival. Than Mór mindkét „Mohácsi ütközet”-képén⁶⁷ még ez a csatakép-típus fedezhető fel, bár nála már Rahl hatása is erős. Kiss Bálint sorozatából a „Szendrői ütközet”-en⁶⁸ a főhős alakja lendületes mozdulata által emelkedik ki a sokaságból.

A csataképek megkomponálása volt a „legkönnyebb” feladat, mivel többnyire középpontban emelték ki a főalakot, a harcolók tömegének elrendezése pedig viszonylag problémamentes volt. Nehezebb munkát jelentett már minden olyan kompozíció megoldása, mely valamilyen cselekményt, több szereplős történetet mutatott be. A művek megkomponálásának módja témakörönként változott, a megfelelő események megfelelő ábrázolási típust alakítottak ki. A kompozíció átalakulásai nem függetleníthetők a stílári fejlődéstől sem.

Az ötvenes években született képek típusai kompozíciójukat tekintve nagyon sokszor támaszkodtak vallásos témák évszázadokon át alkalmazott ikonográfiai típusaira. Ilyen például *Orlai* Petrich Soma „II. Lajos holttestének megtalálása” című képe,⁶⁹ vagy a már említett „Izabella királyné anyai áldozata”, melyet többen is ábrázoltak. *Orlai* festményén a későreneszánsz és barokk „Krisztus siratása”, illetve „Sírbatétel”-jeleneteket vette mintául.⁷⁰ A szomorú, borongós táj, a csatatér és az elesettek gyászos látványa szolgáltatja a hátteret; az előtérben háromszögbe komponált férfiak és egy nőalak (főltehetőleg Kanizsai Dorottyá). A király világítóan mezítelen felsőtestét egy páncélos, szakállas vitéz tartja, pontosan olyan mozdulattal, mint Krisztus testét a „Levétel a keresztről”, vagy a „Sírbatétel” jeleneteken szokták. A nőalak terít a tetemre leplet balról, míg egy másik a lábát csókolgatja. A hátul magányosan álló férfi, a mellette sírva összeboruló nők mind a *Siratás-Sírbatétel* ikonográfiai alkotóelemeit visszhangozzák. A kép színezése,

az elrendezés klasszikus hagyományokhoz való ragaszkodása részben a müncheni keletkezésnek is betudható: Orlaira nemcsak a régi nagy mesterek, hanem müncheni tanára, Wilhelm *Kaulbach* is hathatott.

Kiss Bálint-Franz Kollarz: „Izabella és János Zsigmond a szultán követét fogadja”, és *Vizkelety Béla-Marastoni Antal*: „Izabella királyné anyai áldozata” című művei már korszakunk vége felé születtek.⁷¹ Mindkét litográfia historizáló örnezetben, a 19. századi purista elképzelések szerinti „gótikus” termekben, kosztümszerű ruhákat viselő figurákat szerepeltet. *Kiss Bálint*nál Izabella áll a középpontban, karján gyermekével, akit éppen megsoptat. Fölötte *Zápolya János* arcképe ovális keretben. A török követ a kisgyermek lábát csókolja meg, mögötte a másik ajándékot hoz bársonypárnán. A főurak jobb oldalt, a trónszék lábánál csoportosulnak, ellenpontjaként a bal oldalt közelgő embereknek. A kompozíció a „Királyok imádása” típus követi, éppúgy mint *Vizkelety-Marastoni* litográfiája, ahol az elrendezés az előbbinek a fordítottja. A királyné itt is a középpontban áll, a trónus előtti emelvényen; kezében a díszesen felöltöztetett, már nagyobbacska gyermek, kit hátulról dajkája támogat. Bal oldalt *Martinuzzi* mögött főurak csoportja, jobbra Izabella előtt térdel a törökök szolgája, párnán ajándékokat tartva, mögötte urai állnak, szűrőhöz hasonló, keleties, földig érő ruhákban. Az öltözékeken megmutatkozik, hogy a szerző hosszas viselettörténeti tanulmányokat folytatott, nagy gondot fordítva a korhűségre.

A korabeli népszerű kompozíciós típusok előképül választására már utaltunk, s meg kell említenünk még a tanárok, mesterek befolyását is, mint a képek elrendezését meghatározó forrást. E tekintetben főként *Rahl* hatása volt erős: a már felsoroltakon kívül jellemző példa *Kovács Mihály* „Árpád emeltetése” és *Karl Rahl* „Manfréd fogadtatása” című műveinek kompozíciós rokonsága.⁷² Mindkét jeleneten a középpontban elhelyezett, magasra emelt, ünnepezt főhős osztja két részre az emberek tömegét. A két csoport lényegében szimmetrikusan helyezkedik el, gesztusaik hasonlóak, az esemény fontosságát illusztrálják. A háttér jelzészzerű, nem különösebben lényeges.⁷³

Az egyes jelenetek megfogalmazásánál a kompozíciónak elsőrendű szerepe volt, mint a drámai hatás eszközeinek. A sokalakos és a csupán egykét szereplős jelenetek azonos módon próbálták meg hatást gyakorolni a szemlélőre. Az előbbieknél az érzelmek kimutatását az arckifejezések, gesztusok szolgálták, de ugyanez fordult elő a csak néhány szereplős eseményeknél is.

Molnár József „Dezső vitéz önfeláldozása” című képen⁷⁴ például a csata hevében ruhát cserélő királyt és vitézt mutatja be úgy, hogy a cselek-

mény lényegét a két főhős egymással váltott pillantása, az átadott, őket összekötő kard, a kézmozdulatok iránya fejezi ki, valamint az őket körülvevő katonák tekintete. Ez a fajta, kissé színpadias érzelmesség a két-, vagy egyalakos kompozíciókon is megjelent, úgy, mint *Orlai* Petrich Soma „Zrínyi Ilona halála”, vagy *Grimm* Rezső „Rákóczi Rodostóban” című litográfiáin. Az utóbbin⁷⁵ Rákóczi életképszerű környezetben, a foglalatosságaira utaló tárgyaktól körülveve ül egy karosszékben, jobb kezével a távolba mutat, tekintete a messzeségbe réved. A kézmozdulat és az arckifejezés teátrális, s a majdhogynem idillikusnak mondható helyszín (a templom, a háttérben kertészkedő figura) ellenkezőjét kívánja kifejezni: a szabadságharc kudarca után száműzetésbe kényszerült hős búskomorsága által a tragédia nagyságát. A párhuzam Kossuthal és az 1848-49-es szabadságharccal szinte önként kínálkozik: ezt látszik megerősíteni a fejedelem portréjának Kossuth külsejével való hasonlatossága.⁷⁶

Ugyanebben az időben keletkezett *Orlai* Petrich Soma „Zrínyi Ilona halála” című kompozíciója.⁷⁷ A festő nem ragaszkodott a történeti hűséghez, a halálos ágynál II. Rákóczi Ferenc is megjelent. A jelenet itt is a polgári életképek érzelmes, könnyfakasztó megoldását követi: a függönyös ágyban hátrahanyatló, kibomló hajú, szép és fiatal (mert így még inkább tragikus hatást keltő) nőalak bal kezét csókolja az ágy előtt térdelő fia. A tekintet itt is távolba meredő; nem egy haldokló végső fájdalmát, inkább egy átlagon felüli hős megdicsőülését érzékeltetve. A megoldás a hős(nő) halála jelenetek szokványos típusát követi, mely korábban is mind a külföldi, mind pedig a magyar művészetben előfordult.⁷⁸ a falon levő, a gyászoló Hungáriát ábrázoló kép, rajta a magyar címer viszont a nemzeti hovatartozást hangsúlyozza, az esemény általános mondanivalóját kibővítve a jelenre való burkolt célzással.

A sok szereplőt mozgató jeleneteknél a fentiekén túl a csoportok tagolása, elhelyezésük módja is fokozhatta a hatást.

Az érzelmek minél hatásosabb kifejezésére való törekvésnek gyakran lett eredménye a mimika, a gesztusok túlhangsúlyozása, ami sokszor a komikum határát súrolta, a művész szándékait azonban egyértelműen jelezte. Ilyen *Kargl* Károly festménye után *Pesky* Ede „A korona elrablása Visegrádról” című litográfiája is, ahol a ruhák vad lobogása, az egy irányba mutató gesztusok hevesége a tekintetek elszántsága mind az esemény drámaiságát hangsúlyozza.⁷⁹

A későbbi időkben az érzelmek kifejezésére egyre kevésbé a fenti eszközök szolgáltak. A mű mondanivalóját a csoportfűzés, a szereplők egymáshoz való viszonya, a színhatások, fény-árnyék effektusok voltak hivatva

kifejezni. Mindez együttjárt a stílus megváltozásával; a sokalakos jeleneteken éppúgy, mint az egy-két szereplősökön a figurák nem voltak már aránytalannak, nem fabábuként viselkedtek a különböző pózokban, helyzetekben, akár Kiss Bálint, Kovács Mihály, vagy Orlai egyes képein.⁸⁰

A kifejezőmód megváltozásával a komponálásmód is átalakult. Ennek jele volt Székely Bertalan úgynevezett „gruppelmélete” is, mely olyan komponálásmódot jelentett, aminél az egyes alakok együtt alkotnak önálló egészet, szoborszerűen zárt egységet.⁸¹ Székely a komponálás legfontosabb szerepének a lényeg kiemelését tartotta, s ezt művei is igazolják. Ugyanezen törekvés mutatkozott meg Madarász Viktor képein is. Velük, és a „müncheniekkel”⁸² jelentek meg az új kompozíciós és stílári elvek, a realizmus kiváló festészeti eredményei; tevékenységük árnyalása, erőnyei és hibáik megvilágítása azonban már az 1867 utáni periódus művészetének elemzéséhez kívánkozik.

Madarász Viktor „Zách Felichán”-ja egészen új módon próbálta meg kifejezni mondanivalóját.⁸³ Drámai érzelmeket közvetít, a gesztusok hevesége, a mimika eltúlzottsága nélkül; egy esemény előzményét és következményét sejteti, anélkül, hogy azt mellékjeleneteken bemutatná, mint korábban tették volna. Madarász Arany balladáját fölhasználva mutatja be a történeteket. A fentieket még világosabban láthatjuk, ha képét összehasonlítjuk Orlai Petrich Soma azonos című festményeivel. Madarász két szereplővel hatásosabban fejezi ki ugyanazt, amihez Orlai egész tömegeket mozgatott meg.⁸⁴ Az előbbinél Zách Klára földre hulló, összetört alakja, szegényében és kétségbeesésében lesütött szemei, egy lelkiállapot jelzéseivel mesélik el történetét. Apjának az ablakon beáradó fényben fölmagasodó egyszerre sértett és büszke, lázadó indulatú és elkeseredett alakja, kézmozdulata, leányára vetett pillantása mind azt sugallja, amit véghezvinni szándékozik.

Orlai jelenete dramatizált, akár egy színpadi előadás élőképe.⁸⁵ Nyitott csarnok a helyszín, háttérben a visegrádi várral; ebédőasztalnál ül a király, a királyné, gyermekeik és a főurak. A középpontban az éppen ledöfött alak holtteste választja el őket Zách Felicián, leánya és a főurak csoportjától. A tekintetet elsőként magára vonzó, lobogó hajú, ősz fejű, bosszúálló apa baljával a vádlón előremutató, dúlt tekintetű (illetve a másik változaton arcát eltakaró) leányát tartja, jobbában levő kardjával pedig a királyi csoportra készül rárontani. A főurak mögöttük szintén kirántott karddal, vad tekintettel nyomulnak előre, a királyi családot megvéendő.

A kifejezőeszközök tehát gyökeresen eltértek egymástól, jelezték azt a különbséget, ami a két festő nemzedékét elválasztotta egymástól. Ezek a

változások a több figurát megmozgató, monumentálisabb kompozíciókon is megmutatkoztak. Ezt példázza – egyebek között – *Székely Bertalan* két műve is, a „II. Lajos holttestének feltalálása”, melyet még Münchenben festett,⁸⁶ és a korszakunk legvégén, a kiegyezés évében keletkezett „Egri nők”.

Az előbbin a sokat ábrázolt, a szabadságharc tragédiáját szimbolizáló témát jeleníti meg. Az előtérben láthatjuk a fölászott földből kiemelt, leplekbe burkolt királyi holttestet, melyet három alak vesz körül. Az álló, fővegét leemelő, és a mellette térdet hajtó figurákkal egy a kezével a többieket odaintó férfi köti össze a háttér patakparti táját. A gyászoló csoport megindult nyugalma, a föld és ég hideg szürkéje, mely rokon a halott arcának fakóságával, a táj kopársága, a puszta föld ridegség, a súlyos felhők alatt elhúzó madarak hatásosan fejezik ki a tragédia nagyságát. Hiányzanak a széles gesztusok, nagy mozdulatok, égnék meredő tekintetek, a bemutatni kívánt tartalom mégsem szenved hiányt.

Az „Egri nők” már klasszikus csatajelenet, melynek kellékei (a nagy tömeg, a füstben álló romok stb.) mind megtalálhatóak; a mondanivaló lényege azonban a főalak, a kivont karddal a török ellen védekező hős asszony alakjában összpontosul.⁸⁷ A kompozíció az ostromló törökök tengeréből szirtként kiemelkedő bástyával és asszonnyal olyan népszerű típust teremtett, hogy később még a német monumentális festészetben is megtalálhatjuk változatát.⁸⁸

Egyazon téma teljesen különböző kompozíciós megoldásai is mutatják, hogy milyen fontos feladatot jelentett a komponálás; a megvalósulás pedig jelzi a stílus és kompozíció összefüggéseit, azt, hogy a változások mindkét tekintetben párhuzamosan mentek végbe.

A *Dobozi* téma három földolgozását szeretnénk ehhez elemezni, három kiemelkedő művésztől: *Lotz Károlytól*, *Székely Bertalantól* és *Madarász Viktortól*.⁸⁹ Lotz képe a legkorábbi. Nem követi a régebbi művek megoldásait, de nem is sikerült egy új, kiforrott típust megalkotnia. Sík, füves tájon, borús égbolt alatt áll az üldözőkre hátratekintve, kivont karddal kezében a főhős. Lova a földön fekszik, díszes öltözékű felesége meglehetősen mesterkélt pózban hanyatlik hátra a lónak dőlve, fehér nyaka pontosan a kép középpontjában világít. A színek kezelése, a festésmód vázlatos frissége, a két alak egymáshoz kapcsolódása jól megoldott, egyedül a nő színpadias helyzete hat zavaróan.

Székely rengeteg előtanulmányt folytatott *Dobozijához*, gruppel-méletének egyik jellemző illusztrációjaként szokás is azt emlegetni. A két alak a háttérből plasztikusan kirajzolódó egésztest alkot, de nem kapcsolódnak szer-

vesen a közeledő üldözőkhöz. A kép barnás-vöröses tónusa, az ólomszürke ég, a háttér fényei sajátos hatást kölcsönöznek a festménynek, érzékeltetve az esemény hősies tragikumát. A legkülönösebb megoldást *Madarász* választotta. Fekvő téglalap alakú képének horizontja mély, a lovon ülő hős és hitvese a képből mintegy kifelé vágtatnak, egészen a jobb szélre kerülve. Az utánuk száguldó törökök kicsiny figurái is a kompozíció sodró lendületét juttatják kifejezésre. Az égbolt sárgái, a táj rőt színei, a szélesen elterülő síkságon átviharzó szereplők a jelenetet romantikusan fantasztikussá teszik.

Az elemzett festményeken alkalmazott módszerek, a realizmus előtérbe kerülése romantikus megoldások használata mellett; a lélektani jellemzés, a stílus és kompozíció elsődleges szemponttá válása, azaz szemléleti, sőt elméleti változás következett be a magyarországi történelmi festészetben az ötvenes-hatvanas évek fordulóján. Ez a változás nemcsak nálunk ment végbe; jóval előbb megfigyelhető – éppen a már korábban tárgyat társadalmi-politikai változások hasonlósága következtében – a németországi festészetnél. A szakirodalom ezt, illetőleg ennek felszínre kerülését, konkrét időponthoz és eseményhez kapcsolja: a két belga festő, Louis *Gallait* és Edouard *Biéfyve* két képének Németország nagy városaiban való bemutatásához.⁹⁰ A kiállítássorozat az újfajta történelmi festészet diadalútjának tartották,⁹¹ és egyúttal a régi, düsseldorfi, valamint cornelius-i müncheni festészet lehanyagolása kezdetének. A vita arról, hogy melyik fajta stílus létjogosult az új körülmények között az 1842–43 fordulóján rendezett *berlini* kiállítás kapcsán lángolt föl. Az alkalmat az adta, hogy Karl Friedrich *Lessing* „Husz a vallatáson” című képe a két belga festményei mellett függött.⁹²

Belgiumban – 1830, a nemzeti-állami önállóság elnyerése után – ezek a történelmi képek a nemzeti büszkeséget és hazafias öntudatot tükrözték a közönség szemében, az ifjú állam újfajta önbizalmát. Ehhez járult az, hogy a nagy művészettörténeti hagyomány fölébresztése, mely Rubenst jelentette, a művész-hazafias öntudatot is jelképezte. Mindezeket a közönség hiányolta a német történelmi festészetből, illetve megvalósulásukat látta szükségesnek. A váltás be is következett a negyvenes évek második felében, s a romantikus „Gedankenmalerei” helyét elfoglalta a realiztikus történelmi festészet, a „belga kolorit”. A követelt újnak azonban csak egy töredékes német megvalósulása létezett, ez Alfred *Rethel* monumentális freskóciklusa az aacheni városháza „Kaisersaal”-jában.⁹³ A valóságban a nagy célkitűzések helyett Piloty és Kaulbach hatásvadászó és üres – bár technikailag kifogástalan – müncheni festészete vált uralkodóvá. S ez volt az, amit az itteni „második nemzedék”: *Székelly, Wagner, Liezen-Mayer és Benczúr* elsajátítottak.

Madarász más utakon próbálta megkeresni céljainak megvalósítási módját, sok küzdelem árán, s változó eredménnyel és sikerrel. Talán Székely volt az egyetlen, aki – széleskörű és mély elméleti tudásának eredményeképpen – észrevette a változásokat. Ezt jelezte Rethel iránti odaadó csodálata is, s főként saját művei, művészeti és elméleti célkitűzései. A gyakorlatban csak nagyon keveset tudott azonban ezekből véghezvinni, olyan műveken közelítette meg őket, melyek jóval később keletkeztek. A többiek – Wagner, Liezen-Mayer, Benczúr – már teljesen mást alkottak, az eddig tárgyalt jelenségekhez lényegében nincsen semmi közük, a század utolsó harmada hivatalos művésztének jellegzetes képviselői.

Az 1848–49-től 1867-ig terjedő, általunk kiválasztott periódus történelmi művészete – festészet és grafika – formai jegyeket, művészi színvonalat, stílust tekintve nem egységes tehát. Eszmei, elméleti alapjait, a létrehozó társadalmi helyzetet és igényt tekintve azonban az volt, s az ötvenes-hatvanas évek során megmutatkozó átalakulások ez utóbbiak megváltozását jelezték.

JEGYZETEK

1. Néhány művész – így például Székely Bertalan – korábbi, korszakunkra eső tevékenységében is megtalálhatóak ennek nyomai.
2. Ilyenek például Zách Felicián története (ahol érdekes módon a korábbi ábrázolásoknál mindig a mérénylet volt a téma, míg korszakunkban a bosszú), vagy a Hunyadiak életéből vett jelenetek, II. Lajos holttestének megtalálása, vagy Zrínyi ki-rohanása. Ld.: *Rózsa György*, A történelmi festészet témáinak barokk feldolgoz-sai. Művészettörténeti Értesítő (1959/4) 279–280.
3. Több 19. századi témának megtalálhatjuk az ugyanazt a jelenetet bemutató barokk kori előzményét, ezek azonban nem lehettek előképek. (Pl. Hunyadi és a rablók, II. Lajos holttestének megtalálása). Egyetlen olyan esetet ismerünk, melynél felté-telezhető, hogy a korábbi művet ismerték és használták: *Madarász Viktor* „Zrínyi és Frangepán búcsúja” című képe ez, mely a kompozíció alkotóelemeit tekintve megegyezik az eseményt megőrkítő korabeli kiadvány egy illusztrációjával. (Ld. *Rózsa György*, i. m. (2) 181. jegyzet.)
4. *Vayerné Zibolen Ágnes*, Kisfaludy Károly. (Budapest 1973) 29.
5. Saját, testvére Kisfaludy Sándor, Czuczor Gergely, Vörösmarty Mihály és mások költeményeihez, elbeszéléseihez.
6. *Vayerné Zibolen Ágnes*, i. m. (4) 62. 17. kép, az Aurora 1822. évfolyamában je-lent meg.
7. Uo. 62. 19. kép, az Aurora 1832. évfolyamában jele nt meg.
8. Uo. 65. 52. kép, az Aurora 1832. évfolyamában jelent meg.
9. *J. P. N. Geiger*, Magyar és Erdélyország története rajzolatokban. [1842–44.] 12. kép.
10. A kiadványra körülbelül hatszáz előfizető volt, ami a közönségikert is jelezte, bár ennél azért sem készülhetett volna több, mert technikailag sínylették volna meg a lapok. Honderü (1863) 507. – *Gerszi Teréz*, A magyar kőrajzolás története a XIX. században. (Budapest 1960) 45. 165. jegyzet.
11. A litográfiák a következők:
  1. Almus', az első herczeg' választása.
  2. Árpád birtokába veszi a' magyar földet.
  3. Posonyi csata, 907.
  4. Szent Istvánnak keresztelése, 994.

5. Szent István magyar királlyá koronáztatik, 1000.
  6. Szent István és Gyula családja, 1002.
  7. A Vata által fellázított nép a pogányságnak visszaállítását követeli, 1049.
  8. Béla választ korona és kard között, 1059.
  9. Sz. Lászlónak párviadala Akus kun hadfőnökkel, 1089.
  10. Sz. László a' keresztvitézektől fővezérül választatik, 1095.
  11. A' horvát nemzet' nagyai hódolnak Kálmán királynak, 1102.
  12. Aradi országgyűlés, 1132.
  13. Imre király fogságba teszi Endre öccsét, 1203.
  14. II. Endre átadja az egybe gyűlt magyarországi rendeknek az arany bullát, 1222.
  15. IV. Béla visszaérkezése a' mogoloktól elpusztított országába, 1242.
  16. A magyarok' részvéte a' morvamelletti ütközetben augusztus 26-án 1278.
  27. A csehek' táborozása Budánál, 1304.
12. Ennek jelei a mindegyik szöveghez hozzáfűzött jegyzetek, a „Szt. István keresztelése” jelenetnél a különböző keresztelési szokások leírása, vagy a „Béla választ korona és kard között” kompozíciónál László királyt és a róla szóló legendákat említvén közli a forrásműveket stb.
  13. Ilyen például a nagyon népszerű, festményben is gyakran lemásolt „IV. Béla visszatérése” című jelenet. *J. P. N. Geiger*, i. m. (9) 15. kép.
  14. *Wéber Henrik–Marastoni József*: Béla választ korona és kard között. Ország Tükre (1862) 14. sz. litográfia, papír, 41x32,4 cm. Magyar Nemzeti Múzeum – Magyar Történelmi Képcsarnok (a továbbiakban: MTKCs.) ltsz. 5693. Geigernél a 8. kép.
  15. *J. P. N. Geiger*, i. m. (9) 9. kép.
  16. *Wéber Henrik–Marastoni József*: Hunyadi János a vámai csatában. Ország Tükre (1863) 3. sz. litográfia, 41,3x32,5 cm, MTKCs. ltsz. 5685.
  17. 1857. Olaj, vászon, 132x198 cm J. b. l.: A. Than Mór Bécs 1857. Magyar Nemzeti Galéria (a továbbiakban: MNG) ltsz. 2720.
  18. Az már csak Székely munkamódszerére, a művekhez végzett kutatások, gyűjtések mennyiségére és minőségére nézve adalék, hogy képén milyen fontos a korhű, vagy annak vélt viselet és eszközök szerepe; így például a vért felfogó edénynél a nagyszentmiklósi kincs egyik darabját ábrázolja, szemben a Geiger-féle kosztüm-szerű viseletekkel, díszletekkel.
  19. *Maszák Hugó*, Emese álma. Magyar Képzőművész, (1864. június 20.) 87., valamint *Széphelyi F. György*, Allegóriák a korszak festészetében és grafikájában. Művészet Magyarországon 1830–1870. Katalógus I. (Budapest 1981) 72.

20. *Than*: Attila lakomája (1853), *Wéber*: Buda halála (1864), *Orlai*: Attila halála (1867), *Lotz-Marostoni*: Attila lakomája, 50-es–60-as évek, *Orlai–Barabás*: Attila az összeesküvő Vigilt hallgatja, 50-es évek.
21. *Than*: Álmos Munkács alatt (1865), *Vizkeleti–Kaiser*: A pusztaszeri gyűlés, 60-as évek stb.
22. *Orlai*: Szt. István és az orgyilkos (1851), *Katzler*: Imre herceg halála (1866), *Szerelmey*: Jelenetek Szt. István életéből.
23. Leghíresebb földolgozása: *Wagner Sándortól*, 1859.
24. Az említetteken kívül *Vizkeleti–Grund*: Perényiné temeti a halottakat.
25. *Than*: János király halála (1862), Izabella lemondása (1862)
26. *Madarász*: Zrínyi Péter a börtönben (1856), Az utolsó Zrínyi (1859), Zrínyi Ilona a vizsgálóbíró előtt (1859), *Vizkeleti-Rohn*: Zrínyi esküje (1860)
27. Éppen a viszonylagos időbeli közelsége miatt a hatóságok ezt tartották a legveszélyesebbnek, s ezért sem volt szabad ábrázolni.
28. A témafelosztás másképp, más szempontok alapján is elképzelhető: *Cennerné Wilhelmb Gizella* tanulmányában „A történeti festészet ábrázolási típusai I. m.: Művészet Magyarországon 1830–1870. Katalógus. I. (1981) 47–57. például három fő csoportot különböztet meg: a sorsdöntő tragikus szituációkat (csatajelenetek is), a történeti hősokeket általános emberi érzelmek hordozóiként bemutató témákat és a nemzeti dicsőség csúcspontjait jelző eseményeket.
29. *Hölgyfutár* (1857/9) 37. I. 13-i.
30. Ilyenek voltak például a már említett, a Zrínyiekkel foglalkozó témák, vagy bizonyos csataképek. *Kiss Bálint*: Egervár védelme (1859)
31. Pest, 1852–55.
32. Pl. *Vizkeleti–Kollarz*: A Hunyadiház diadalünnepe (1857), *Orlai–Marostoni*: Hunyadi menekülése a rablók elől (1862); *Benczúr*: Hunyadi László búcsúja (1866), *Vizkeleti–Kollarz*: Mátyás az igazságos (1860), *Vizkeleti*: Mátyás bevonulása Budára (1864).
33. Magyar Történelmi Képcsarnok. A. Vizkeleti B. által rajzolt és Vahot Imre által kiadott „Hunyadiház diadalünnepe”, „Mátyás az igazságos”, „Bátori István lengyel király bevonulása Krakkóba”, „Egervár hősi megvédése” című képek történeti és költői magyarázata Kuliffay Ede, Lisznyai Kálmán, Székely József, Szilágyi Sándor és Vahot Imrétől. Kiadta Vahot Imre. (Pest 1860)

34. Szövegek: uo. 6–66.
35. Franz Kollarz litográfiájában. Litográfia, papír, 63,2x88,2 cm. MTKCs ltsz. 4573. Jutalomkép a Napkelethez, 1857.
36. A reprezentatív „bevonulás” jeleneteknek több változata ismeretes: *Wéber*: Mátyás bevonulása Budára (1853); *Werfer*: Mátyás bevonulása Visegrádra (1860), *Vizkeleti*: Mátyás és Beatrix bevonulása Budára (1864)
37. 1856. december 1-én kelt.
38. Magyar Történelmi Képcsarnok, Pest, 1860. 6–8.
39. 1831–1891 között élt. Közéleti tevékenysége szerteágazó volt, a Kisfaludy Társaság, majd a Petőfi Társaság tagja, később szerkesztő. A Jókai-utánczók közé tartozott.
40. *Péterfalvy Szathmáry Károly*, Sirály I–III. (1854) III. 250–256.
41. Uo. I. 39–40.
42. Uo. I. 153–155.
43. *Vizkeleti–Marastoni*: Izabella királyné búcsúja (1860). Litográfia, papír, 17,8x13,5 cm. MTKCs ltsz. 9744.; *Wagner Sándor*: Izabella királyné búcsúja Erdélytől (1863) Olaj, vászon, 135x171 cm. J. j. l.: Wagner S. MNG letét.
44. Pest, 1862.
45. Moháccsal 1848 előtt is számos költemény foglalkozott, különféle költészeti műfajokban: Kisfaludy, Czuczor, Vörösmarty, Kölcsey, sőt 1847-ben még Eötvös is. Petőfi 1848 nyarán írott „Fekete-piros dal”-a már arra figyelmeztetett, nehogy még egy Mohácsot éljen meg a nemzet. A dráma műfajában említésre méltó Madách Mohács dráma-terve. Saját följegyzései szerint 1855-ben fogott megvalósításához „II. Lajos” címmel, de az őt felvonásra tervezett műből csak a személyek listája és kézírattöredékek maradtak. Ld.: Mohács emlékkönyv. Szerk. Lukinich Imre, (Budapest 1926) 326.
46. *Biró Béla*, Kovács Mihály (Budapest, 1930) 35. és *Művészet Magyarországon 1830–1870*. Katalógus II (Budapest 1981) 128. sz. 56. kép.
47. Ez utóbbi jelző inkább már a kor színházművészetével való, kétségtelenül létező kapcsolatra utal. Csak egy példa erre a Jókai Mór „Dalma” című drámájához készült illusztráció, illetve ennek egy jelenetét ábrázoló litográfia. *Canzi Ágost–Engel és Mandello*: Az eskütétel (1853). A Délibáb műmelléklete. Litográfia, papír,

- 30,6x42,2 cm. OSZK Színháztörténeti Tár, ltsz. 48.1713. „Művészet Magyarországon 1830–1870”, Katalógus II. (Budapest 1981) 281. sz. 63. kép.
48. Litográfia, papír, 47,8x65,4 cm. MTKCs ltsz. 6293. 1861.
49. Pl.: Mátyás király Baumkirchner Andrásnak adománylevelet ad (60-as évek)., III. Béla fogadja a keresztshadakat (1868) stb.
50. Széпия és tollrajz, papír, 57,8x75,5 cm. MTKCs ltsz. 28/1950 Rajz. 1868.
51. „A magyar haza története” című kép magyarázata. Kivonatolva Ifj. Erdődi gróf Pálffy Lipót kéziratából... H. n. 1878. Pálffy Lipótról: *Szabó Kálmán*, Ifjabb Gróf Pálffy-Daun Lipót Emlékezete. (Budapest 1886) és „Művészet Magyarországon 1830–1870” Katalógus I. (Budapest 1981) 280.
52. *Széphelyi F. György*, i. m. (19) 72.; „Művészet Magyarországon 1830–1870” Katalógus II. (1981) 195. sz. 87. kép.
53. Azaz a megfelelő eseményeknél a megfelelő táj képét láthatjuk a háttérben. (Pl. Nagy Lajos – Visegrád.)
54. „Művészet Magyarországon 1830–1870” Katalógus II. (1981) 196. szám 89. kép.
55. Ilyen például a 16. lap jegyzete, ahol Bánffy püspök és II. László pozsonyi jelentének bemutatásáról megjegyzi, hogy a püspöksüveget rosszul rajzolta meg, mert ilyen magasat csak a 15. században használtak.
56. Akvarell, tus, papír 31x43,5 cm, MTKCs ltsz. 58.2391.
57. Olaj, vászon, 68,3x89,3 cm. MNG. Később a nagyméretű olajkép-változat is elkészült: Olaj, vászon, 176x255 cm. J. b. l.: Than M. 1870. MNG ltsz. FK 8209.
58. A „Buda halála” a tervezett Csaba trilógia része. Ez utóbbi elkészült darabjai 1835–81 között keletkeztek, a „Buda halála” 1863-ban. Ld.: *László Gyula*, Száll az ének. Régész szemmel a Buda haláláról. Új Írás, (1980/5.)
59. *Wilhelmb Gizella*, Than Mór (Budapest, 1944) 24, 25, és 28.
60. *Balás-Piri László*, A magyar történeti festészet a XIX. században (Budapest, 1932) 7. kép., továbbá *Wilhelmb Gizella*, i. m. (59) 24–25.
61. *Franz Joseph Anton von Spee* birodalmi gróf 1822–27 között újította föl Düsseldorf közelében fekvő heltorfi kastélyát, és a „Gartensaal” kifestésével kapcsolatban Peter von *Cornelius* segítségét kérte. 1825-től kezdődtek el a munkák, az első kivitelezett mű C. *Stürmer* freskója volt. A porosz kormány még 1819-ben nevezte ki Corneliuszt a düsseldorfi Akadémia élére, de csak 1821-ben foglalta el ténylegesen az

- igazgatói széket. 1826-ig az ő tanítványai kapták a heltorfi megbízásokat, de *Schadow* 1836-os kinevezésével magával hozta berlini tanítványait, *Mücket* és *Lessinget*. A falképek megfestése sőt így ők folytatták. Ld.: *Dieter Graf*, Die Fresken von Schloss Heltorf. In: Die Düsseldorfer Malerschule. Katalog. (Mainz 1979) 112–121., 115., 77. kép
62. Uo. 115–116. D. Graf R. van Audenaerde C. Maratta után készült rézmetszetét említi; egy tézislapot, XII. Innocent pápaságának allegóriáját, mely hasonló kompozíciójú, mint Mücke freskója. 78. kép.
  63. 1816–17-ben készültek a falképek, jelenleg Berlinben, Staatliche Museen zu Berlin, DDR. Nationalgalerie, Die Düsseldorfer Malerschule. Katalog (Mainz 1979) 52., 23. kép.
  64. 1825. Olaj, vászon, 465x645 cm, Szépművészeti Múzeum ltsz. 137. 1825.; I. m. (54) 131. sz. 14. kép.
  65. Pl.: *Ismeretlen mester*: Zrínyi kirohanása (1840. körül). I. m. (54) 118. sz., *Kiss Bálint*: Másolat id. Peter Krafft Zrínyi kirohanása című képe után (1856) I. m. (54) 124. sz.
  66. *I. P. N. Geiger*, i. m. (9) 3., 9., 16. képek.
  67. Akvarell, papír, 18,5x23,4 cm. MNG ltsz. 3806. 1846. kat. 157. sz., olaj, vászon, 200x400 cm, Kosice, Vychodoslovenské Muzeum, 1856. I. m. (54) 583. sz.
  68. Litográfia, papír, 57,8x79,3 cm. MTKCs ltsz. 2527 T. 1859.
  69. Olaj, vászon, 200x290 cm. Debrecen, Református Kollégium. 1851. (1852-ben vásárolták meg a művésztől.)
  70. I. m. (54) 142. sz. 52. kép.
  71. *Kiss Bálint-Franz Kollarz*: Izabella és János Zsigmond a szultán követét fogadja. Litográfia, papír, 50x60,5 cm. MTKCs ltsz. 4646. A „Nefejejts” képcarnoka, VI. szám, 1866. II. félév.
  72. *Bíró Béla*, i. m. (46) 36–37., 5. kép. *Kovács Mihály*: Árpád pajzsra emeltetése (1854). Olaj, vászon, 67x100 cm. Elpusztult. Rahl képe Bécsben, a Belvedere gyűjteményben van. *Balás-Piri László*, A magyar történeti festészet a XIX. században. (Budapest 1932) 3. kép. Általánosan ismert és alkalmazott típus a hős pajzsra emelése, a külföldi (korábbi) művészetben is gyakran fordult elő.
  73. „Művészet Magyarországon 1830–1870”. Katalógus, I. (Budapest, 1981) 264–265.

74. *Molnár József*: Dezső vitéz önfeláldozása (1855). Olaj, vászon, 152x187 cm. J. b. l.: Molnár J. 1855. MNG ltsz. 2721.
75. *Grimm Rezső*: Rákóczi Rodostóban (1862–63). Litográfia, papír, 48,5x63,2 cm. MTKCs ltsz. 6646.
76. Ld.: I. m. (54) 258. 117. sz. *Cennerné Wilhelmb Gizella* képleírása.
77. *Orlai Petrich Soma*: Zrínyi Ilona halála. 1882. Litográfia, papír, 40x58,5 cm. MTKCs ltsz. 4643. Az „Ország Tükre” 1862. évfolyamának 10. számú melléklete.
78. Pl.: *Szemlér Mihály*: Hunyadi János halála. 1859. I. m. (54) 150 sz. 50. kép.
79. *Pesky Ede–Kargl Károly*: A korona elrablása Visegrádról (1864) Litográfia, papír, 69,5x73,3 cm. MTKCs ltsz. 2530. T.
80. Jellemző példák *Orlai* „Zách Felicián”-ja (1859–60), *Kovács Mihály* „A mohácsi csata után Perényiné temeti az elesetteket” című képe (1859), vagy *Kiss Bálint* „Vérszerződés”-e (1840-es évek vége).
81. Székely Bertalan válogatott művészeti írásai. (Budapest, 1962). Szerk. Vayer Lajos. Vál., bev., jegyzetek Maksay László. 97–98.
82. *Székely Bertalan, Liezen-Mayer Sándor, Wagner Sándor, Benczúr Gyula* azok, akik hosszabb ideig tanultak, sőt tanítottak is Münchenben. Érdekes módon még *Orlai* is – és még néhányan mások – tanult ott, bár mindössze egy évet, az előbbieket közé mégsem sorolható. Nem elsősorban a müncheni tanultságuk miatt fontos elkülöníteni őket a többiektől, hanem inkább mivel ők már más stílust, elveket, eszméket képviseltek.
83. *Madarász Viktor*: Zách Felicián (1858) Olaj, vászon, 152x112 cm. MNG ltsz. 66. 14. T.
84. *Orlai Petrich Soma*: Zách Felicián (1859) Olaj, vászon, 80x101 cm. Pécs, Janus Pannonius Múzeum, ltsz. 68. 117. Másik példánya: MNG 1860. Olaj, vászon, 156x222 cm. Ltsz. 2714. J. b. l.: Orlai P. S. 1860.
85. Erre utal is Szabó Júlia képleírása. I. m. (54) 278. 143. sz. 62. kép.
86. *Székely Bertalan*: II. Lajos holttestének feltalálása (1860) Olaj, vászon, 140x181,5 cm. MNG ltsz. 2807. Jelezve nincs.
87. *Székely Bertalan*: Egri nők (1867) Olaj, vászon, 227,5x176,5 cm. MNG ltsz. FK. 3653. Jelezve nincs.

88. Meissen, Albrechtsburg, a vár 1015-ös ostromát ábrázoló falkép, *Anton Dietrich* festette (1833–1911) az úgynevezett „Kirchensaal”-ban. (*Ursula Czebot*, Albrechtsburg, Meissen, 24.)
89. *Lotz Károly*: Dobozi és hitvese (1850-es évek) Olaj, lemezpapír, 28,3x22,4 cm. MNG ltsz. FK. 4936 T. *Székely Bertalan*: Dobozi Mihály és hitvese (1860–61.) Olaj, vászon, 133x155 cm. MNG ltsz. 2527. *Madarász Viktor*: Dobozi (1868) Olaj, vászon, 112x308 cm. MNG ltsz. 59. 153. T.
90. 1842–43-ban állították ki a képeket, többek között Düsseldorfban és Berlinben is. *Galait* képének címe: „V. Károly lemondása”, Biéfvé-é „A németalföldi nemesek megegyezése”. Mindkettő 1841-ben keletkezett, jelenleg Brüsszelben vannak kiállítva, a Musées Royaux des Beaux Arts-ban. *Ingrid Jenderko–Sichelschmidt*, Die Profane Historienmalerei 1826–1860. I. m.: Die Düsseldorfer Malerschule. Katalog. (Mainz 1979). 98–111. 66–67. képek
91. I. m. (90)104–5.
92. I. m. (90) 387.
93. *Alfred Rethel* nyolc jelenetet tervezett, de csak négy freskót készített el 1847–53 között; a ciklust tanítványa, *Josef Kehren* fejezte be, a kartonok alapján. Ld.: i. m. (90) 108–110. 71–72. képek, valamint *Herbert von Einem*, Die Tragödie der Karlfresken Alfred Rethels. In: Karl der Grosse. Bd. 4. (Düsseldorf 1967)

Probleme der ungarischen Historiendarstellungen 1848–1867

Dieser Beitrag macht den Versuch, eine Periode der ungarischen bildenden Kunst zu überblicken – nicht in ihrer Vollständigkeit, sondern nur einige wichtige Hinsichte beachtend – eine Periode die wir auch als Blütezeit nennen können, es ist aber eigentlich als die Periode der Ausbildung der ungarischen Nationalmalerei zu betrachten.

Die Kunstwerke der grundlegenden Gattungen – das Porträt, das Landschafts- und das Genrebild – sind in dieser Zeit entstanden, aber die Historienmalerei ragte am besten hervor. Die Gestaltung der geschichtlichen und sozialen Situation kann die Frage beantworten, warum die Historienmalerei die hochwertigste und wichtigste Gattung wurde.

Vor 1848 ist in jeder Kunstart – zuerst im Themenwahl – das verstärkte Nationalbewusstsein aufgetreten. Die bildende Kunst spielte im öffentlichen Leben der dreissiger Jahre eine mehr bedeutende Rolle. Ein Zeichen dafür war zum Beispiel die Begründung des Pester Kunstvereins (1839–40). Durch das vergrösserte Interesse der Öffentlichkeit wurde der soziale Nachklang der bildenden Künste stärker, und in der Person von Imre Henszlmann können wir die erste Anmeldung der Kunstkritik von hohem Niveau werten.

Dieser fortaufenden und gleichmässigen Entwicklung gaben die Ereignisse von 1848–49 eine neue Richtung. Dieser Einfluss ist in den bildenden Künsten indirekt bemerkbar. Die neue politische und soziale Situation hinderte bestimmte Faktoren der Entwicklung nicht, viel mehr war es daran gelegen, unter den veränderten Umständen einerseits die früheren Aufgaben fortzuführen, anderseits die Forderung der nationalen Bestrebungen, des sozialen Progresses und der Independenz – offen oder versteckt – auszusprechen.

Obwohl auch die anderen Gattungen vom nationalen Gefühl durchdrungen waren, wurde die Historienmalerei – durch den unmittelbaren Ausdruck des Inhalts – zur wichtigsten Gattung. Die unerschütterliche Anhänglichkeit an die Ideen lief nicht immer parallel mit der Entwicklung des Stils und der Komposition. Doch diese Gattung wurde durch die besten Schöpfungen einiger Künstler – als Mittel des sozialen und politischen Kampfes – zum Vertreter der modernsten und neuesten Bestrebungen der patriotischen Malerei. In ihrer Tätigkeit – vor allem bei Viktor Madarász und Bertalan Székely – war ein Bruch und eine ideologische Entzweigung zu bemerken, gleichzeitig mit den zum österreichisch-ungarischen Ausgleich von 1867 führenden Ereignissen der sechziger Jahre, zeigend, dass die Historienmalerei nicht fortgesetzt werden konnte.

1. Than Mór: Attila lakomája

2. Orlai Petrich Soma: Kun László udvara

3. Kiss Bálint-Franz Kollarz: Izabella és János Zsigmond a szultán követét fogadja

4. Vizkeleti Béla–Marastoni Antal: Izabella királyné a szultán követét fogadja

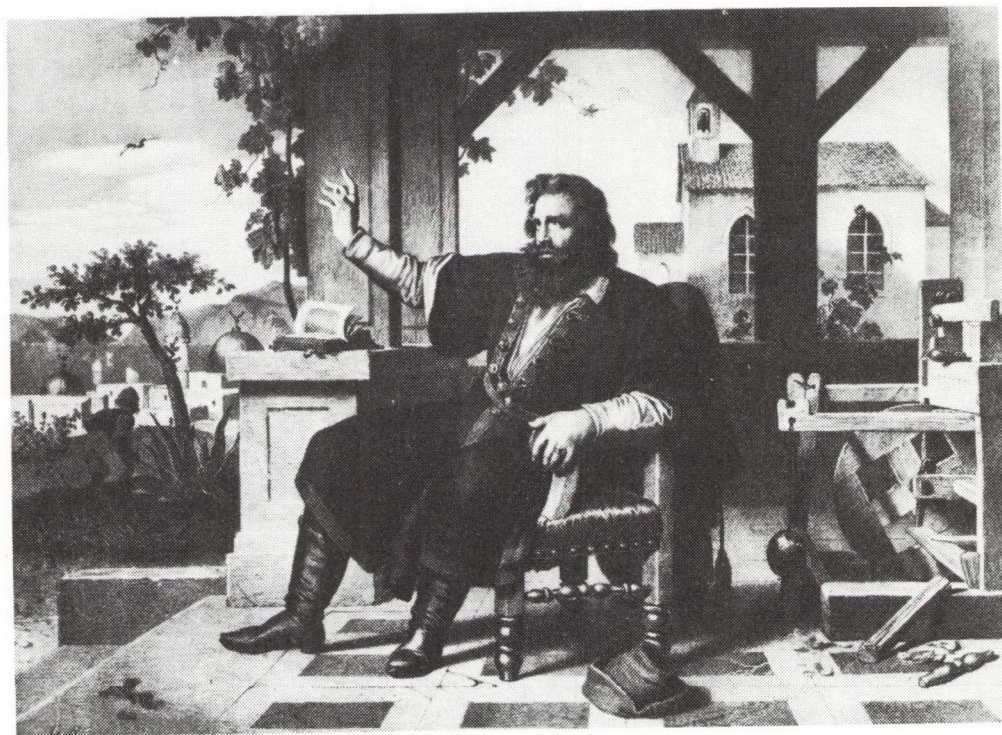

5. Orlai Petrich Soma: Zrínyi Ilona halála

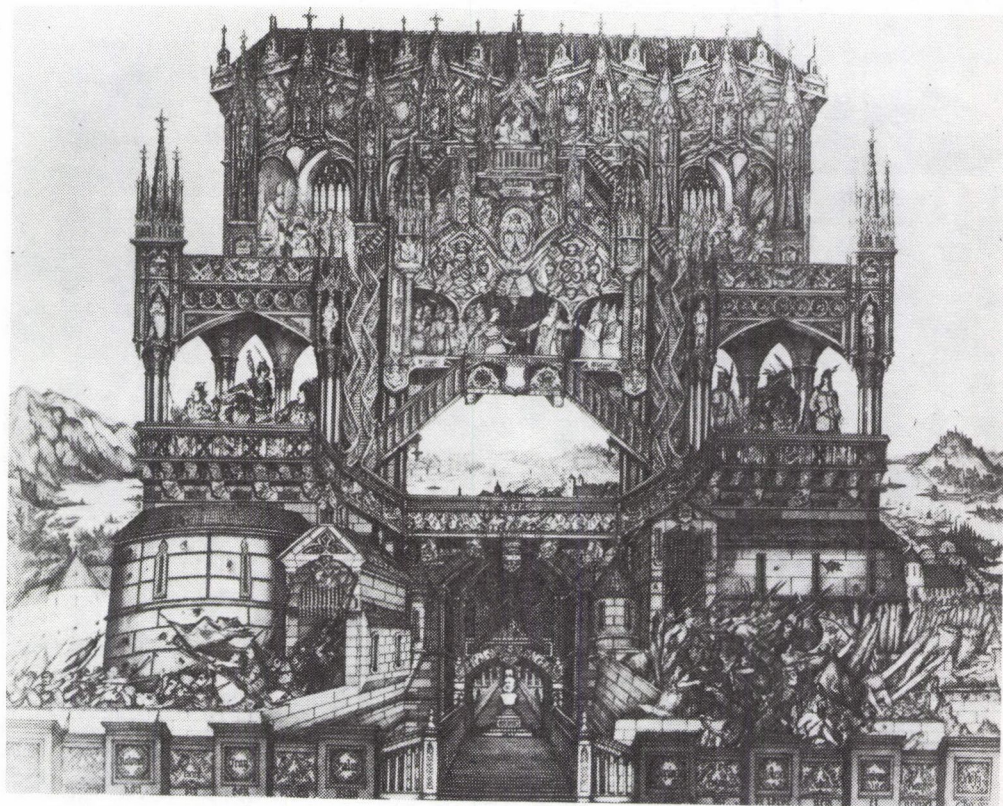

6. Molnár József: Dezső vitéz önfeláldozása

7. Grimm Rezső: Rákóczi Rodostóban

8. Pálffy Lipót: A magyar történelem szimbolikus épülete

A Magyar Nemzeti Múzeum súlyai

I. rész

Gróf Széchényi Ferenczre emlékezve

1.

Történeti áttekintés

Országos intézményünk Közép- és Újkori Osztálya valamint Éremtára őrzői a címben jelölt tárgyaknak. Az Éremtár feladatából adódóan nemcsak őriz, hanem használ is súlyokat.

A súlyok története szorosan összefügg két ősi, társadalmi tevékenységgel: a kereskedéssel és az adózással. A mindennapi élet számos problémáját a mérés okozta, mert a vele történő visszaélés egyaránt nehezedett uralkodóra, alattvalóra, nemesre és jobbágyra. Ezért elgonolkodtató tény, hogy a honi egyetemi oktatás nem igényelte a metrológia besorolását a történelem segédtudományai – archaeológia, kronológia, diplomatika, heraldika – sorába.

Témánk mindmáig nélkülöz egy időrenden épülő egyetemes metrológiai művet. Az eddig megjelent munkák a téma egyes fejezeteit ölelik fel a ma igényének is megfelelően.¹ Folyamatos érdeklődést és publikálást a numizmatikusok végeztek.² Az újabb és az új időkben napvilágot látott értekezések szerzői a méterrendszeren alapuló mértékrendszer centenáriuma alkalmával e rendszer eszközeivel foglalkoznak, vagy a kérdéssel gyakorlatilag összefüggő intézmény monográfiájával kapcsolatban dolgozatokat közölnek.³ Bogdán István kötete⁴ egyedülálló, mely főleg levéltári adatok feltárással ab initio rendszerezi a magyarországi hossz mértékeket.

A jelen embere (ha az érdeklődését egyáltalán felkelti) csodálkozással veszi tudomásul, hogy a mérlegeinken mért áru nagy hányadát száz eszten-

deje még űrmértékkel⁵ mérték, mert az adásvételt így könnyebben lehetett lebonyolítani.

I. Ferdinánd uralkodása alatt, 1549-ben a közös kincstár által kibocsátott árszabályzat tizenkét osztályba sorolta az import iparcikkeket, melyek közül csak az ötödik - fűszer - csoportban gyűjtött termékeket mérték kizárólagosan súllyal.⁶ E csoportban a következő áruk mázsa egységgel szerepelnek: bors, gyömbér, szerecsendió, muskát virág, jó cukor, sárga cukor (Zuckerkandi) közönséges cukor, szent János kenyér, parmezán. Ide tartozik még az ausztriai, orthi, privigyei sáfrány, amelyek vámtarifa alapját azonban nem mázsa, hanem font tömegű mennyisége képezte.⁷ A kis tételben való méréshez ritkán használtak súlyt, rögződött az űrmérték használata. Erre vonatkozóan községeink tanácsi jegyzőkönyveiben számos adatot találunk.⁸

A partikulárisan elfogadott tömegmérési egységet – a hossz mérték egységéhez – a rőfhoz hasonlóan nem lehetett egy mindenki által hozzáférhető falba rögzíteni.⁹ Rendeltetésük megkívánta mozgathatóságukat. A méréseknél mutatkozó, azt nehezítő anomáliák alapvető forrásául szolgált, hogy az országban nem volt egységes mértékrendszer. A mértékek megállapítása helyhatósági jog volt, s minden város vagy vármegye azzal tetszelgett magának, hogy más mértéket használt, mint a szomszédja, s ebből adódóan területén csak a sajátját ismerte el törvényesnek.¹⁰

A magyarországi kereskedelmet a XVI. század első felében még bonyolultabbá tette az ország területének – váltakozó területű hányaddal – háromfelé történő tagolódása. Ez a keserves helyzet olykor még egy vármegyén belül is gyakran váltózó uralmi helyzetet teremtett, mely természetszerűen a kereskedést – a mérést – is befolyásolta.

A hódoltsági korból és területről nincsenek elfogadható metrológiai adataink, tárgyi emlékeink, súlyaink.

E kor témánkat érdeklő zűrzavaros állapotának jellemzésére egy példa (nem is hódoltsági területről). 1610-ben Kassán a szepesi kamarának egy adós néhány száz forintot volt köteles fizetni. „Fizette ez összeg egyes részeit 1. aranyban, 2. tallérban, 3. in ducis, 4. in albis, 5. in grossis, 6. in vetusta moneta hung. és 7. in baccis. Ez azonban még távolról sem meríti ki a forgalomban levő pénzeket”.¹¹

Sajnos, a méréssel, kereskedéssel összefüggő rendellenességek a hódoltságot túlélték, sőt egyre jobban elburjánoztak. „...az abban tetetett panaszoknak meg vizsgálására, hogy tudniillik: Nemes Pozsony várossa azon méczét, mely a piatzi gabonának közönséges mérésére az adók és vevők által használtatik, megnagyobbíttatván a máshol leg jobban meg mért gabona

ezen érdeklelet méz nem üti”. (ŠA Bratislava, Kongrecné, októ. 20. 4. júla 1831.)

„...először is a város a réz méczét mely rajta lévő billeg szerint 1551-dik esztendőben csináltatott, kölessel meg töltöttük és az a tekintetes megye méczében által töltetvén – a város méczét valamivel többel egy fél megszelynél nagyobbnak találtuk a tekintetes megye méczénél; még mérvén továbbá a város fél méczét a nemes megye fél méczével, a város fél méczé egy fertály megszelynél valamivel többel fellül halladta a nemes megye fél méczét”.

„Külömbőség elő adta magát...jelen levő mester emberek annak tulajdonni kelleni állították, hogy a megye *méczeknek fenéke befelé horpadva lévén* (kiemelés tőlem. V. G.) – a talált különbséget okozta”.

„...bizonyos az, hogy az 1807-ik esztendei 22-ik törvény cikkelyben rendelt mértékkel, mely szerint egy Pozsonyi mérő 64 ittzbül állónak lenni kelletik, se a tekintetes megye, se pedig a város méczé meg nem egyezvén, bizonyosan ususba soha sem volt és így talán a bényujtott panaszok a gabona kereskedőknél lévő mérczéből eredtek”.

„...hogy e megye keblében divatozó mértékek és fontok jegyzéke vallyon mennyire egyez meg a Bétsi fontok és mértékekkel tudosítás tétesék”. (ŠA Bratislava Közgyűlési jkv. 1834 str. 254, c. 489., bad. 18.)

A hazai mértékek egységes rendszerbe foglalását a métermérték törvényes elfogadása és elfogadtatása biztosította. Erre a XIX. század nyolcadik évtizedében került sor.¹²

A hazánkban meghonosodott font súly – jele – nem a középkori kultúra képződménye, hanem a rómaiaktól származó örökség folytatása. Nyugat-Európában a népvándorlás befejeződésével a X–XI. században kialakult a városi polgárság és a földesúri birtokon élő árutermelő parasztság. Az áru forgalmazásának szintén öröklött formája, a piac szükségszerűen megkövetelte a tömegmérés eszközeit, a mértéket.

Ha eredetnek elfogadjuk a római kultúrát, úgy könnyen áttekinthetjük a középkori Európában használatos mértékek elterjedésének göczeit, azok kisugárzását különösen, ha arra is ügyelünk, hogy a kora középkorban a katolikus egyház már igen kiépült szervezettel és befolyással rendelkezett. Theodosius császár halála után a kettévált római birodalom keleten Bizánc székhellyel, nyugaton az ősi Rómával nemcsak a Földközi-tenger térségének civilizációját, hanem a nyugati, északi és keleti államokét is meghatározta.¹³

Megállapításunk helyességének igazolására hivatkozunk tíz európai államban használt font súly grammban kifejezett középértékére, amely

473.4042 gramm. A középértékhez viszonyítva a legnagyobb eltérést + 86.6548 grammot Ausztria (560.06 gramm) és – 63.8936 grammot Oroszország fontja mutatja. A két határérték közötti különbség: 150.5484 gramm.¹⁴

A kereszties csapatok és a nyomukba szegődő kézművesek, kalmárok vonulása lehetővé, de egyszersmind ellenőrizhetetlenné is tette a római és a bizánci mértékek elterjedésének meghatározó vonalát.

Magyarországon flandriai közvetítéssel a francia troyes-i súly honosodott meg, melyet Franciaország, Anglia és az e korban nagy szerepet játszó Flandria is elfogadott, szemben a kölni márkával, amely az egykori Rómából származott, s a német császárság XII. századbeli terjeszkedésével került viszsza Dél-Itáliába.¹⁵

Ezt a feltevést erősíti az a tény, hogy a XII. században II. Géza és a második kereszties háborúba vonuló, hazánkban keresztül haladó VII. Lajos francia király barátságot kötött, majd III. Béla és VII. Lajos leányának házasságkötése indítója lett a magyar-francia németellenes politikának.¹⁶

Témánk szempontjából azonban azzal az adottsággal is élnünk kell, mely szerint ugyancsak II. Géza több ízben hadat viselt a balkáni hatalmak ellen, ami viszont a bizánci mértékek beáramlását segítette.¹⁷

A XIII. század végén az ország súlymértéke a troyes-i súly. Kun László a *marca Turonensist* nevezi „*marca communis*”-nak.¹⁸ A troyes-i márka különböző idők és városok szerint 244–250 gramm között ingadozott.¹⁹ A bizánci teljes márka pedig 327.24 gramm, tehát a troyes-i márka a bizáncinak háromnegyedével egyenlő.²⁰ Súlymértékeink korszakai történelmünk periódusait is jelzik. Az Árpád-ház uralma alatt a francia troyes-i márka, a vegyesházbeli uralkodók idejében pedig – Károly Róberttől kezdve – a budai márka volt forgalomban. A Habsburg-ház a német nyelvterületen használatos kölni márkához ragaszkodott, azt igyekezett elfogadtatni. Erdély az önálló fejedelemség alatt a troyes-i márkát tartotta meg.²¹

A BUDAI MÁRKA

A budai súlymérték, a város polgárai által elfogadott mérték feltehetően a Flandriából ide költözött posztókészítők és posztókereskedők tevékenységével honosodott meg a városban,²² és szolgált eszmei alapjául évszázadokon keresztül az országosan használt súlyegységnek. Így tulajdonképpen a budai súlymérték azonos a troyes-ivel.

A XIII. század első felében összeállított *Buda város jogkönyve*²³ 4. fejezete a fontot ismeri el súlymértéknek, melyből 120 tett egy budai mázsát.²⁴ A budai tanács és a zsellérek 1453-ban megállapodtak, hogy a garléta búzából, melyből kitelik 4 wecht zsemleliszt, 1500 darab zsemlet kell sütni, melynek darabja nyomjon 10 unciát²⁵ azaz 20 latot”.

Míg az általános kereskedelemben a font terjedt el, addig az ötvösök-nél, patikusoknál és a pénzverőknél a font törtszámával kifejezhető súlyokat használtak.²⁶ Zsigmond király 1405-ben kibocsátott II. dekrétumának 1. cikkelye elrendeli: „Hogy a folyó és szilárd testek mértékét az egész országban Budaváros mértékéhez kell alkalmazni... Hogy a fonttal, mérleggel, öl-lel való mérés, a bornak, gabonának kimérése, s általában minden megmér-hető és vásárolható dolognak kimérése és megvásárlása minden városban, fal-vakban, úgy mienkben, mint bárki máséban, s egyáltalán országunk határain belül mindenütt Budavárosunk mértéke szerint történjék”.²⁷ Azonban a dek-rétum nem jutott általánosan érvényre, továbbra is a partikulárisan elfogadott súlymértékek maradtak forgalomban. Erre utal Rudolf 1588. évi IV. dek-rétuma (16. tc.) „Ami a mértéket illeti: megállapítottuk, hogy mostantól kezdve, egész Magyarországon, a Zsigmond császár ezernégyszázötödik évi dekrétumának a hatodik cikkelyében megnevezett budai mértéket tartsák meg, az ezen dekrétumban megszabott büntetések terhe alatt.

1. Ezeknek a mértékeknek kiigazítása pedig úgy a szabad városok-ban, mint falukban és többi fekvőjóságokban is mindegyik vármegyének az alispánja útján történjék.

2. És ezeket a mértékeket, bármifélek legyenek is, az összes falubi-rák és földesurak megtartsák”.²⁸ III. Ferdinánd 1655. évi IV. dekrétuma (31. tc.) ugyancsak a budai fontot rendeli el országos érvényű súlynak. „Azoknak a hátrányoknak a megszüntetése végett, amelyek a mázsának, *font*nak, a bor és gabona, meg más mindennemű folyó és száraz testek na-gyobb és kisebb mértékeinek egyenlőtlenségéből és különbözőségéből me-rülnek fel, elhatározzák az országlakosok, az 1587. évi 16. és abban felsorolt többi cikkelyeknek, valamint az 1405, évi 1. cikkelynek a megújítását, amelyeknek értelmében mindennemű mértékeket az azokban kijelentett büntetés alatt a *buda*ihoz, vagy (vele egyáltalán azonos) pozsonyihoz kell alkalmazni és mindenütt megtartani”.²⁹

III. Károly, a modern államadminisztráció megteremtője, a mérték-ügyben évszázadok óta fennálló, a fejlődő ipart és kereskedelmet gátló ano-máliák megszüntetése érdekében az 1715 évi L. dekrétumával rendelkezik: „A szilárd és folyó tárgyak mértékeit s nemkülönben a rőföket és súlyokat

az 1655. fentebb idézett 31. t. cikkely értelmében a pozsonyi mértékhez, rőfökhöz kell idomítani s alkalmazni.

5. §. A mértékek, rőfök és súlyok helyesbítésében eljáró alispánokat az előírt büntetés alatt, bocsássák be”.³⁰

Majdnem másfél évszázad elteltével, 1853. július 7-én bocsátotta ki az osztrák kormány az alsó-ausztriai („osztráknak” vagy „bécsinek” is nevezett) mértékek magyarországi bevezetéséről szóló császári pátenst, melynek kettős célja: a Habsburg-monarchia egységes piacának kialakítása „mindennemű, súlyok és mértékek egyformaságának elérése” által, másrészt a kötelező mértékhitelítés és időközönkénti újrahitelesítés elrendelésével a „polgári tisztesség” biztosítása révén a tőkés szabadverseny egyenlő feltételeinek védelmezése. A mértékekkel való visszaélést, a csalások kiküszöbölését célzó intézkedések egyben a fogyasztók érdekeit is védtek.³¹

Bármennyire is célszerűnek látszottak a kormány által kibocsátott rendelkezések, mégsem érvényesültek. Ezt a sikertelenséget maga az osztrák kormány is okozta azzal, hogy csatlakozott a német „Zollverein”-hez, mely 1856-ban az országok közötti forgalomban rendszeressé vált az 500 grammos „Zollpfund” (vámfont) és az 50 kilogrammos „Zollcenter” (vámháza) súlyértékkel. Ettől kezdve az Osztrák-Magyar Monarchia területén a bécsi és német font, illetve a mázsa egyformán használatos volt.³² E kétféle súly hivatalos elrendelése az ország véleményét tükröző vármegyei nemesség ellenkezését váltotta ki.

„Gömörmegyének fentebbi határozata nyomán a megye közönsége is alább divatozott törvényes mértékeket és súlyokat ön határjain belül ezenel visszaállítja és azoknak használatban vételére véghatárnapul f. é. Július 1-ő napját tűzte ki, e határozatról... valamennyi szolgabírák értesítendők, az utóbbiak azon utasítással, hogy a községeket a törvényes mértékek azonnali megszerzésére kötelezzék”.³³ „...az ez előtt volt magyar és később behozott német mérők és mértékek közt fenn álló különbség miatt, főleg az által, hogy némely kebelbeli lelkismeretlen kereskedők és kivált héberek mindennemű természetvényeket és italokat a régi nagyobb mérők és mértékek mellett össze vásárolván, ugyan azokat azután a kisebb német mérők és mértékek használatá mellett áruba bocsátani szoktak, a tudatlan nép olykor nagyon károsítatik”. (ŠA Nitra Zápísnicia zo zhromaždenia Trenčianskej stolice 1861. v. I., c. 576.) „...a bukott császári rendszer által behozott idegenszerű ittczék s' egyéb idegenszerű mértékek használatára Árva megye területén ezen bizottmány végzés kihirdetése napjától...20... forintig terjedő büntetés terhe alatti megszüntetése mellett a régi magyar ittczék s' egyéb

mértékek ezennel elrendeltetik – mely végzés foganatosítására a járásbeli főszolga bírák utasíttatnak”. (ŠA Levoči ŽS č 619/1861. I. K.)

Ez a passzív rezisztencia – a német súlyok elutasítása –, csak ártott a honi külkereskedelemnek, hiszen a vele történő mérés, számítás könnyebben, kevesebb hibalehetőséggel folyt. Bécs a Helytartótanács 1861. XII. 11-én kibocsátott rendeletével szigorúan figyelmeztette a lakosságot, hogy az osztrák súly- és úrmértékek további használatával ne helyezkedjék szembe.³⁴

A kiegyezés évében, 1867-ben kelt XVI. tc. kimondja: „Mindkét fél késznek nyilatkozik a lehetőleg egyforma mérték- és súlyrendszert hozni létre, mind a két állam területén, ennél fogva a két fél minisztériumai a mérték és súlyrendszer tökéletesítésére nézve egyenlő törvényjavaslatot fognak illető törvényhozásaik elé terjeszteni, mindaddig pedig a két államterületen jelenleg fennálló mértékek és súlyok fenntartatnak”.³⁵ A mindennapi életben azonban már esztendőkkel előbb kezdetét vette a tizes számrendszerhez alkalmazkodó súlyokkal való mérés. Pethe Ferentz (Kisszántói) a Franciaországban 1837. évi július 4-én kibocsátott törvény hatályossága előtt (1840) egy évtizeddel korábban megjelent munkájának második kötete *Útmutató*³⁶ fejezetében felhívja, és műveletek végzésével meg is tanítja könyve olvasóit a metrikus rendszer egyszerűségére és alkalmazására: „A' tizedes darabszám' tekintetétől koránt-sem kell elijjedni, mert az olyan egyszerű és természeti szám, a' millyet tsak gondolhatni”.³⁷

Ezeket a praktikus törekvéseket ismeri el, és teszi hivatalossá az első „magyar gyógyszerkönyv”³⁸, amely az alapanyagok súlyát már 1871-ben grammban adja meg. A gyógyszerkönyv 1872. március 15-től való országosan kötelező használatát belügyminiszteri rendelet írta elő, amely ezzel a metrikus súlyokat – három esztendővel a méterrendszert általánosan bevezető törvénycikk előtt – a gyógyszerészetben törvényesítette.³⁹

A „francia mérték-rendszer behozatala” előkészítésével Gorove István földművelési, iparügyi és kereskedelmi miniszter a négy tagú szakértőcsoport – Kruspér István, Nendtvich Károly, Szily Kálmán és Schenzl Guido – előterjesztését 1867. október havában terjesztette jóváhagyás céljából az Akadémia össziülése elé, amelynek az volt a vezérelve, hogy a francia súlyrendszer behozatala általános és kivétel nélküli legyen, s a mértékek francia neve megmaradjon.⁴⁰

A kormány elkészítette „a tizedes mérték- és súlyrendszer behozataláról” szóló törvényjavaslatát, és azt az Ausztriával kötött vám- és kereskedelmi szövetség XIII. cikkére való hivatkozással, az osztrák kormánnyal egyetértésben, a Gorove Istvánt felváltó Szláv József miniszter 1870. június 3-án benyújtotta a képviselőházban.⁴¹

A magyar kormány megbízásából Kruspér István és Szily Kálmán 1870 április havába Párizsba utazott, hogy a kormány nevében egy Deleuil készítette sárgaréz métert és kilogrammot beszerezzen, és az illetékes francia konzervatóriummal azt hitelesítse. (7. kép)

Utazásuknak az említetten kívül az a célja is volt, hogy a Nagy Károly-féle hagyatékból származó, az 1800-as évek elején Párizsban gyártott, 90% platina, 10% iridium anyagú 1 kg-os súlyt a Conservatoire Imperial des Arts et Mtiers etalonjaival összemérjék. Ez jelenleg az Országos Mérésügyi Hivatalban van, és a hazai tömegmérés elsődleges etalonja. (E bekezdést Zalavári Lajos szíves értesítése alapján közlöm, melyért köszönetet mondok.)

Az eljárásról szóló jegyzőkönyv fényképmásolatát (1–6. kép) és fordítását az alábbiakban adjuk közre.

Császári Felsőipari Iskola

AZ ARANYOZOTT SÁRGARÉZBŐL KÉSZÜLT KILOGRAMM
HITELESSÉGE ELLENŐRZÉSÉNEK JEGYZŐKÖNYVE.
KÉSZÍTETTE DELEUIL ÚR.
1870. ÁPRILIS

Ez a kilogramm, melynek ellenőrzése több mint két éve történt, azóta a Magyar Kormány birtokába került, henger alakú, egy gombbal, egy arany csappal ellátva, mely a fej középpontjára van bedolgozva.

Ezt a kilogrammot összehasonlították szobahőmérsékleten, a Gambert aranyozott sárgaréz kilogrammallyal, mely a Császári Felsőipari Iskola gyűjteményében az *aranyozott etalon, sárgarézből, No. 1.* néven szerepel, az az etalon, melyet előzetesen az üres térben összehasonlítottak a platinából készült prototípus kilogrammallyal, és amely 2 milligrammallyal könnyebbnek bizonyult. Egy első mérést végeztek 1867 július 8-án egy Hempel mérlegen, és a Deleuil kilogramm megközelítő pontossága elégséges bizonyosságot nyert ennek az előkészítő (előzetes) műveletnek az eredményeül, ezek után ugyanannak a hónapnak 14. és 21. napján hozzáláttak a végső ellenőrzéshez egy Bianchi (R. F. 10) mérlegen, mely kizárólag a kilogramm ellenőrzésére hivatott.

SIII

Július 14-én, az 1-es etalont 3-szor tették a mérlegre a 2-es etalonnal, mely ottmaradt a Deleuil kilogramm közbeeső mérésénél.

Július 21-én a Deleuil kilogrammot azonos módszerrel mérték meg az 1-es számú etalon 2 mérési szériája között. A 2 művelet részletes eredményeit a következő táblázatokban találhatjuk meg.

Július 14-i mérés

a mérleg bal serpenyője	a mutató ingása	a mérleg jobb serpenyője
Etalon n° 2+4 milligr.	-2.1	+2.7
	-1.3	+2.0
Etalon n° 2+4 milligr.	-1.2	-0.1
	-1.0	-0.3
Etalon n° 2+4 milligr.	-3.4	+2.6
	-3.3	+2.5
átlageltérés	-0.241...	
Etalon N° 2+2 milligr.	-0.8	+2.3
	-0.3	+2.1
átlageltérés	+0.875.	

Egy különleges mérés a következő átlageltérést adta:

2.82, egy milligrammos túlsúly esetében és ettől kezdve lehetségessé válik összehasonlításképpen (ehhez képest) a kilogramm értékét kiszámítani a következő módon:

$$\text{Etalon N}^\circ 2+4 \text{ millig.} = \text{Etalon N}^\circ 1 - 0.241.$$

$$\text{Etalon N}^\circ 2+2 \text{ millig.} = \text{Kilogr. D} + 0.875.$$

$$\text{Kilog. D} = \text{Etalon N}^\circ 1 - 2 \text{ millig.} - 1.116 = 1. \text{kil} + 2 \text{ millig.} - \frac{1.116}{2.82}$$

$$= 1 \text{ k} - 0. \text{mill} = 1 \text{ k} - 0. \text{k}000 \text{ 000 } 39.$$

Július 21-iki mérés

a mérleg bal serpenyője	a mutató ingása	a mérleg jobb serpenyője
Etalon N ^o . 2+3 milligr.	-3.8	-0.9
	-3.4	-1.1
Etalon N ^o . 2+3 milligr.	-6.0	-3.1
	-5.5	-3.5
Etalon N ^o . 2+3 milligr.	-6.9	-0.0
	-3.9	-1.1
Etalon N ^o . 2+3 milligr.	-3.2	-3.2
	-5.0	-3.6
átlageltérés	x -3.637	
Etalon N ^o . 2+3 milligr.	-1.1	+3.0
	-1.2	+2.8
átlageltérés	+2.025	

Egy különleges mérés a következő eltérést adta: 2.78, egy (1) milligrammos túlsúly esetében. Ebből kiindulva ki lehet számítani ehhez képest a kilogramm értékét, ily módon:

$$\text{Etalon N}^{\circ} \text{ 2+3 milligr.} = \text{Etalon N}^{\circ} \text{ 1} - 3.637;$$

$$\text{Etalon N}^{\circ} \text{ 2+3 milligr.} = \text{kilogr. D} + 2.0.25;$$

$$\text{Kilogr. D} = \text{Etalon N}^{\circ} \text{ 1} - 3.662 = 1^{\text{kil}} + 2^{\text{mill}} \frac{-5.662}{2.78} = 1^{\text{k}} 0,000, 000, 03.$$

Az előző két művelet eredménye minden kielégítő azonosságot (egybehangzást) állapított meg, nevezetesen, egy (1) milligrammnál kisebb különbséget, ezért a Deleuil kilogrammot pontosnak kell tekinteni, és a Felsőipari Iskola belenyomta próbajegyét a pontosságnak elismerése képpen.

Készítette

Látározta:
az Igazgató

a Császári Felsőipari Iskola
Mérnök-Igazgatóhelyettese
Páris, 1870. április 21.

pecsét:

Császári Felsőipari Iskola
Államigazgatás

Négy esztendő elteltével az 1874. évi VIII. törvénycikk mondta ki a métermérték behozatalát.⁴² (Szentesítést nyert az 1874. évi április hó 17-én. A képviselőházban 1874. évi április hó 20-án, a főrendiházban pedig e hó 21. napján kihirdettetett.)⁴³

1. § „A magyar korona országaiban az eddig használt mértékek helyett új mértékrendszer hozatik be, melynek alapja a méter, tizes felosztással és többszörözéssel.

6. §. „A súlymértékre nézve alapértékül az országos levéltárban őrzött platinakilogramm szolgál, mely 1870. évben a magyar kormány és a francia kormány részéről kiküldött bizottság által a párisi állami levéltárban levő eredeti kilogrammal (kilogramme prototype) egybehasonlítottán, annak 0,99999973 részével egyezőnek találtatott”.⁴⁴

Ezt a törvénycikket módosította az 1891. évi VI. tc. 2. §-a, mely szerint: „A súlynak, illetőleg a tömegnek alapmértékül szolgál azon hengeralakú test tömege, mely az országos levéltárban őriztetik s 90 súlyegység platina és 10 súlyegység iridium vegyületéből a Párisban székelő nemzetközi méter-bizottság felügyelete alatt készített és hasonlított össze a nemzetközi méter-bizottság helyiségeiben nemzetközi őrizet alatt levő eredeti kilogrammal (kilogramme prototype). Annak tömege: 1 kg + 0.056 mg, azaz 1 kg és egy milligrammnak ötvenhat ezredrésze”.⁴⁵

Az 1874. évi VIII. tc. 9. §-a a régi és az új mértékek viszonyzásait – a súlyokra vonatkozóan – a forgalmi használatra a következőkben állapította meg.⁴⁶

Súlymérték

1 kilogramm annyi mint

1.7855

egy egész hétezernyolcszázötvenöt tizezredrészt
bécsi font.

1 kilogramm annyi mint

2

két
vámfont.

1 gramm annyi mint

0.05714

ötezerhatszáztizennégy százezredrészt
bécsi lat.

1 gramm annyi mint

0.06
hat századrész
vámlat

1 bécsi font annyi mint

0.56006
ötvenhatezerhat százezredrész
kilogramm.

1 vámfont annyi mint

0.5
öttized
kilogramm.

1 bécsi lat annyi mint

17.502
tizenhét egész
ötszázkét ezredrész
gramm.

1 vámlat annyi mint

16.666
tizenhat egész hatszázhatvanhat ezredrész
gramm

2.

A font súly

A font súlyok zömmel sárgarézből készültek, de gyakorta vasból öntötték vagy kovácsolták őket. A XVIII. századból fennmaradt forrásokban kőből faragottakról is tudunk.⁴⁷

Az azonos – több tagú bécsi fontok – súlyegységeket vizsgálva szembetűnő azok egyező vagy csupán minimálisan eltérő súlyértékük. Az OMH tömegmérési laboratóriumában eszközölt mérések – melyeket két egy fontos és egy fél fontos több tagú súllyal végeztünk –, ösztönöztek bennünket az anyag tüzetesebb vizsgálatára, hiszen a súlyok nem egy időben és nem azonos műhelyben készültek.⁴⁸

font	súly grammban			
	alapérték	I. sz. font	II. sz. font	1/2 font
1/128	4,375	4,375	4,375	4,375
1/128	4,375	4	4,35	4,35
1/64	8,75	8,80	8,70	8,70
1/32	17,50	17,45	17,40	17,50
1/16	35	34,95	34,80	35
1/8	70	69,85	69,75	70
1/4	140,0015	139,85	139,60	139,80
1/2	280,003	280,003	277,50	279,725
1	560,006	556,575	557,875	

A táblázatról leolvasható, hogy az alapértékhez viszonyított súlyok attól lényegesebben eltérnek (I. —3.431 gramm, II. —2.131 gramm), mint egymástól (a II. +1.300 grammal, a 1/2 fontos pedig az egy font 16 latjától +2.225 grammal, a II. font 16 latjától +0.725 grammal tér el).

Kérdésünkre az autentikus választ az Országos Fémipari Kutatóintézet Színképelemző Laboratóriuma nyújtotta.⁴⁹

1. *Analitikai vizsgálat* emissziós színképelemzéssel. A felvételeket váltóáramú ívben, 5 A áramerősséggel, közepes diszperziójú készülékkel (Q—24), lencsés leképzéssel, 5 mm-es diafragmával és szénelektóddal készítették. A minőségi kiértékelés eredménye az 1. táblázatban látható.

1. táblázat

Jelzet	Cu	Zn	Sn	Sb	Ti	Fe	Mg	Pb
I.	+++	**	+	+	+	+	+	+
II.	+++	**	+	+	+	+	+	+
III.	+++	**	+	+	+	+	+	+

A minőségi vizsgálat szerint a tárgyak sárgaréz alapanyagúak.

A minőségi vizsgálat érdekében nedveskémiái mennyiségi vizsgálatot is készítettek, eredménye a 2. táblázatban található.

2. táblázat

Jelzet	Cu %	Sn %	Pb %	
I.	63.9	1.0	2.0	A többi elem 0.1 %, a maradék pedig Zn.
II.	63.3	1.0	1.5	
III.	59.4	1.0	1.5	

2. *Metallográfiai vizsgálat.* A súly fenékrésze esztergálás, csiszolás és polírozás után rézklorid ammóniás adalékú vizes oldatával lett maratva, ezután került mikroszkóp alá, ekkor készültek N = 160 X nagyítással a közölt felvételek. A polarizált fényű megvilágítással készített felvételen (9. kép) látható, hogy az anyagban jelentősebb mennyiségű oxidos salak található (fehér mezők és pontok), ami a középkori olvasztási technológiákra jellemző.

A következő felvétel szerint a mátrix – a kémiai összetétel ismeretében – szilárdoldatos sárgaréz, melyben a fekete pontok formájában látható, finoman elosztott salak mellett a szemcsehatárok mentén az ón és az ólom által képzett szövetelem látható (10. kép).

3. *Színképvizsgálat.* Készülék: Q—24-es Kraus spektrográf, gerjesztés: HFI ($\mu = 250$). Lemez: Agfa Gevaert 34 B 50. Égési, hűlési viszony: 1:1. Ellenelektrod: tiszta grafit. Megvilágítási idő: 25 sec. Résszélesség: 0.02 mm⁴⁹ fénykép (11. kép).

A vizsgálatok eredményei pontosan tisztázták a font súlyok térfogatának és súlyértékének egymás közötti azonosságát, melynek oka az ércből kiolvasztott réz felhasználása (a legegyszerűbb megoldás!) volt.⁵⁰

Munkánkat a súly pontosításával folytatjuk, mely művelet lényeges feltétele az egymással való egyezésnek, vagy a minimális eltérésnek. A pontosítás a tárgy első mérésével kezdődött. A mérleg egyik serpenyőjébe helyezték az alapértékként kezelt mértékegységet – etalont –, a másikba pedig a pontosításra jelölt tárgyat. A készítő előrelátásából a tárgy bizonyos többletet tartalmazott. A mutatkozó többletet a súly alsó lapjáról reszeléssel távolították el.⁵¹ Ez a művelet igényelte a legtöbb türelmet. Ha vastagabb réteget kellett lereszelni, úgy azt napokon keresztül, parányi részek eltávolításával végezték, hogy az anyag ne melegegjen át, méréskor normál hőmérséklete legyen.

Ha az első méréskor a pontosítandó tárgy a ráhagyás ellenére sem érte a pontosításhoz szükséges értéket, akkor bonyolultabb eljárás következett. A súly alsó pereméből – a szükségnek megfelelően – kiszeltek egy cikket, a keletkezett hiányt pedig nagyobb sűrűségű anyaggal pótolták, s az így nyert többletet reszeléssel pontosították.

Ez a munka sok időt igényelt, ezért már az egyes tagok öntésével kellett biztosítani a megfelelő súlyt, hiszen a több tagból álló fontoknál a legnagyobb tömegű tag súlya egyezett a teljes súly felével, annak ellenére, hogy ez a tag fedőlappal van ellátva, mely pántozattal, csuklóval, kapoccsal záródik az alsó részhez.⁵²

A font szerkezete

lehet *egy és több* tagú. Az egytagú fontok alakilag egymástól eltérőek. Közös tulajdonságuk: biztonságosan helyezhetők mérlegre, értékjelölésük, hitelesítésük bélyege egyértelműen leolvasható.

Az etalonok egytagúak.

Az egytagú font

Az egytagú fontok anyaga túlnyomóan öntött sárgaréz, öntött- és kovácsolt vas, valamint kő.

A kovácsolással előállított súlyok szabálytalan alakúak. Karikával és függesztésre alkalmas kampóval ellátottak. Az általunk ismertek a XVIII. századból valók, Der Landesmuseum Joanneum (Graz) tárgyai.⁵³ II (12. kép). A csonka kúp alakúak szabályosak, felületük megmunkált, alakjuk azonos az 5 kg-os öntöttvas súlyéval.⁵⁴ A XIX. századból ismerünk csonka gúla alakú öntöttvas fontot is, amely a rózsnyói múzeumé (13. kép). Felső lapján két érték van feltüntetve: 2 Zollpfund, 20 Zollpfund. É. n. Valóságos súlya 2 Zollpfund (1 kg), ami a tizedesmérlegben 20 Zollpfund-nak felel meg. Hivatalos használatát 58.438. sz. „Utasítás a mértékek ellenőrzése tárgyában (B. M. 1875.) Hitelesítettnek a tizedes és a százados mérlegek számára olyan súlyok is, melyeken a valóságos súly mellett zárójelben annak tizszerese illetőleg százszorosa is fel van tüntetve”.⁵⁵

A rendelkezésünkre álló irodalom: 1,2,3,4,5,10,15,25-os egytagú súlyokról nyújt értesítést. Pethe tanúsága szerint a súlyok mozgó fogantyúinak két oldalára az alábbi kronogramákat metsztették.⁵⁶

1 Font 1704

Az 1 font nyomó-teherre e' van köröskörül metzve, chronogrammákkal:
Iste Lapls orDInI praesentI noVIter InsertVs est hVIV s VrbIs rel
statICae MagIstro eXIstente seqVentI

Michaele Hauer

2 font 1804

Lapls Iste ILLo stablIVs est teMpore qVo hVngarI rebeLLeS Igne
VICIna LoCa Vastantes IngentI hVIC VrbI fVere.

4 font 1704

qVando IMperII hostIs baVarVs ClaVes VrbIs passaVIensIs obtInVIt IstIVs
aerIs proportIo posIta est.

Anno 5 font

qVo angLIa et hoLLandIa foeDeratIs aVgVsto CaesarI potentIIs tVtos In
hIspanIas IngressVs ab hostIs ferItate neo regI CaroLo InstItVIt Lapls Iste
ConCInnatVs est.

10 font

haeC noVa aerIs flgVra faCta te MInore ILLo eqVo IncLytos
hVIVs CIVItatIs fasCes tenVerVnt seqVentes:

—ú. m. 17 alá írt szeméj.

15 font 1704

fIrMato hVIC saXo annVs est qVI fVIt CaroLo regIs CatholICI
frVstra VgILlante gaLLO In hIspanIas penetrantIs.

fInItto hVIC aerI annVs est qVo AVgVstVs portVgaLLIae reX sVo
portVI aproInqVantI aVgVsto hIspanIarVM regI CaroLo praeVla
aggratVLatIone oCCurrIt.

Anno 25 font 1704

qVo MagnVs trIno LeopoLdVs VIrIbVs hostI obVlat aVgVstIs, est sItVs
Iste LapIs.

et est haeC aerIs forMa fInIta annI perIoDo qVe fVIt aVgVstI hVngarIae
regIs Iosephi I gLorIose regnantIs XVI.

seqVentes EXCeLsI aVstrIae InferIorIs regIMInIs VIGILI sVa CVra
effeCerVnt Vt VeterI aeqVe propotIonI restItVertVr statICI hVIVs operIs
stvVcTVra.—

Alá-írta Pergen Gróf és még más 3 nagy-ember. A fontokra metszett szövegeket bevezető sorokból: „A' legrégibb eredetiek az itt következő 7 darab terhekből állanak, *mozgó fogantyúival* (Kiemelés tölem. V. G.). Ezen fogantyúk' két oldalán 'sat.'”⁵⁶ Nem áll módunkban megállapítani a fontok anyagát. A mozgatható fogantyúk, a terjedelmes, metszett szöveg rezet fel-

tételez. Ennek viszont ellentmond a latin *lapis* szó, mely egyértelműen követ jelent. Tehát csak átvitt értelemben „nyomólék”, súly – jelentéssel tekinthetjük rézből készített tárgyaknak.

Az általunk vizsgált egytagú fontok egymástól két alapvetően eltérő csoportba sorolhatók. *I. csoport*: azok a súlyok, amelyeknek a felső lapjukról olvasható súlyérték az 1 fontnak 1:1 arányú hányadát vagy többszörösét fejezi ki. *II. csoport*: olyan súlyok, melyeknek a felső lapjukról olvasható súlyértéke az 1 fontnak 1:1 arányától eltérő hányadát fejezi ki.

Múzeumunk anyaga

I. csoport (Ltsz. 1981. 138) Anyag: öntött sárgaréz (továbbiakban: ö. sr.).

Henger alakú, rövid peremes nyakkal, lapos fejjel. Méretek: henger ϕ 25,7 mm, $m=26.7$ mm, teljes $m = 42.1$ mm. Jelzet: é. n., hitelesítési jegy nélkül (a továbbiakban h. j. n.) A gomb lapjába beütött 8-as számjegy 8 L-ot (latot) jelent. Mért súly: 136.579 g, abszolút érték: 140.016 g, eltérés $-2,437$ g (14. kép).

II. csoport 1. (Ltsz. 1981. 137.1.) Anyag: ö. sr. Csonka kúp alakú. Alsó lapja

(38,7 mm) kisebb a felsőnél (43 mm). A kúp magassága 22,5 mm. Rövid, peremes nyaka gömbölyű fejjel végződik. Teljes $m = 46,5$ mm. Jelzet: évszám 856, 874. Hitelesítési jegy – osztrák kétfejű sas –, valamint a helység (Budapest) címere öntve. A mesterjegy – WILLNER – és a súlyérték: 5 g ütve. Mért érték: 276,580 g, ami ellentmond a felső lapról olvasható értékeknek. Ezt az ellentmondást feloldja a súly alsó lapjára beütött arányszám: $1 = 10$. Ez az arányszám egyértelműen a metrikus számrendszerre utal, melynek értelmében súlyunkkal tizedes mérlegen 50 fontot mérhetnénk. Súlyunk mért értéke a 1/2 font abszolút súlyától $-3,45$ g-al tér el. Tehát az arányszám fordítva helyes: $10 = 1$. Így a súly értéke $5/10 = 1/2$ font. Tehát a felső lapon lévő értékjelzés a súly valóságos értékének tízszeresét fejezi ki. Ezek a tények azt az igényt igazolják, amely a metrikus rendszer törvényesen rendelt honi bevezetése előtt a font súlyokat metrikus értékként alkalmazta. (Súlyunk problematikáját a rajta feltüntetett két évszám – 856, 874 – jelenti. Az évszámok öntve vannak, tehát egyszerre kerültek a tárgyra, mégpedig (1)874-ben, amit Budapest (a három egyesített város) címerének alkalmazása igazol.⁵⁷ (1)874-ben miért öntötték ki a korábbi évszámot is? Erre a kérdésre – jelenleg – nem tudok elfogadható választ adni.

2. (Ltsz. 1981. 137. 2.) Anyag: ö. sr. Csonka kúp alakú. Alsó lapja (30,2 mm) kisebb a felsőnél (42.4 mm). A kúp magassága 30,2 mm. Rövid, peremes nyaka gömbölyű fejjel végződik. Teljes m 45.4 mm. Jelzet a felső lapon: értékjelzés – 5 ⌘ - ütve, hitelesítés jele – kétfejű sas – öntve, évszám és helységnevé – 872 WIEN – ütve. Alsó lapon: AT, $1 \frac{1}{10} \text{⌘}$ ütve. Öt font g értéke $2\,800.32 \text{ g} : 10 =$ súlyunk g értéke, azaz 280.032 g.
3. (Ltsz. 1981.137.3.) Anyaga ö. sr. Csonka kúp alakú. Alsó lapja "23,6 mm) kisebb a felsőnél (31.1 mm). A kúp magassága 21.3 mm. Rövid, peremes nyaka gömbölyű fejjel végződik. Teljes magassága 34,6 mm. Jelzet a felső lapon: értékjelzés – 2 ⌘ - ütve, hitelesítés jele – kétfejű sas – öntve, évszám és helységnevé – 872 WIEN – ütve. Alsó lapon: AT $1 = \frac{1}{10} \text{⌘}$ ütve. Két font g értéke $1120.128 \text{ g} : 10 =$ súlyunk g értéke, azaz 112,013 g.
4. (Ltsz. 1981.137.4.) Anyag ö. sr. Csonka kúp alakú. Alsó lapja (16,7 mm) kisebb a felsőnél (23,2 mm). A kúp magassága 16.8 mm. Rövid, peremes nyaka gömbölyű fejjel végződik. Teljes magassága 33.9 mm. Jelzet a felső lapon: értékjelzés – 1 ⌘ – ütve, hitelesítés jele – kétfejű sas – öntve, évszám és helységnevé – 869 WIEN – ütve. Alsó lapon $1 = \frac{1}{10} \text{⌘}$ AM ütve. 1 font g értéke $560.064 \text{ g} : 10 =$ súlyunk g értékével, azaz 56,006 g.
5. (Ltsz. 1981.137.5.) Anyag ö. sr. Csonka kúp alakú. Alsó lapja (16,5 mm) kisebb a felsőnél (20 mm). A kúp magassága 12,6 mm. Rövid peremes nyaka gömbölyű fejjel végződik. Teljes m 20,2 mm. Jelzet a felső lapon: értékjelzés – $1/2 \text{⌘}$ – ütve, hitelesítés jele – kétfejű sas – öntve, évszám és helységnevé – 872 WIEN – ütve. Alsó lapon ES $1 = \frac{1}{10} \text{⌘}$ ütve. $1/2$ font értéke $280,032 \text{ g} : 10 =$ súlyunk g értékével, azaz 28,003 g.
6. (Ltsz. 1981. 137.6.) Anyag ö.sr. Csonka kúp alakú. Alsó lapja (13.1 mm) kisebb a felsőnél (15.3 mm). A kúp magassága 5,4 mm. Rövid, peremes nyaka gömbölyű fejjel végződik. Teljes magassága 10,4 mm. Jelzett a felső lapon: értékjelzés – $1/8 \text{⌘}$ – ütve, hitelesítés jele – kétfejű sas – öntve, évszám és helységnevé – 874 WIEN – ütve. Alsó lapon $1 = \frac{1}{10} \text{⌘}$ JS. $1/8$ font értéke $=70,008 \text{ g} : 10 =$ súlyunk g értékével, azaz 7,000 g (15. kép).

A 2–6-ig bemutatott egytagú fontok alsó lapjába ütött léptékek a metrikus rendszerre való áttérés kezdetének hivatalos jelzései. E megállapításunkat arra alapozzuk, hogy módunkban állt e jelzéseket csupán karcolással feltüntetve tapasztalni.⁵⁸

A több tagú font

anyaga sárgaréz vagy bronz. Csonka kúp alakú. Az alsó lapja a felsőnél kisebb. A súly tömegétől függő számú, egymásba illeszkedő csökkenő – egymást felező – tagokból áll. A tagok illeszkedési szöge 106° ⁵⁹ (16., 20. kép). Az alaptag – függetlenül a súly tömegétől – az össz-súly 1/2 része. Ezt az arányt követik a többi tagok is. Egy fontot véve például, amely 32 lattal egyenlő, a tagok értéke a következő: alaptag = $16 L + 8 + 2 + 1 + 1/2 + 1/4 + 1/4 L = 32 L$. Az egy fontot így tagolja Joachim, Johann Nepomuk Spalowszky is munkájának 114. oldalán⁶⁰: „16.8.4.2.1. bis zu 2 Stücken von 1/2 Pfund reicher”, de a 10. tábláján eltér e felfogástól, és az ott ábrázolt 4 font súlyt másként tagolja: $2 + 1 + 16L + 8L + 4L + 1L + 1L + 1/2L + 1/4L + 1/8L = 3 + 31$ egész és $7/8L$, tehát 1/8 lattal kevesebb 4 $\mathfrak{E}$ -nál.⁶¹ Ugyanezt a gyakorlatot követi a XIV. tábláján is, amelyen az 1 $\mathfrak{E}$ tagjait tárja elénk gyönyörű előállításban. Itt a tagok összege $31 \frac{15}{16} L, \frac{1}{16}$ -tal kevesebb, mint egy font.

Spalowszky felsorolja az általa létezhető több tagú fontokat: 32, 16, 8, 4, 1, $1/2, 1/4$ ⁶² (a 2 $\mathfrak{E}$ -ot nem említi).

*A több tagú font (tömegétől függetlenül) és az egy lat közé eső mérlegsúlyok értéke – latban kifejezve – csak a 32 számú páros számú osztóival lehet egyenlő. A több tagú font többszörösei is csak páros számúak lehetnek.*⁶³ Múzeummaink több tagú fontjai általában hiányosak, vagyis tömegük mennyisége kevesebb a felső lapon jelzett értékénél. *A súly értékétől függetlenül, a két legkisebb tagnak azonos értékűnek kell lenni, mert a felező rendszerű több tagú súlyoknál az egyik taghoz azonos értékű tagot kell hozzáadni, hogy egészet kapjunk.* Ismerünk olyan 1 $\mathfrak{E}$ -ot, amely a következő tagokból áll: I. $16 + 8 + 4 + 2 + 1 + 1/2 + 1/4 + 1/8 + 1/8L = 32L = 1 \mathfrak{E}$. II. $16 + 8 + 1 + 2 + 1 + 1/2 + 1/4 + 1/8 + 1/16 + 1/16L = 32L = 1 \mathfrak{E}$.

Az alaptag a fedőlappal zárható. A fedőlappal a csuklóval, pántozattal, kapcsolással – esetleg mozgatható füllel – együtt képezi az alaptag súlyát. E tagok pontosságuk mellett lenyűgözően tárják elénk gyártóik művészi készségét, remeklését.⁶⁴ (19. kép) A fedőlappra szegecselt pánt változatairól külön, hosszabban kellene szólnunk, de most is kötelességünknek véljük, hogy a

reelkezésünkre álló és a bemutatott pántokat néhány szóval jellemezzük. A (16. kép) a fedőlapot egy sima, szögletes lécszorítja le. Ennek célszerű módosítását láthatjuk képünkön (17. kép) amelyen a csuklóból kiinduló pánt a lap ívéhez érve, annak vonalát követve kiszélesedik, s ezáltal növeli az érintkező felületét. (Ez a rendeltetése a pánton arányos távolságban képzett szélesítéseknek is. Ez a megoldás az előzővel szemben a praktikus rendeltetést a szemnek kellemesen ható geometrikus idomokkal oldotta meg.⁶⁵ A fedőlap és a pántozat még biztosabb kötődése érdekében alkalmazták a következő megoldást (18. kép). Az egy tagú pánt felcserélődött a nagyobb felületre terülő, egy darabból öntött V formációjú pántra, mely a fedőlap közepéig terjed. Ennek felező vonalából kiindulva egy egyenes pánt húzódik a lap ellenkező széléig, ahol csuklós megoldással a kapocs szára illeszkedik hozzá. Ez a megoldás a rendeltetésen túlmenően tág lehetőséget biztosított – ismételjük – a remeklésre. Minthogy e súlyok ma már csak a régmúlt emlékei, ezért Múzeumunk romos darabjait is bemutatjuk.

A több tagú fontok szerkezete

A font tömege	latok							fontok				
	1/4	1/2	1	2	4	8	16	1	2	4	8	16
1/4	2	1	1	1	1							
1/2	2	1	1	1	1	1						
1	2	1	1	1	1	1	1					
2	2	1	1	1	1	1	1	1				
4	2	1	1	1	1	1	1	1	1			
8	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1		
16	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	
32	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1

A legkisebb tagnak 1/4 L-ot tüntettünk fel, ami azonban lehetne 1/8, 1/16, 1/32 is. Az érték növekedésével a tagok száma eggyel nő. Ebből adódik, hogy a páros számú a páratlannal szabályosan váltkozik.

A többtagú font-súly kilogramm értéke

1 font		1/2 font		1/4 font	
16 L 0,280 032	kg	8 L 0,140 016	kg	4 L 0,070 008	kg
8 L 0,140 016	kg	4 L 0,070 008	kg	2 L 0,035 004	kg
4 L 0,070 008	kg	2 L 0,035 004	kg	1 L 0,017 502	kg
2 L 0,035 004	kg	1 L 0,017 502	kg	1/2 L 0,008 751	kg
1 L 0,017 502	kg	1/2 L 0,008 751	kg	1/4 L 0,004 375 5	kg
1/2 L 0,008 751	kg	1/4 L 0,004 375 5	kg	1/8 L 0,002 187 75	kg
1/4 L 0,004 375 5	kg	1/8 L 0,002 187 75	kg	1/16 L 0,001 093 875	kg
1/8 L 0,002 187 75	kg	1/16 L 0,001 093 875	kg	1/16 L 0,001 093 875	kg
1/16 L 0,001 093 875	kg	1/16 L 0,001 093 875	kg	8 L 0,140 016 000	kg
1/16 L 0,001 093 875	kg	16 L 0,280 032 000	kg		
32 L 0,560 064 000	kg				

Múzeumunk anyaga

1. (Ltsz. 1982. 40 1–4.) Anyag ö. sr. Csonka kúp alakú. Alsó lapja (24,8 mm) kisebb a felsőnél (36,2 mm). Magassága 19 mm. Hiányos. Jelzet a fedőlapon: értékjelzés – 8 – (L=1/4 $\text{\textcircled{8}}$) és a mesterjegy ütve, n., h. j. n. A fedőlapot az alaptaghoz szegecselt V alakú pántozat rögzíti, mely tengelyében tagolt, szegecselt léchez csuklós kapocs illeszkedik, amely a lapot tartó csuklótól 180°-ra helyezett pöcökhöz záródik. Tagjai: alaptag 4 L é. n., h. j. n., 1 L évszám – 868 –, mesterjegy ütve, h. j. n., 1/2 L évszám – 821 –, h. j. n., 1/4 L jelzések nélkül, nyers öntvény.

2. (Ltsz. 1981. 146. 1–5) Anyag ö. sr. Csonka kúp alakú. Alsó lapja (34,4 mm) kisebb a felsőnél (48,4 mm). Magassága 30,6 mm. Hiányos. Jelzet a fedőlapon: értékjelzés – 1/2 $\text{\textcircled{8}}$ – ütve, hitelesítési jegy – kétfejű sas – és az évszám – 866 – öntve. Tagjai: alaptag 8 L, 4 L, 2 L, 1 L., Jelzeteik a fedőlapával azonosak.

3. (Ltsz. 1981. 145. Anyag ö. sr. Csonka kúp alakú. Alsó lapja 39,3 mm) kisebb a felsőnél (58 mm). Magassága 39,1 mm. Hiányos. Jelzet a fedőlapon: értékjelzés 1 $\text{\textcircled{8}}$, ütve, hitelesítési jegy – kétfejű sas –, évszám – 867 – és a mesterjegy – N – öntve. J. F. betűk ütve. Tagjai: alaptag 16 L, 8 L, 4 L, 2 L, 1 L, 1/2 L. Jelzeteik a fedőlapával azonosak.

4. (Ltsz. 1974. 188. 1–8.) Anyag ö. sr. Csonka kúp alakú. Alsó lapja (40,3 mm) kisebb a felsőnél (58,3 mm). Magassága 39,8 mm. Hiányos. Jelzet

a fedőlapon: értékjelzés – I ☉ – és J. K. betűk ütve –, hitelesítési jegy – kétfejú sas – és az évszám – 863 – öntve. A hitelesítési jegy bal oldalán 90°-kal jobbra fordítva VI (?), a jobb oldalán Z (?) 90°-kal N vagy 2-es szám, öntve. A fedőlapot az alaptaghoz szegecselts csuklós, négyszögletes, kapocscsal ellátott lécs rögzíti. Tagjai: alaptag 16 L, 8 L, 4 L, 2 L, 1/2 L, 1/4 L, 1/8 L.

5. (1904.93) Anyag ö. sr. Csonka kúp alakú. Alsó lapja (100 mm) kisebb a felsőnél (142 mm). Magassága 94–5 mm. *Romos* állapotban. Több tag összekorrodálva. Pántozata, füle törött. Teljes súlya 900 g. Alaptag súlya 440 g. Ennek legnagyobb tagja 230 g, többi tag egyégy korrodálódva: 220 g.

6. (1909.107.) Anyag ö. sr. Csonka kúp alakú. Alsó lapja (104 mm) kisebb a felsőnél (119,3 mm). Magassága 96 mm. *Romos* állapotban. Fedőlapja nyitható. A tagok egymással és az alaptaggal összeolvadva. Tömegmérése nem mérhető.

Eddigi munkásságom alatt a következő tömegű fontokkal foglalkoztam, vagy létezésükről a szakirodalomból, adatközlésekből értesültem: 1/4, (8 L), 1/2, 1, 2, 3, 4, 5, 8, 9, 10, 15, 16, 19⁶⁶, 20, 25, 32, 60, 80, 100, ez egyenlő egy mázsával.

Az előzően felsorolt font súlyértékeknél lényegesen többfélét ismerünk. A tűzéség ágyúgolyói a fontnak még bő skálájával rendelkezett. Adódik a kérdés: ha csupán a felsorolt értékű fontokat ismerjük, milyen súlyokkal határozták meg pl. a 220 fontos ágyúgolyó súlyát. A felelet adása előtt jelezniük kell, hogy az ágyúgolyók anyaga: kő, vas és ólom volt, tehát különböző fajsúlyú anyagok. Ez azt jelenti, hogy az egyenlő súlyú ágyúgolyók háromféle térfogatúak voltak, vagyis egy 75 fontos kőből készült ágyúgolyót csak ennek megfelelő furatú ágyúcsőből lehetett kilőni, és ez alkalmatlan volt ugyancsak 75 fontos vas vagy ólomgolyó kilövésére.

Dr. Gasparetz Géza⁶⁶ a Nemzeti Múzeum gyűjteményét tanulmányozva bukkan egy bőrtokba zárt négy darabból álló tűzéségi segédeszközre, megnevezése szerint „*Régi pattantyús számszámok*”, amelyek egyike (Fegyvertár, 54.1560) alulról fölfelé szélesedő (középpérték: 6,45 mm) négyzet keresztmetszetű 316 mm hosszúságú öntött sárgaréz pálca. Nevezik *torkolatmércének* (21. kép). Lapjai különböző – bécsi Zollban kifejezett – bevéselt skálákat tartalmaznak. Az I. lap jelzete alulról felfelé: 1:W. Z.: – skála –. Ez a lap egy bécsi láb hosszúságban⁶⁷ 12 hüvelykre⁶⁸ tagolódik. A második hüvelyk felezve, majd ezt követően a többi növekvő sorrendben vonalakra⁶⁹ osztva. E lap skálája a bécsi Zoll-hoz 1:1 arányban igazodik. Felső jelzete: w.s: (Wiener Schuh). II lap. Jelzete felülről: ·: BLEI:KVGEL:·, skálabeosztása 1–150-ig terjed. III. lap. Jelzete alulról: ·:EISEN:KVGEL:·

STEIN:KVGEL · 1631 : · Skálabeosztása 1–70-ig. Dr. Gasparetz a 2–4. skálabeosztást a következő képlet alkalmazásával igazolta: $G = \frac{d^3}{6} \pi F$.

G a golyó súlyát d az átmérőjét, F az anyag fajsúlyát jelenti. A pattantyúsnak természetesen nem kellett számításokat végezni, csupán a torkolattmérécét függőlegesen a torkolatra helyezni, és a skáláról azonnal leolvashatta a megfelelő ágyúgolyó nagyságát.

Dr. Gasparetz először az egy fontos vasgolyó súlyát számította ki grammokban.⁷⁰ Az öntöttvas fajsúlyát valamivel kevesebbnek vette (7-nek), mivel tapasztalása szerint salakos vasat használtak a golyók öntéséhez, továbbá öntéshibák is csökkenthették a fajsúlyt. A golyók átmérőjét a megfelelő részén lemérte (5,29 cm), a fajsúlyt és az így nyert értéket a fenti képletbe helyettesítve a számítást elvégezte: eredménye 545 gramm volt, ami egyezett az 1631. évben használt bécsi font súlyával.⁷¹ Az ólommal és a kövel végzett számításai is a torkolattmérce skálájának helyességét igazolta.⁷² Mint-hogy az ily pontossággal előállított ágyúgolyók más anyagok mérésére is megfeleltek, az általunk eddig ismert font súlyok értékhatára – 220 fontig – kiszélesedett.

3.

A kilogramm súly

A méterrendszeren alapuló kereskedelmi súlyokat a bevezetésüket rendelő törvény két kategóriába sorolja: *kalmár* és *szigorú* (Praecision) súlyokra.⁷³ (22–23. és 26–27. képek). A két kategória az abszolút értéktől való (+, –) eltérés mértékében és alakban különbözik egymástól.

Megengedhető hibák

	Kalmár súlyoknál	Szigorú súlyoknál
milligramm		
10 kilogrammnál	3000	1500
5 kilogrammnál	900	450
2 kilogrammnál	450	225
1 kilogrammnál	300	150
50 dekagrammnál illetőleg 500 g-nál	180	90
20 dekagrammnál illetőleg 200 g-nál	80	40
10 dekagrammnál illetőleg 100 g-nál	50	25
5 dekagrammnál illetőleg 50 g-nál	40	20

	Kalmár súlyoknál	Szigorú súlyoknál
	milligramm	
2 dekagrammnál illetőleg 20 g-nál	20	10
1 dekagrammnál illetőleg 10 g-nál	16	8
5 g-nál	10	5
2 g-nál	6	3
1 g-nál	4	2
50 centigrammnál		1
20 centigrammnál		1
10 centigrammnál		1

A szigorú súlydarabok 5 centigrammtól 1 milligrammig egyenként lehetőleg helyesen készültek, ezen súlyoknak egy osztályba (centigramm-, vagy milligramm-osztály) tartozó 4 darab összesen a helyes súly 1/100 résszel térhetett el.⁷⁴

A kalmár- és a szigorú-súlyok *alakja*. A kalmár-súlyoknál a 20, 10 és 5 kilogrammos oly csonka kúp alakú, melynek a felső átmérője az alsónak 0,95 része, magassága pedig az az alsó átmérővel csekély eltéréssel azonos. E súlyok mozgathatóság céljából vaskarikával vannak ellátva úgy, hogy a karikát a felső lapon kivájt vályúba lehessen fektetni. E súlyok hivatalos fajsúlya 7,1 kg. A 2 és 1 kilogrammos, valamint az 50 dekagrammos súlyok anyag különbség nélkül gombbal ellátott hengeralakúak, melyek átmérője a magassággal egyenlő. A 20 dekagrammtól lefelé 1 grammig a súlyok gombbal ellátott alacsony hengeralakúak. Méreteiket táblán szemléljük⁷⁵ (22–23. kép).

A szigorú súlyok *alakja*. 1 grammig bármily anyagból valók, oly csonka kúpalakúak, melyeknek alsó lapja kisebb a felsőnél. A 20, 10 és 5 kilogrammos súlyok csak gombbal vagy füllel, a 2, és egy kilogrammos súlyok csak gombbal készülhetnek. Méreteik körülbelül a következők: 20 kilogrammtól 50 grammig a súly alsó átmérője = a felső átmérő 0,85 részével, magassága = középtátmérővel; 200 grammtól 5 grammig a súly alsó átmérője = a felső átmérő 0,8 részével, magassága = 1/2 középtátmérővel; 2 és 1 grammos súlynál az alsó átmérő = a felső átmérő 0,8 részével, magassága = 1/4 középtátmérővel. A gramm részi felhajtott szélű négyszögű lemezdarabokban készítendő.

A gombbal vagy merev füllel ellátott súlyoknál a gombot vagy fület a súly testével egy darabból kell önteni.

A súlyok felülete a felírásokon kívül más jelzetet nem tartalmazhat. Öntöttvas súlyoknál a fekete festéknek nemcsak a felületre mázolvva, hanem beégetve kell lenni.⁷⁶

Múzeumunk anyaga

Kalmársúlyok. 1 grammtól 5 kilogrammig valamennyi tag, a táblázaton jelzett adatokkal.

Orosz súlyok

1. (Ltsz. 1981. 141.) Anyag öntöttvas. Alakja (ϕ 24,6 mm) henger nyakkal és lapos gombbal. Henger magassága 24,6 mm, teljes magassága 40,9 mm. Jelzet — 100 Γ — a paláston öntve. Ütve $\frac{A}{K} \frac{A}{B}$. É. n. Hitelesítés a palástba fűrt üregbe helyezett söréttel. Nincs lezárva. Alsó lapon azonos jelzet.

2. (Ltsz. 1981. 140. 2.) Anyag ö. sr. Alakja (ϕ 24,2 mm) henger nyakkal és lapos gombbal. Henger magassága 21,6 mm, teljes magassága 34,6 mm. É. n. Hitelesítés a paláston fűrt üreg ölmossal kitöltve — $4 \frac{A}{\phi} 1$ — ütve.

3. (Ltsz. 1981. 140. 1.) Anyag ö. sr. Alakja (ϕ 29,5 mm) henger nyakkal és lapos gombbal. Henger magassága 30,4 mm, teljes magassága 46,2 mm. Jelzet — 200 Γ — ütve. É. n. Hitelesítés a palástba fűrt üregbe öntött ölmossal — $\frac{A}{K} \frac{A}{B}$ — ütve. Az alsó lapon betűk.

Szigorú súlyok. 1 grammtól 10 kilogrammig valamennyi tag, a táblázaton jelzett adatokkal. 500 grammtól 10 kilogrammig a súlyok oxidációt gátló galvánréteggel biztosítottak. Ezekből eltérők:

1. (Ltsz. 1981. 132. 1.) Anyag ö. sr. Csonka kúp alakú. Alsó lapja (13,4 mm) kisebb a felsőnél (16,2 mm). M — 6,8 mm —, teljes magassága 12,4 mm. Nikkelezve. Jelzetei fényképen.

2. (Ltsz. 1981. 132. 2.) Anyag ö. sr. Csonka kúp alakú. Alsó lapja (11 mm) kisebb a felsőnél (13,1 mm) M — 6,5 mm —, teljes magassága 10,8 mm. Nikkelezve.

3. (Ltsz. 1981. 133. 1.) Anyaga ón. Csonka kúp alakú. Alsó lapja (13 mm) kisebb a felsőnél (16 mm). M — 8,2 mm —, teljes magassága 14,7 mm.

4. (Ltsz. 1981. 133. 2.) Anyaga ón. Csonka kúp alakú. Alsó lapja (12,1 mm) kisebb a felsőnél (14,6 mm). M — 4,8 mm —, teljes magassága 11 mm.

5. (Ltsz. 1981. 133. 3.) Anyaga ón. Csonka kúp alakú. Alsó lapja (11,2 mm) kisebb a felsőnél (12,2 mm). M — 2,8 mm —, teljes magassága 7,3 mm. Értékjelzés — 2 G — ütve.

6. (Ltsz. 1981. 133. 4.) Anyaga ón. Csonka kúp alakú. Alsó lapja (9,8 mm) kisebb a felsőnél (10,1 mm). M — 1,7 mm —, teljes magassága 6,2 mm. Értékjelzés — 1 G — ütve.

7. (Ltsz. 1981. 139.) Anyaga ö. sr. Hengeres alakú (ϕ 33 mm). Peremes nyakú, lapos gombbal. Henger m – 27,1 mm –, teljes magassága 46,1. Jelzet a felső lapon: 200 Grm. É. n., h. j. n. Alakja kérdésessé teszi: kalmár- vagy szigorú súly-e. Értékjelzése alapján az utóbbi kategóriába soroltuk.

A súlyok hitelesítése

Ezt a törvény által előírt feladatot 1875-ben az Állami Mértékhitelítő M. Kir. Bizottság, majd annak jogutódjai – jelenleg az az Országos Mérésügyi Hivatal – hitelesítő állomásai végzik a rendelkezésükre álló mintamértékekkel. A vizsgált tárgyat bélyegzővel hitelesítik. Gyűjteményünk szempontjából – bennünket azok a bélyegzők érdekelnek –, amelyeket a mértékhitelítő állomások a hitelesítésre benyújtott tárgyakon elhelyeztek. 1875-ig az osztrák címerkép – kétfejű sas – volt a hitelesítő bélyegző attribútuma. Az Országos Mérésügyi Hivatal készséggel rendelkezésünkre bocsátotta Kárpáti István tudományos munkatársa által összegyűjtött és előállított *bélyegzőgyűjteményt*, (28–32 kép) amiért itt is köszönetet mondva, elsőként jelentetjük meg nyomtatásban. 1958-tól a hitelesítési bélyegző (súlyokra) lenyomata: körkeretben stilizált címer, bal – jobb oldalán az évszám két utolsó számjegye, a címer alatt egyéni jel.⁷⁸ (24. 25. kép).

Munkám befejezéséül köszönetet mondok Gácsi Miklósnak az Országos Mérésügyi Hivatal elnökének és munkatársainak, dr. Antall Józsefnek a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum főigazgatójának erkölcsi és anyagi támogatásukért, mellyel lehetővé teszik munkám folyamatos végzését. Dr. Waisetschlager professzornőnek, Der Landesmuseum Joanneum (Graz) igazgatójának kutatásom elősegítéséért, a rendelkezésemre bocsátott fényképekért – melyekkel publikációmát gazdagította –, köszönetet mondok.

JEGYZETEK

1. *Acsády Ignác*, Magyar mértékek az 1715–20-iki években. Magyar gazdaságtörténelmi Szemle. II. (1895) 374., 376. *Bal-Förster-Kaufmann*, Hain Gáspár lőcsei krónikája. (Lőcse 1910–1913)
Illésy János, Két adat a régi magyar mértékisméhez, Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle. IV. (1897) 538–539.
Weber Samu, Szepességi árszabály 1610-től. Magyar történelmi Tár. (1890) 773.
Finály Henrik, A régi magyar súlymérték. Adalék a hazai pénzverés történelméhez. Erd. Múz. egyl. évk. IV. (1866–67) 54.
Gáty István, A régi magyar mértékek esmérete. Archaeologiai Értesítő VI. (1878) 33.
2. *Ereki Alfonz*, Mérték-, súly és pénzisme. (Székesfehérvár 1881)
Belházy János, A régi magyar pénzverési súlymértékek (Selmecbánya 1889)
Harkó György, A pénz története Magyarországon 1526–1715. (Rózsnyó 1895)
Finály Henrik, Az ókori súlyokról és mértékekről (Budapest A. M. T. Akadémia Könyvkiadó hivatala 1883)
Réthy László dr., Corpus Nummorum Hungariae I. Magyar Egyetemes Éremtár. Árpád-házi királyok kora. (Budapest 1899) Magyar Tudományos Akadémia Kiadása.
Réthy László dr., Corpus Nummorum Hungariae II. Magyar Egyetemes Éremtár II. Vegyesházi királyok kora. (Budapest 1907) Hornyánszky Viktor csász. és királyi udvari könyvnyomdája.
Hóman Bálint, Magyar pénztörténet 1000–1325. (Budapest 1916)
3. Fejezetek a magyar mérésügy történetéből. Szerk.: Makkai László. (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1959)
Ulbrich Karl Dipl. Ing. Dr. 100 Jahre Metrische Masssystem in Österreich (1872–1972) (Wien 1982)
4. *Bogdán István*, Magyarországi hossz- és földmértékek a XVI. század végéig. (Akadémiai Kiadó é. n.)
5. *Huščava, A.*, Pol' nohospodárska miery na slovensku. Vydavatel' stvo slovenskej. Akadémie, Vied, Bratislava (1972)
6. *Acsády Ignác*. Közgazdaság állapotaink a XVI. és XVIII. században. (Budapest 1889) 53.
7. U. o. 56.
8. *Š. A. Bratislava*. Kong. okt. 20. 4. júla 1831.

9. *Demkó Kálmán*, A felsőmagyarországi városok életéből a XV–XVII. században. (Budapest 1890) 62–63.
10. *Acsády Ignác*, i. m. (6) 31.
11. U. o. 30.
12. Mértékügyi törvények és szabályok gyűjteménye (Budapest 1905) 1. Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat.
13. *Pecz Vilmos dr.*, Ókori Lexikon II. (Budapest, Franklin-Társulat. 1904.) 1005.
14. Révai Nagy Lexikona XIII. (Budapest Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság 1915) 646. (Melléklet)
15. *Salamon Ferencz*, Budapest története III. (Athenaeum R. Társ. Könyvnyomdája 1885) 133.
16. *Hóman Bálint és Szekfű Gyula*, Magyar Történet I. (Budapest 1935) Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 370.
17. U. o. 373.
18. *Salamon Ferencz*, i. m. (15) 133.
19. U. o. 144.
20. U. o. 184.
21. *Vámbéri Gusztáv*, A font súly. Főv. Nyomdaipari V. (Budapest 1975) 8.
22. *Boross Marietta dr.*, szíves közlése alapján: a mai Uri u. 17. sz. épület a középkorban a posztókereskedők székháza volt.
23. *Davori Relković Néda*, Buda város jogkönyve (Ofner Stadtrecht). (Budapest Stephaneum Nyomda R. T. 1905) 289.
24. *Salamon Ferencz*, i. m. (15) 184.
25. U. o. 184.
26. *Magyary-Kossa Gyula*, Magyar Orvosi Emlékek III. (Budapest Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat 1931) 266.

27. *Márkus Dezső dr.*, Magyar Törvénytár 1000–1526. évi törvénycikkek. (Budapest Franklin-Társulat 1899) 213.
28. U. o. 715.
29. U. o. 603.
30. U. o. 491.
31. *Sándor Vilmos*, A mértékrendszer magyarországi bevezetéséről. Fejezetek a magyar mérésügy történetéből. (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1959) 132.
32. U. o. 133.
33. *Koncept v ŠA Levoči 524/1861 MB.*
34. *Vámbéri Gusztáv* i. m. (21) 10.
35. *Márkus Dezső dr.*, i. m. (27) 352.
36. *Pethe Ferencz kisszántói*, Európai Mértéktár Jäckel szerint II. Kolo³sváron saját nyomtató eszközeivel (1830) 319.
37. U. o. 321.
38. Magyar Gyógyszerkönyv. Pharmacopoea Hungarica. 1871. Pesti Könyvnyomda – Részvény-Társulat.
39. *Vámbéri Gusztáv*, Az áttérés kezdetei Magyarországon a bécsi fontról – – a kilogramm használatára. I. Mérésügyi Közlemények XXII. év. 1. (1981) 17.
40. *Sándor Vilmos*, i. m. (31) 136.
41. U. o. 137.
42. *Mértékügyi törvények stb.* i. m. (12) 16.
43. U. o. 2.
44. U. o. 15.
45. U. o. 16.
46. U. o. 23.

47. *Vámbéri Gusztáv*, A rozsnyói (Rožňava) mérőház 1750. évi etalonjai I. Mérésügyi Közlemények XX. évf. 2. (1979) 43.
48. *Vámbéri Gusztáv* i. m. (21) 16.
49. Mérésügyi Közlemények XXII. évf. 1. (1981) 15.
50. Mérésügyi Közlemények XXI. évf. 1. (1980) 10.
51. *Vámbéri Gusztáv* i. m. (21) 17.
52. U. o. 18.
53. Leltári jelzetük: O. N., 22401., 22404.
54. Mérésügyi Közlemények XXII. évf. 1. (1981) 15.
55. Mérésügyi Közlemények XXI. évf. 1. (1980) 12.
56. *Pethe Ferentz kisszántói*, i. m. (36) I. 93.
57. U. o. 93.
58. Magyar történelmi kronológia. Az őstörténettől 1966-ig. Szerk.: *Gunst Péter*. Tankönyvkiadó, (Budapest, 1968). 269.
59. Mérésügyi Közlemények XXII. évf. 1. (1981) 16.
60. *Vámbéri Gusztáv* i. m. (21) 15.
61. *Spalowsky, Joachim, Johann Nepomuk*, Abhandlung der Oekonomie der dazu gehöri gen Wissenschaften. (Wien. 1787) 114.
62. U. o. 10. t.
63. U. o. 109.
64. Mérésügyi Közlemények XXII. 1. (1981) 13.
65. Der Landesmuseum Joanneum Graz. Lt sz. 10885, 14664.
66. Szóbeli adatközlőmtől Csikdánfalván 1979-ben.
67. *Gaspáretz Géza Elemér dr.*, Régi pattantyús szerszámok. Közlemények a Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából. Budapest (1916) I. évf. 1. 38–41.

68. A Magyar Korona országaiban és Austriában használatban levő régi mértékek és súlyoknak a gyakorlati használatra alkalmazott átváltoztatási táblázatai az új métermértékre. Budapest. Kiadja Ráth Mór (É. n.) VIII. Egy bécsi láb (Fuss) = 0.316 m.
69. U. o., X. Egy hüvelyk (Zoll) = 2,634 cm.
70. U. o., XII. Egy vonal (Linie) = 2,195 mm.
71. Közlemények a stb. (67) 39.
72. Mértékügyi törvények stb. (12) 40.
73. U. o. 40.
74. U. o. 28.
75. U. o. 29.
76. U. o. 4. t.
77. U. o. 45.
78. Mérésügyi Közlemények V. évf. 2. (1964) 25.

Die Gewichtssammlung des Ungarischen Nationalmuseums Teil I.

Im ersten Teil der Studie beschäftige ich mich mit den ungarländischen Gewichten, mit dem Pfund und dem Kilogramm.

Das nach dem Tode des Kaisers Theodosius in zwei Teile zerfallene Römische Reich bestimmte im Osten mit Byzanz, im Westen mit dem alten Rom als Residenz nicht nur die Zivilisation im Mittelmeerraum, sondern auch die der westlichen, nördlichen und östlichen Staaten.

Zur Bestätigung der Richtigkeit unserer Feststellungen nehmen wir auf den Mittelwert des Grammgewichtes der in zehn europäischen Ländern gebrauchten Pfunde Bezug, dieser Mittelwert beträgt 473,4042 Gramm. Im Vergleich mit dem Mittelwert weisen das Österreichische Pfund (560, 06 Gramm) mit +86,6548 Gramm und das Russische Pfund mit –63,8936 Gramm die grössten Differenzen auf.

Am Ende des 13. Jahrhunderts war das Pfund von Troyes das Gewichtsmass in Ungarn. König Ladislaus IV., (der „Kumane“) nannte die *marca Turonensis* als „*marca communis*“. Infolge der Konstitution des Landes wurden die Schwierigkeiten der Messung mit dem Pfund erst durch den 8. Gesetzartikel vom Jahre 1874 aufgehoben, der vom 1. Januar 1876 an das Metersystem als Pflichtmaßsystem verordnete.

Die Pfundgewichte wurden zumeist aus Messing gegossen, oder aus Eisen geschmiedet oder gegossen, oder aber aus Stein gefertigt. Bei der Untersuchung der gleichwertigen – mehrgliedrigen – Wiener Pfunde viel auf, dass die Gewichtswerte entweder übereinstimmen oder nur eine minimale Abweichung aufweisen. Diese Tatsache regte uns zur ausführlicheren Analyse des Materials an. Die Ergebnisse der analytischen, metallographischen Untersuchungen und der Spektralanalyse *stellten die Gleichheit des Volumens und des Gewichtswertes der Pfundgewichte zueinander klar, die Ursache für die Gleichheit war die Anwendung des aus Erz abgeschmolzenen Messings (die einfachste Lösung!)*.

Das Pfund kann seiner Struktur nach ein- oder mehrgliedrig sein. In der Sammlung unseres Museums befinden sich mehrere eingliedrige Pfunde, deren Markierungen von der Übergansperiode vom Pfund zum Kilogramm zeugen. Die erste, darauf hinweisende Angabe war für uns eine metrische Ziffer (10:1), die in die Untenfläche eines Gewichtes eingekratzt wurde. In den weiteren fünf Stücken sind schon die richtigen Deutungen, die Ziffern

$L = \frac{1}{10} \text{ ⑈}$ gestempelt zu sehen.

Das mehrgliedrige Pfund hat die Form eines Stumpfkugels. Seine Unterfläche ist kleiner als seine Oberfläche. Es besteht aus Gliedern, deren Zahl von der Masse des Gewichtes abhängen, die abnehmend – einander halbierend – ineinanderpassen. Der Winkel der Ineinanderpassung der Glieder ist 106° . Das Grundglied beträgt die Hälfte des Gesamtgewichtes. Auch die anderen Glieder folgen dieser Proportion. Nehmen wir zum Beispiel ein Pfund, das 32 Lot gleich ist, der Wert der Glieder ist folgendes: Grundglied= $16L+8+4+2+1+1/2+1/4+1/4L=32L$.

Der Lotwert der zwischen dem mehrgliedrigen Pfund (von dessen Masse unabhängig) und dem einen Lot liegenden Waagegewichte kann nur der geradzahlige Teiler der Zahl 32 gleich sein. Die Vielfachen des mehrgliedrigen Pfundes können ebenso nur geradzahlig sein.

Die zwei kleinsten Glieder sollen miteinander gleichwertig sein, man muss bei den halbierenden mehrgliedrigen Gewichten zu dem einen Glied ein anderes gleichwertiges Glied hingeben, um ein ganzes zu bekommen.

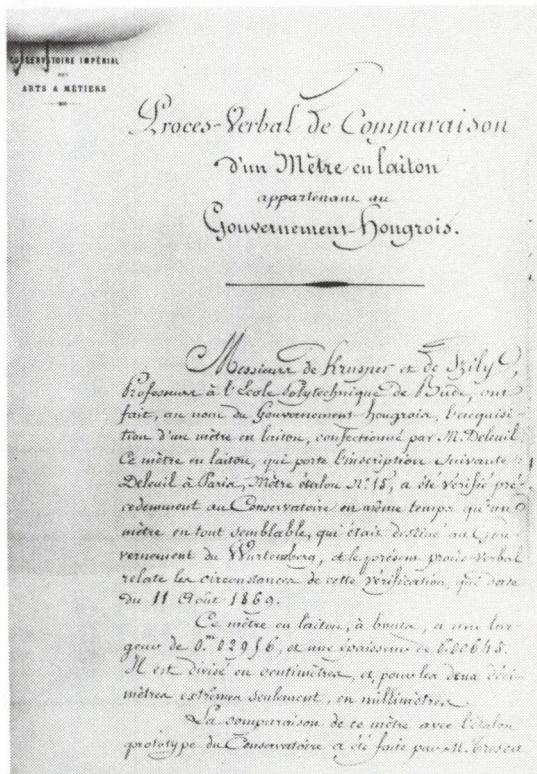
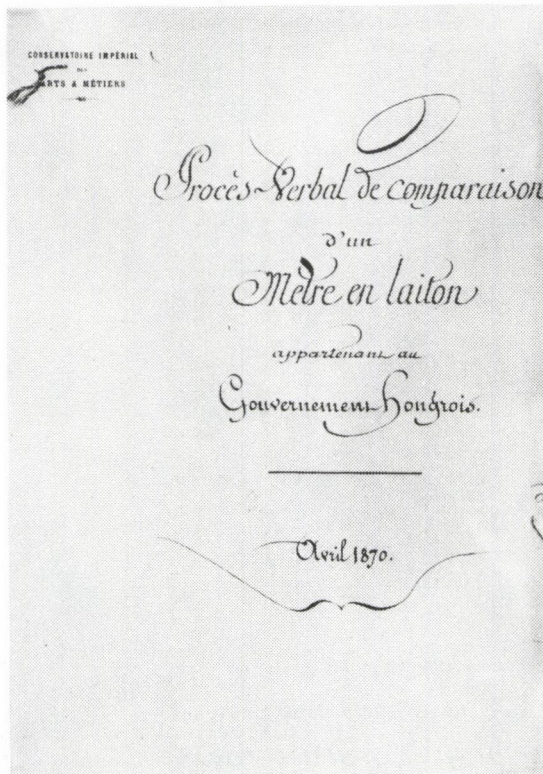
Der Pfundwert eines Objektes kann auch geometrisch bestimmt werden. In der Waffensammlung des Ungarischen Nationalmuseums sind „alte Geschützinstrumente“ (vier Stück in einer Lederhülle), unter denen sich ein aus Messing gegossener Stab befindet, dessen Querschnitt quadratförmig ist, der sich von unten nach oben erweitert (Mittelwert: 6,45 mm) und dessen Länge einen Wiener Schuh beträgt.

Nennen wir ihn *Mündungsmesser*. Die Seiten des Stabes haben verschiedene Skalen. I. W. S. (Wiener Schuh) és W. Z. (Wiener Zoll). II. Bleikugel. III. Eisenkugel. IV. Steinkugel. Den Mündungsmesser auf die Mündung des Rohres legend kann man feststellen, aus welchem Material welchen Pfundgewicht tragender Kugel ausgeschossen werden konnte.

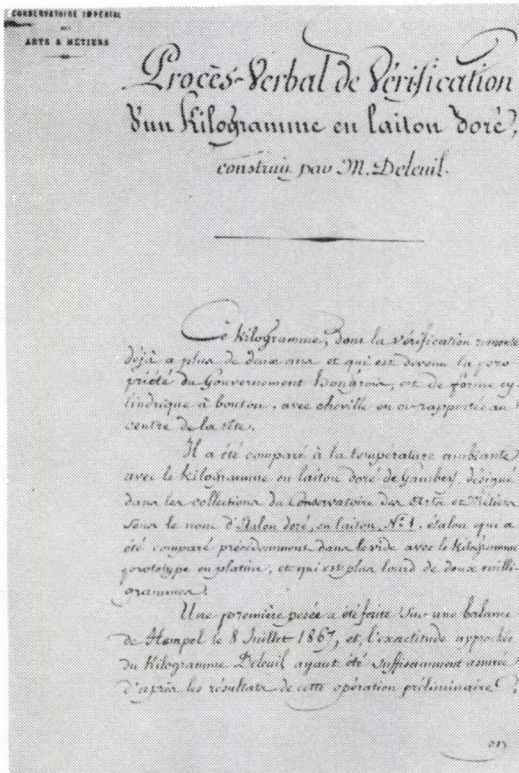
Die ungarische Gesetzgebung teile die Kilogrammgewichte in zwei Kategorien ein: *Krämer-* und *Feingewichte*. Zwischen den Gewichten beider Kategorien besteht ein Unterschied in der Grösse der Abweichung (+,–) von dem absoluten Wert, in der Form, und im Ausdruck des Wertes.

Das Stempelattribut zur Eichung der Gewichte wurde seit 1958 nicht geändert. Die früheren stellen wir in chronologischer Reihenfolge auf Photos dar.

Zuletzt bedanke ich mich der Frau Professor Dr. Waisetschläger, Direktorin des Landesmuseums Joanneum Graz für die Hilfe bei meiner Forschungsarbeit, für die mir zur Verfügung gestellten Photographien, wodurch sie meine Publikation bereicherte.

1-2. Procès Verbal de Comparaison d'un mètre en laiton appartenant au Gouvernement Hongrois. Avril 1870.
- metrikus rendszer bevezetésével kapcsolatban felvett jegyzőkönyv fedő és első oldala

on a procédé les 14 et 21 du même mois, à la vérification définitive sur la balance de Dianchi (N. 7: 10), exclusivement réservée pour les comparaisons des kilogrammes.

Le 14 Juillet, l'étalon N° 1 a été mis trois fois dans la balance avec l'étalon N° 2, qui y est resté pendant la pesée intermédiaire du kilogramme Deleuil.

Le 21 Juillet ce dernier kilogramme a été pesé de la même façon entre deux séries de deux pesées chacune de l'étalon N° 1.

Les indications détaillées des deux opérations sont inscrites dans les tableaux suivants.

Pesée du 14 Juillet.	Oscillation du levier	Position vraie de la balance
Etalon N° 2 + 6 millis.	-2.1 +2.7	Etalon N° 1
	-1.3 +2.0	
Etalon N° 2 + 4 millis.	-1.2 -0.1	
	-1.0 -0.3	
Etalon N° 2 + 4 millis.	-3.4 +2.6	
	-3.3 +2.5	
Déviations moyennes.	- 0.241..	
Etalon N° 2 + 2 millis.	-0.8 +2.6	Kilog. D
	-0.3 +2.1	
Déviations moyennes.	+ 0.875.	

Une pesée spéciale a donné une déviation moyenne de 2.82 pour une charge de un milligramme

(2)

3-4. Procès Verbal de Verification d'un kilogramme en laiton doré construit par M. Deleuil.
- kilogramm méréseve vonatkozó jegyzőkönyv teljes szövege. 1-2 lap

et l'on peut dès-lors calculer la valeur du kilogramme en comparaison, de la manière suivante :

$$\text{Echelle N.º 2 + 4 milligr.} = \text{Echelle N.º 1} - 0.241.$$

$$\text{Echelle N.º 2 + 2 milligr.} = \text{Kilogr. D} + 0.875.$$

$$\begin{aligned} \text{Kilogr. D} &= \text{Echelle N.º 1} - 2 \text{ milligr.} - 1.116 = 1.6^{\text{e}} + 2 \text{ milligr.} - 2 \text{ milligr.} - \frac{1.116}{2.82} = \\ &= 1.6^{\text{e}} - 0.39 = 1.6^{\text{e}} - 0.000\ 000\ 39. \end{aligned}$$

Pesée du 21 Juillet.

Plateau gauche de la balance.	Oscillation de l'aiguille.	Plateau droit de la balance.
Echelle N.º 2 + 3 milligr.	-3.8 - 0.9	Echelle N.º 1.
	-3.4 - 1.1	
Echelle N.º 2 + 3 milligr.	-6.0 - 3.1	
	-5.5 - 3.5	
Echelle N.º 2 + 3 milligr.	-6.9 - 0.0	
	-5.9 - 1.1	
Echelle N.º 2 + 3 milligr.	-5.2 - 3.2	
	-5.0 - 3.6	
Dérivation moyenne	-3.637.	
Echelle N.º 2 + 3 milligr.	-1.1 + 3.0	Kilogramme D.
	-1.2 + 2.8	
Dérivation moyenne	+ 2.025.	

Une pesée spéciale a donné une déviation de 2.278 pour une surcharge de un milligramme, et l'on peut

dés-lors

des-lors calculer la valeur du kilogramme en comparaison de la manière suivante :

$$\text{Echelle N.º 2 + 3 milligr.} = \text{Echelle N.º 1} - 3.637,$$

$$\text{Echelle N.º 2 + 3 milligr.} = \text{Kilogr. D} + 2.025,$$

$$\text{Kilogr. D} = \text{Echelle N.º 1} - 3.637 = 1.6^{\text{e}} + 2 \frac{1.116}{2.82} - 1.6^{\text{e}} - 0.000\ 000\ 39.$$

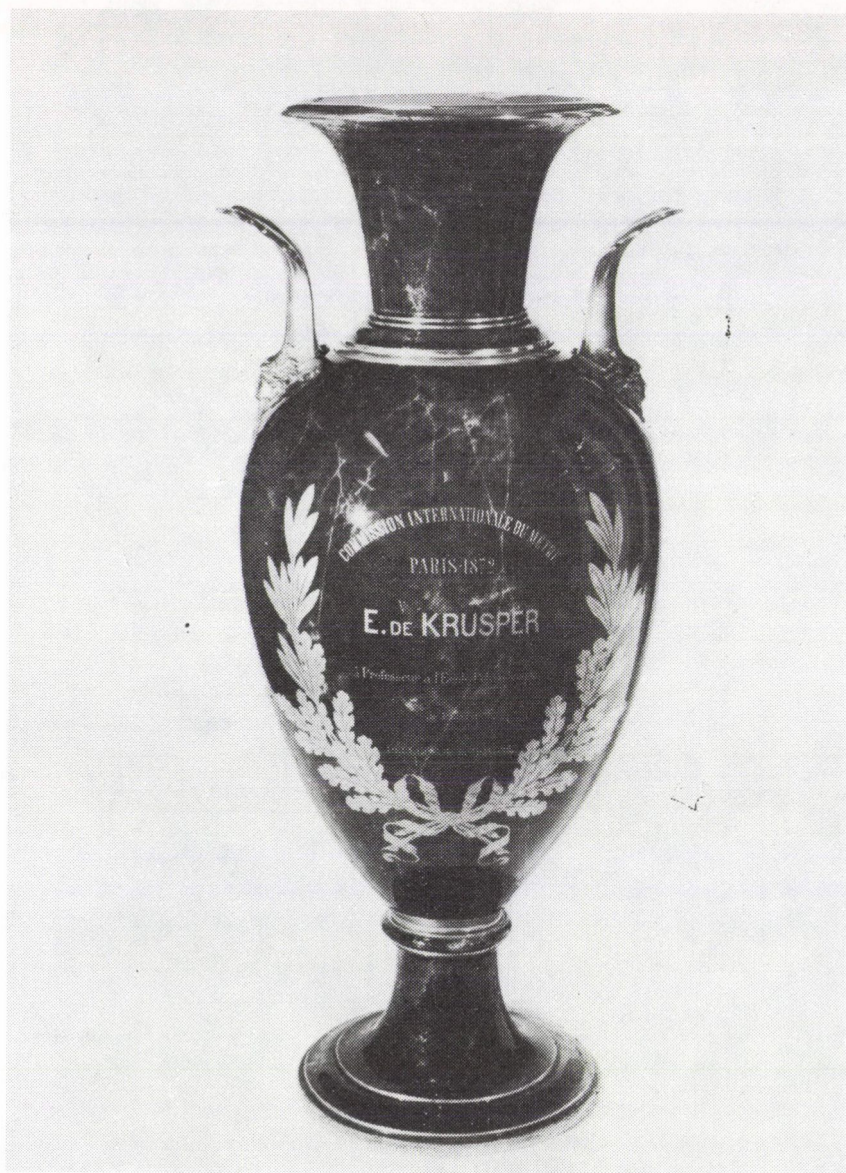
Les résultats de deux opérations précédentes ayant donné une concordance des plus satisfaisantes et différant de moins de un milligramme, le kilogramme Detail doit être considéré pour coact., et le ponton de l'Observatoire des Arts et Métiers y a été appliqué pour constater cette exactitude.

L. B.
Le Directeur,
Paris.

Fait par l'Ingénieur sous-Directeur
Commission Impériale des Arts et Métiers,
Paris, le 21 Avril 1870.

M. B.

7. Kruspér Istvánnak ajándékozott váza. Magyar Nemzeti Múzeum

Hozzájárulás

1863. évi Rosznói Mérőház 1863. évi 12. Hón. Februárj
 7. H. sz. és 8. H. sz. Hozzájárulás Rosznói Mérőház 1863. évi 12. Hón. Februárj
 Rosznói Mérőház 1863. évi 12. Hón. Februárj

1	100	100	100
2	50	50	50
3	25	25	25
4	20	20	20
5	15	15	15
6	8	8	8
7	5	5	5
8	3	3	3
9	2	2	2
10	1	1	1
11	1	1	1
12	1	1	1
13	1	1	1
14	1	1	1
15	1	1	1
16	1	1	1
17	1	1	1
18	1	1	1
19	1	1	1
20	1	1	1
21	1	1	1

14. János Kibél egy futaszék megföldön az egy mésztelek
 az az mésztelek mész az mésztelek Rosznói
 15. Vagyon egy új futaszék mész egy futaszék mész
 16. Város Rosznói mésztelek mésztelek mésztelek
 17. Rosznói Rosznói mésztelek mésztelek mésztelek
 18. Rosznói Rosznói mésztelek mésztelek mésztelek
 19. Rosznói Rosznói mésztelek mésztelek mésztelek
 20. Rosznói Rosznói mésztelek mésztelek mésztelek
 21. Rosznói Rosznói mésztelek mésztelek mésztelek

Rosznói Mérőház Rosznói Mérőház 1863. évi 12. Hón. Februárj

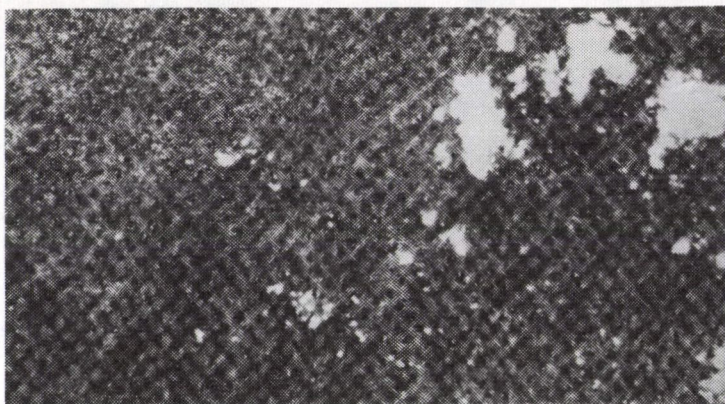
1	1	1	1
2	1	1	1
3	1	1	1
4	1	1	1
5	1	1	1
6	1	1	1
7	1	1	1
8	1	1	1
9	1	1	1
10	1	1	1
11	1	1	1
12	1	1	1
13	1	1	1
14	1	1	1
15	1	1	1
16	1	1	1
17	1	1	1
18	1	1	1
19	1	1	1
20	1	1	1
21	1	1	1

1. egy nagy mésztelek
 2. Rosznói mésztelek
 3. Rosznói mésztelek
 4. Rosznói mésztelek
 5. Rosznói mésztelek
 6. Rosznói mésztelek
 7. Rosznói mésztelek
 8. Rosznói mésztelek
 9. Rosznói mésztelek
 10. Rosznói mésztelek
 11. Rosznói mésztelek
 12. Rosznói mésztelek
 13. Rosznói mésztelek
 14. Rosznói mésztelek
 15. Rosznói mésztelek
 16. Rosznói mésztelek
 17. Rosznói mésztelek
 18. Rosznói mésztelek
 19. Rosznói mésztelek
 20. Rosznói mésztelek
 21. Rosznói mésztelek

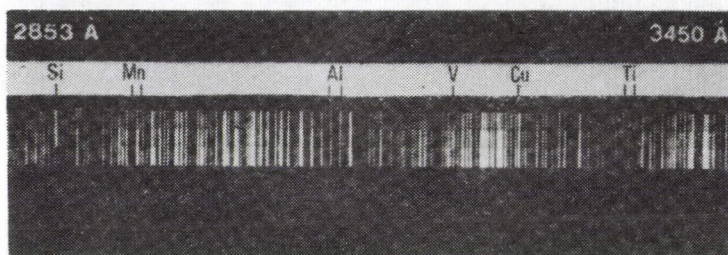
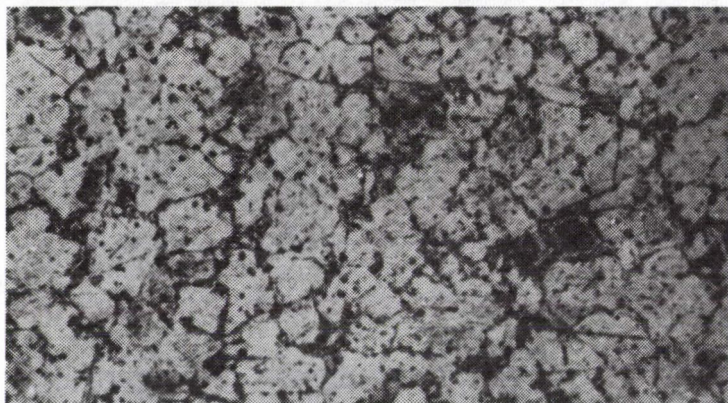
Rosznói Mérőház
 Rosznói Mérőház
 Rosznói Mérőház

8. A rozsnói mérőház 1750. és (1)863. évi leltára

9–10. Metallográfiai vizsgálat

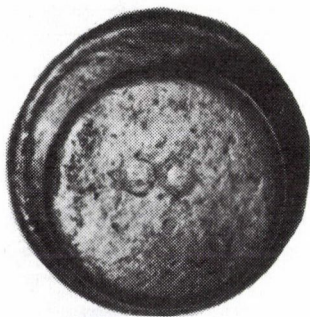
11. Színképvizsgálat

12. Egytagú kovácsoltvas font (Graz)

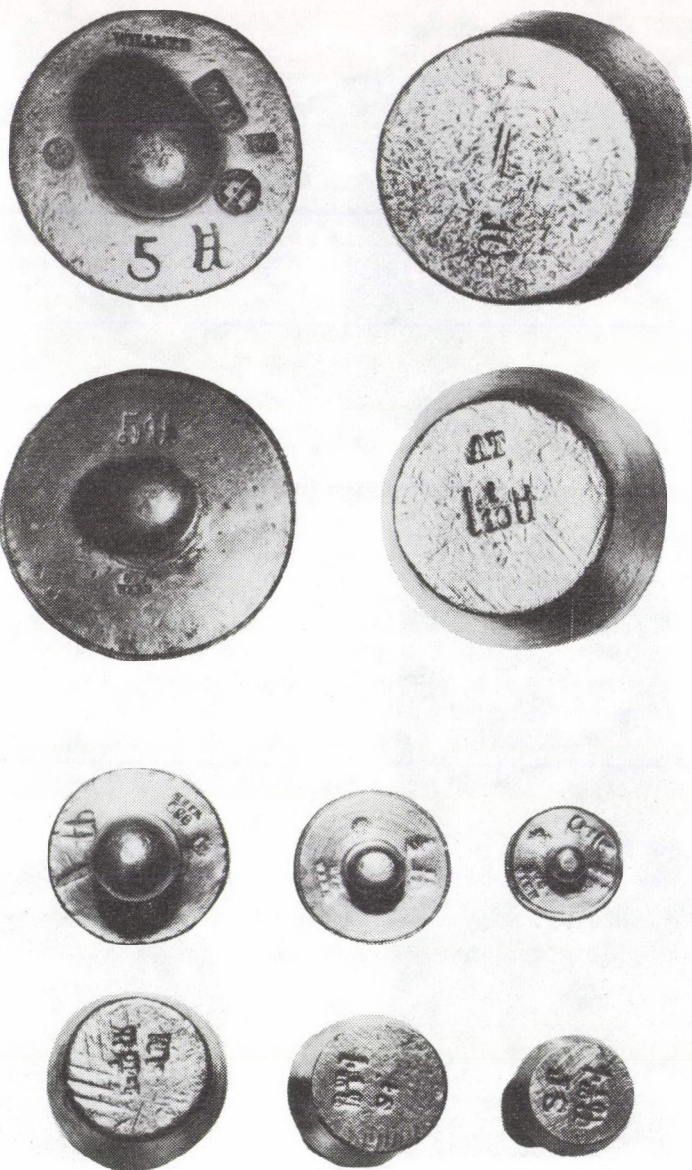

13. Két értéket jelölő öntöttvas font

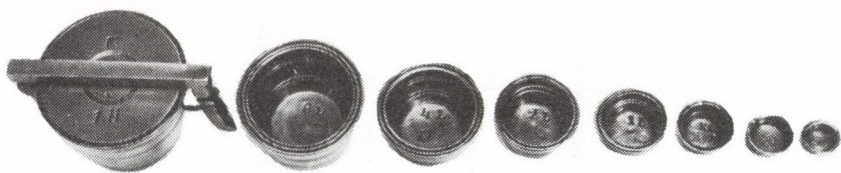

14. 8 latos súly

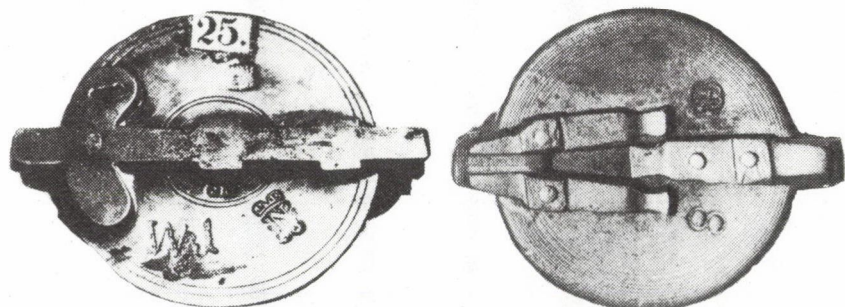

15. $1 = \frac{1}{10}$ font léptékű fontok felső és alsó lapja

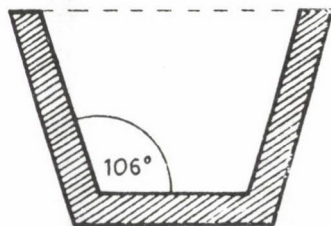
16. Több tagú font

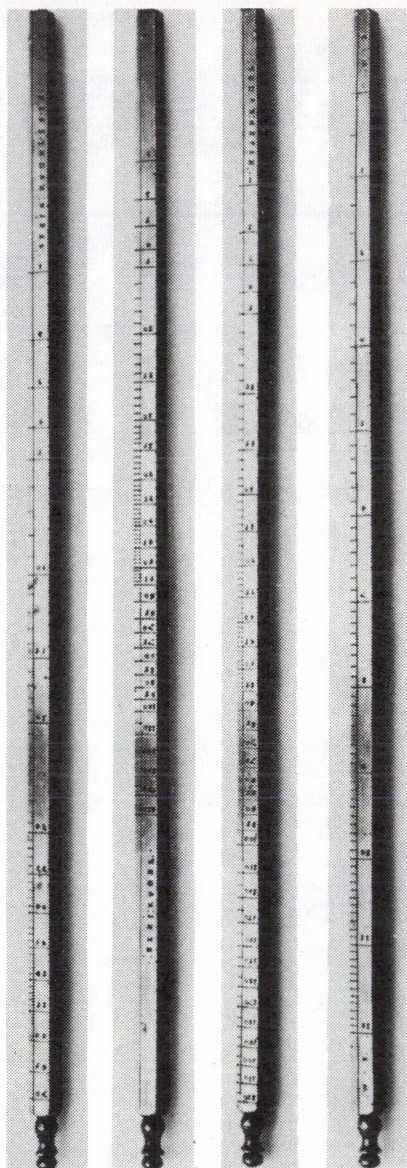
17-18. A pántozat változatai

19. Cizellált és füffel ellátott 4 fontos (Graz)

20. A tagok illeszkedési szöge

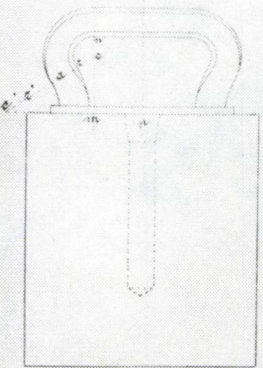
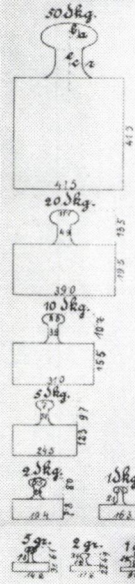

21. Torkolatmérce négy oldala. Magyar Nemzeti Múzeum

Kalmársúlyok.

α méretű milliméterekben kifejezve.

α típusú súlyok méretei.

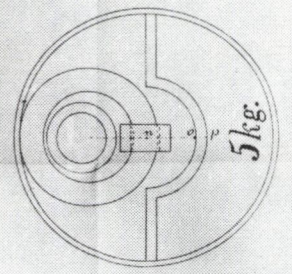
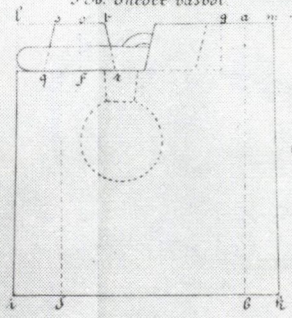
	20 kg	10 kg	5 kg
Átmérő.....	138,5	110,2	81,4
Magasság.....	158,7	121,2	90,1
α.....	40,3	36,7	29,1
α.....	17,4	13,5	10,0
α.....	8,7	6,8	5,2
α.....	23,3	20,1	15,4
α.....	12,8	10,0	8,1
α.....	23,0	20,2	15,5
α.....	10,3	8,8	6,9
α.....	20,1	17,2	13,4
α.....	4,3	3,5	2,7

α gombos súlyok méretei.

	Járga réz			Öntött vas		
	2 kg	1 kg	0,5 kg	2 kg	1 kg	0,5 kg
Átm. és mag.	65,2	52,3	41,5	69,0	55,3	43,9
α.....	16,5	13,1	10,4	17,4	13,8	11,0
β.....	8,2	6,5	5,2	8,7	6,9	5,5

Kalmársúly.

α méretű milliméterekben kifejezve
5.6. öntött vasból.

24–25. Hitelesítési bélyegzések és törlések

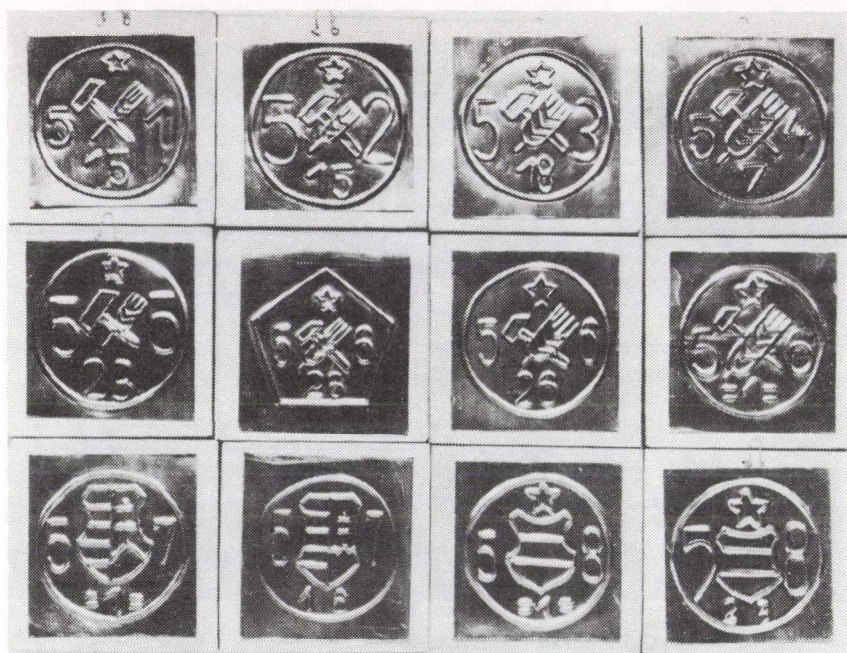

28–29. Az Országos Mérésügyi Hivatal által ismert hitelesítő bélyegek.
Összeállította: Kárpáti István

30–31. Az Országos Mérésügyi Hivatal által ismert hitelesítő bélyegek.
Összeállította: Kárpáti István

32. Az Országos Mérésügyi Hivatal által ismert hitelesítő bélyegek.
Összeállította: Kárpáti István

A magyarországi szabadkőműves mozgalom tárgyi emlékei I. rész. A fényképek

„Avatatlan és tudatlan emberek minket szabadkőműveseket titkos szektának tartanak; de nekünk művelt és erkölcsös emberek előtt, – a kik tendenciáinkat felfogni képesek – nincsenek titkaink.”¹

Kik voltak a szabadkőművesek, hangzik el napjainkban egyre többször ez a kérdés, a válasz pedig egyre nyíltabb, érthetőbb. Eltűnt a mozgalmat övező titokzatosság, s a szabadkőművesség méltó helyét keresi a magyar történelemben.

A szabadkőművesség az egész világon elterjedt vallásos etikai színvetű mozgalom volt, mely a szövetség alapelveivel egyetértő egyéneket – testvéreket – kisebb csoportokba, páholyokba egyesítette. A páholyok országonként és rítusonként (skót rítus, symbolikus rítus) nagypáholyokban tömörültek. Élükön választott tisztségviselők álltak – főmester, felügyelő, szónok stb. –, a nagypáholy irányítója a szövetségtanács, élén a nagymesterrel.

A mozgalom alap gondolata: az egész emberi nem testvéri összetartozása, tekintet nélkül a nemzeti, faji, vallási, nyelvi különbségekre, társadalmi helyzetre vagy politikai pártállásra.² Mindezek megvalósulásához a tagság erkölcsi feddhetetlensége nélkülözhetetlen feltétel volt.

A különböző elemeket – a 18. századi felvilágosodás és racionalizmus, a középkori misztika, a deizmus, az ókori – mindenekelőtt az egyiptomi – kultúra és a zsidó vallás motívumait – egybeötvöző szertartásaik, az ún. páholymunkák az erre a célra épített páholyházakban zajlottak. A páholyházakat meghatározott funkciójú tárgyakkal rendezték be.

A magyarországi szabadkőműves mozgalomnak három korszaka volt. 1749-ben alakult az első páholy Pozsonyban, a következő 1762-ben Brassóban, majd Pesten, 1768-ban Budán, majd 1770 körül Eperjesen³. 1795-ben a Martinovics Ignác vezette mozgalom leleplezése után betiltották működésüket.

Többszöri próbálkozás után, a kiegyezést követően 1868-ban indult meg ismét a mozgalom szervezése az „Egység a hazában” elnevezésű páholy megalapításával. Hamarosan még hat páholy alakult és ezek 1870-ben megalapították a Magyarországi Jánosrendű Nagypáholyt, melynek első nagymestere Pulszky Ferenc lett. Ezzel egyidőben Türr István altábornagy, főként hazatért emigránsok részvételével megalapította a skótritusú „Corvin Mátyás” páholyt. Az általuk még létrehozott páholyok 1871-ben Magyarország Nagy Oriense néven nagypáholyt alapítottak, nagymesterükké Joannovics György államtitkárt választották meg. A két nagypáholy 1886. március 21-én Magyarországi Symbolikus Nagypáholy néven egyesült.

Az egyesülés új lendületet adott a magyarországi szabadkőműveseknek. Egymás után alakultak új páholyok, 1918-ig több mint 120 páholy közelítőleg 13000 szabadkőműves páholytagot tömörített. Működésüket 1920-ban az 1550/res. B. M. sz. rendelettel a belügyminiszter beszüntette és az ország egész területén eltiltotta. 1920 és 1944 között különböző fedőszervek alatt illegálisan működtek, fedőszerveik jelentős részét azonban 1938-ban betiltották. Az 1945-ös újjaalakulást hamarosan – 1950-ben – ismét a feloszlítás követte.

Már 1950-ben kerültek szabadkőműves tárgyi emlékek közgyűjteménybe, azonban több mint 30 évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy a magyarországi szabadkőművesség egész történetét átfogó, a maga nemében páratlan értékű gyűjtemény személyi tulajdonból közkinccsé váljék.

A szabadkőműves jelvényekből, iratokból, könyvekből, metszetekből, fényképekből, üvegpotharokból és textiliákból összetevődő együttest néhai Auer Miklós – az egykori Neuschlosz (Régi Hívek) páholy⁴ tagja őrizte és rendszerezte nagy szorgalommal és hozzáértéssel.

A jelenleg csaknem 1500 darabból álló – a Kulturális Minisztérium által védetté nyilvánított gyűjtemény Auer Miklós elhunytá után (1979) örököseitől vétel útján került a Magyar Nemzeti Múzeumba 1981-ben.

Az egyes, egymástól jól elhatárolható gyűjteménycsoportokat külön fejezetekben kívánjuk bemutatni. Tekintettel az anyag frissességére, az egyes fejezetek a múzeumi feldolgozás sorrendjét követik. A gyűjteménycsoport leírását katalógus és izelítőül rövid válogatás követi a fényképekből.

A fényképek

A fényképek 388 tételt, 497 darabot számláló csoportja gyűjtemény a gyűjteményben. Arcképek, csoportképek és képeslapok együtteséből tevődik össze. Az egyes részek megoszlása igen egyenetlen. Túlnyomó többségét mintegy 481 darabbal az arcképek alkotják. Mindössze 5 csoportkép, 7 páholyházat ábrázoló kép, 3 szabadkőműves jelvényeket bemutató képeslevelezőlap és 1 üvegnegatív csatlakozik hozzájuk.

Az arcképek gyűjteményének magját az a 262 darab, a magyarországi fényképészet úttörőinek, első nagy mestereinek műterméből származó nagyjából 6x9 cm-es kollekció alkotja, melynek létrejöttét feltehetően az 1880–1890-es években végzett tudatos gyűjtőmunka és rendszerezés eredményezte. Erre utal egy fényképedikáció 1893-ból:

„A 'Demokratia' albuma számára t.:i szeretete és ragaszkodása jeléül és azzal a kívánsággal, hogy a tt.: továbbra is tartsák meg szeretetükben – felajánlja Fekete Ignác 93. V. 8.”⁵

Fekete Ignác ekkor már 10 éve szabadkőműves páholytag volt. A fényképfelvétel ideje, a hátulján esetenként előforduló ajánlás kelte szinte sohasem egyezik a páholytagság kezdetével, gyakran annál 5–10 évvel korábbi, vagy későbbi, akad olyan példa is, hogy az illető tagsága a felvétel készítésekor már régen megszűnt, a kép mégis utólagosan a gyűjteménybe került. Emiatt az ábrázolt személy páholytagságának keltét ismerve nem vonható le következtetés a kép keletkezési idejéről és viszont. Az utóbbi meghatározásában nagy segítséget nyújtottak a fényképész által különböző kiállításokon elnyert – pontosan datálható – elismerő érmek, melyeket a mester a kép hátulján egészen a 19. század végéig fel is tüntetett. Mindezek alapján a fényképek zöme az 1865 és 1895 közötti időszakra tehető.

A tudatos gyűjtés nyomán kialakult az a gyakorlat, hogy a „kereső”, azaz páholyba belépni kívánó személy jelentkezési szándékát mintegy bemutatkozásként fényképpel is kíséri.⁶ Ez arra enged következtetni, hogy az évtizedek során rendkívül gazdag képanyag gyűlt össze, melynek további sorsa azonban teljes pontossággal nem ismeretes.

Az Auer-gyűjtemény fényképanyagában összesen 37 páholy tagjainak képe szerepel, egyenetlen megoszlásban (ez nem vonatkozik az ismeretlen anyagra). Csaknem teljesnek tekinthető a Humboldt páholy⁷ tagságának képegyüttese 106 darabbal, melyben külön említést érdemel az a 40 darab azonos méretű, valószínűleg egy fényképésztől származó mellkép, mely a páholy alapító és első tagjait ábrázolja. Ezek azonosítása, nevekkel történő egyeztetése felirat híján jelenleg még nem zárult le.

A fényképeken ábrázolt személyek páholytagságának megoszlása:

Humboldt páholy	106 fő
Demokratia páholy	10 fő
Eötvös, Hungária, Könyves Kálmán páholy	5–5 fő
Neuschlosz, Pátria, Comenius páholy	4–4 fő
Corvin Mátyás, Körösi Csoma S., Schiller páholy	3–3 fő
Árpád, Haladás, Nemzeti, Petőfi, Szt. István, Zukunft páholy	2–2 fő
Álföld, Budapest, Columbus, Deák F., Fraternitas, Galilei, Hiram, Honszeretet, Ireneá, Ljubav-Bliznjega, Madách, Martinovics, Minerva, Pannónia, Philantropia, Progressio, Reform, Széchenyi, Unio, Március páholy	1–1 fő

A képek egy részének hátulján egy kéztől származó, nehezen olvasható német nyelvű felírásban szerepel az ábrázolt személy neve, foglalkozása és páholytagsága. Ahol a két utóbbi hiányzott, a szabadkőműves páholyok által évente rendszeresen kiadott tagsági névsorok alapján sikerült az adatokat pótolni. Katalógusunkban nagyjából ezt a sorrendet követtük, kiegészítésekkel. Az alábbi adatokat tüntettük fel: név, születés és elhalálozás ideje, foglalkozás, rövid fényképleírás, méret, a felvétel készítője, a készítés helye és ideje, leltári szám, páholytagság kezdete, páholy neve, tisztség, a tagságra vonatkozó esetleges megjegyzések. Ábécé sorrendet követtünk, az ismeretleneket az arcképek végére helyezve. Itt a fényképezés nevét vettük alapul, ábécé sorrendet, azon belül időrendi sort követtünk. A katalógus végén kaptak helyet a csoportképek, a páholyházak képei, a képeslapok, s az egyetlen üvegnegatív.

Az együttes egyértelműen tükrözi a dualista Magyarországon működő szabadkőműves szervezetek társadalmi összetételét. A „testvérek” első sorban a nagypolgárság és a liberális értelmiség köreiből kerültek ki. Soraikban írók, művészek, orvosok, mérnökök, ügyvédek, tanárok, állami- és magánhivatalnokok, iparosok, gyárosok voltak. Társadalmi hovatartozásuk meghatározta céljaikat és cselekedeteiket, s egyúttal, haladó gondolkodásuk ellenére, tevékenységüknek korlátot is szabott. Konkrét céljuk a tagok pártfogása, azoknak vezető helyeken való elhelyezése és így a szabadkőműves eszmék terjesztésének biztosítása volt.

Egymás segítésén túlmenően élénk érdeklődéssel kísérték a közéleti kérdéseket és a társadalmi mozgalmakat, azok problémáinak megoldásában aktívan részt vállaltak. Akciót indítottak a polgári házasság, az anyakönyvvezetés, az általános egyenlő és titkos választás, a felekezeten kívüli ingyenes népoktatás bevezetésére. Foglalkoztak a többtermelés, a szabadtanítás kérdé-

sével. Megalapították és anyagilag támogatták a Szabad Lyceumot, a Széchenyi Társaságot, a Társadalomtudományok Szabadiskoláját, a Galilei kört. Számos diákmenzát, diákjóléti intézményt, népkönyvtárat létesítettek és tartottak fenn. Küzdelmet indítottak a tüdőbaj, a nemibetegségek és az alkoholizmus ellen. Létrehozták és fenntartották az Országos Anya- és Csecsemővédő-, a Mentő-, a Vakokat és süketeket gyámolító-, Ingenykenyér-, Ingyentej- és még számos jótékony célú egyesületet. Az első világháború alatt a páholyházakban kórházakat állítottak fel. Foglalkoztak a rokkantak, hadiözvegyek és hadiárvaik helyzetével.

A szervezet további sorsát teljes mértékben tükrözi a fényképanyag alakulása. A háborús évek, az 1918-as polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság mozgalmas napjai, majd a szervezet betiltása 1920-ban, az illegális működés egészen 1944-ig fehér foltot jelentenek a gyűteményben. Csupán néhány darab kép tanúskodik a mozgalom 1945–1950 közötti, harmadik hullámáról.

Képkatalógus

Ady Lajos (1881–1940) gimnáziumi tanár, irodalomtörténész, pedagógiai író

Balra néző mellkép – 68x110 mm

Petrovich E. felvétele – Zilah – 1905 körül

Ltsz. 1981. 131. 52.

1910. Hungária páholy, mester

Aggházy Károly (1855–1918) zeneszerző, zenepedagógus, zongoraművész

Balra néző mellkép profilban – 66x105 mm

Paul Grubner felv. – Berlin – 1880-as évek

Ltsz. 1981. 131. 53.

1890–1908 Demokratia páholy

Abafi Lajos, *Aigner* (1840–1909) irodalomtörténész, könyvkiadó, bibliográfus, szabadkőműves kutató, lelkész

Jobbra néző mellkép – 68x108 mm

Klősz György felv. – Budapest – 1886 körül

Ltsz. 1981. 131. 54.

Antony Károly (?)

Balra néző mellkép ovális háttérben – 65x102 mm

Wohlfarth & Lovich felv. – Budán – 1860-as évek

Ltsz. 1981. 131. 55.

?, Humboldt páholy

Balassa Jenő (1859–1926) színész

Jobbra néző mellkép – 65x105 mm

Hunyady és Hárth felv. – Nyíregyháza – 1880-as évek

Ltsz. 1981. 131. 56.

1899 Reform páholy, 1906 Petőfi páholy; 1909 Március páholy alapító mestere

Baracs Károly (1868–1929) mérnök, közlekedésügyi szakértő, a Győr-Sopron-Ebenfurti Vasúttársaság vezérigazgatója

Balra néző mellkép profilban – 110x204 mm

Erdélyi felv. – Budapest – 1900 körül

Ltsz. 1981. 131. 57.

1906 Martinovics páholy, mester

Baumann János Nepomuk (?) hivatalnok
Jobbra néző mellkép – 67x102 mm
Goszleth István felv. – Budapest – 1885 körül
Ltsz. 1981. 131. 58.

? Humboldt páholy

Baumel Béla (?)
Jobbra néző mellkép – 64x104 mm
Mai és Társa felv. – Budapest – 1880-as évek
Ltsz. 1981. 131. 59.

Páholytagsága ismeretlen. A kép hátulján német nyelvű ajánlás:
Meinem lieben Freund Ignatz Klein ... von Béla Baumel.

Bánóczy Jenő (? – 1907) számvevő
Szembe néző mellkép – 65x106 mm
Koller Károly Tanár felv. – Budapest – 1876 körül
Ltsz. 1981. 131. 60.

1892 Széchenyi páholy; 1900 a Philanthropia páholy alapító mestere

Beniczky Attila (?) számvevő
Balra néző mellkép – 66x109 mm
Szerdahelyi felv. – Budapest – 1890 körül
Ltsz. 1981. 131. 61.

1895–1908 Demokratia páholy

Berecz Antal (1836–1908) pedagógus, földrajz- és természettudós
Jobbra néző mellkép ovális háttérben – 112x162 mm
Auerbach Miksa felv. – Arad – 1875 körül
Ltsz. 1981. 131. 62.

1876 előtt, Szent István páholy

Beregi Ármin (1879–?) mérnök
Jobbra néző mellkép profilban – 88x118 mm
Jelzés nélkül – ? Budapest – 1909. IX. 12.
Ltsz. 1981. 131. 63.

1917 Comenius páholy, legény

Beregi Oszkár (1876–1965) színművész
Szembe néző ovális alakú mellkép – 130x176 mm kerettel együtt
Jelzés nélkül – Budapest – 1901. XI. 7. dátummal, dedikálva
Ltsz. 1981. 131. 64.

1902 Comenius páholy, mester

Berinke Dénes (1871–?1948) polgári radikális politikus, miniszterelnök, jogtudós. A polgári demokratikus forradalom idején, Károlyi Mihály kormányában igazságügyminiszter, 1919. I. 11-től 1919. III. 21-ig miniszterelnök és egyúttal külügyminiszter. Lemondása után visszavonult a politikai életől, ügyvédként, majd a Keleti Kereskedelmi Akadémia tanáráként tevékenykedett.

Szembe néző mellkép – 65x108 mm

Gerber S. felv. Budapest – 1890-es évek

Ltsz. 1981. 131. 65.

1899 Corvin Mátyás páholy, mester

Blumenau S. (?) költő

Jobbra néző mellkép – 65x103 mm

Fritz Küken felv. – Bielefeld – 1880 körül

Ltsz. 1981. 131.66.

Páholytagsága ismeretlen

Bojničič Iván id. (knini) (1858–?) királyi országos levéltárnok, Zágráb

Balra néző mellkép – 63x105 mm

Adéle Hof-Atelier – Wien – 1888

Ltsz. 1981.131.67.

1890 Ljubav-Bliznjega páholy alapító mestere, főmester

A kép hátulján felirat: Dr. Bojničič Iván fm. 30 éves korában.

Bókay Árpád (1856–1919) belgyógyász, farmakológus, egyetemi tanár, a MTA levelező tagja

Balra forduló, szembe néző egész alak állva – 114x200 mm

Koller Károly Tanár és Utódai – Budapest – 1900 körül

Ltsz. 1981. 131. 68.

1902 Pátia páholy, mester; 1909–1919 a Magyarországi Szimbolikus Nagypáholy nagymestere.

Bókay Árpád (1856–1919) belgyógyász, farmakológus, egyetemi tanár, a MTA levelező tagja

Balra néző félalak állva – 250x333 mm

Magyar Erzszi felv. – Budapest – 1910 körül

Ltsz. 1981. 131. 69. a–b. (két példányban)

1902 Pátia páholy, mester; 1909–1919 a Magyarországi Szimbolikus Nagypáholy nagymestere.

A kép szabadvésműves díszben ábrázolja.

Brennberg (?)

Jobbra néző mellkép – 66x108 mm

Leopold Adler felv. – Kronstadt – 1880-as évek

Ltsz. 1981. 131. 70.

Páholytagsága ismeretlen

Bükkerti Gusztáv (?–1917) fővárosi tanító

Szembe néző álló alak egy öt év körüli kislánnyal – 66x107 mm

Schmidt Ede felv. – Budapest – 1890-es évek

Ltsz. 1981. 131. 71.

1891 Demokracia páholy, tagsága 1898-ban megszűnt, 1908-tól ismét páholytag

Chorin Ferenc (1879–1964) ügyvéd

Jobbra néző ülő alak díszmagyarban – 114x210 mm

Koller Károly Tanár Utódai – Budapest – 1910 körül

Ltsz. 1981. 131. 72.

1904 Nemzeti páholy, mester

A kép hátulján kézírással: Kárpótlásul távollévő Ferkód helyett.

Chornitzer Eduard (?) ügyvéd

Jobbra néző mellkép – 62x103 mm

Kózmata Ferencz felv. – Budapest – 1875 körül

Ltsz. 1981. 131. 73.

?, Humboldt páholy

A kép hátulján kézírással: Dr. Eduard Chornitzer

Dr. juris Gen. Ag.

Császár Imre (1864–1933) színész, színiakadémiai tanár

Jobbra néző mellkép – 115x203 mm

Goszleth István felv. – Budapest – 1889

Ltsz. 1981. 131. 74.

1890 Demokracia páholy, mester

A képen kézírással: Bpsten, 1889 november 28-án

Császár Imre.

Császár Jenő (?–1908) gőzmalomtulajdonos

Balra néző mellkép – 66x105 mm

Kózmata és Társa – Pest – 1870 körül

Ltsz. 1981. 131. 75.

1891 előtt, Humboldt páholy, tagsága 1898-ban megszűnt; 1899 a Pátria páholy egyik alapító mestere.

Dalnoki Viktor (1866–1955) fogorvos, rendező, operaénekes
Jobbra néző mellkép profilban – 90x140 mm
jelzés nélkül

Ltsz. 1981. 131. 76.

1891 Eötvös páholy, mester

Deák Ferenc (1803–1876) államférfi, jogtudós, a MTA tagja
Jobbra néző egész alak állva – 190x171 mm
Ellinger Ede felv. – Pest – 1872

Ltsz. 1981. 131. 77.

Nevét egy 1883-ban alakult, skót-szertartású, Budapesten működő páholy vette fel. Így került a felvétel a szabadkőműves emlékek gyűjteményébe.

Deutsch Adolf (1854–?) ügyvéd, Gyöngyösön városi tanácsos
Jobbra néző mellkép – 68x108 mm
Goszleth István felv. – Budapest – 1885 körül

Ltsz. 1981. 131. 78.

1892 Alföld páholy (Szolnok), mester

Deutsch A. (?)

Balra néző álló alak, térdkép – 62x112 mm
Mayer Gy. és Társa – Budapest – 1875 körül

Ltsz. 1981. 131. 79.

Páholytagsága ismeretlen.

Déri Ernő (?) ügyvéd

Jobbra néző mellkép – 67x107 mm
Koller Károly tanár – Budapest – 1880 körül

Ltsz. 1981. 131. 80.

1888/91 Könyves Kálmán páholy, tagsága 1910-ben megszűnt.

Dienzl Oszkár (1877–1925) zongoraművész és zeneszerző
Balra néző mellkép – 68x107 mm
Kossak József felv. – Budapest – 1909

Ltsz. 1981. 131. 81.

1912 Eötvös páholy, mester

Ditrói Mór (1851–1945) drámai színész és színiigazgató
Szembe néző mellkép – 109x204 mm
Erdélyi Mór felv. – Budapest – 1895 körül

Ltsz. 1981. 131. 82.

1904 Petőfi páholy, mester

Dlaucky August (?) takarékpénztári likvidátor

Balra néző mellkép – 63x104 mm

Kózmata Ferencz felv. – Pest – 1870 körül

Ltsz. 1981. 131. 83.

?, Humboldt páholy

A kép hátulján kézírással: I. Liquidator der vaterl. Sparcassa.

Drescher Béla (?–1913) polgári iskolai tanár

Balra néző egész alak állva – 84x158 mm

Goldstein Márk felv. – Baja – ?

Ltsz. 1981. 131. 84.

1902 Árpád páholy (Szeged), tagsága 1903-ban megszűnt; 1903 a Honszeretet páholy (Baja) egyik alapító mestere

Dubszky Wolfgang (?)

Balra néző mellkép – 65x105 mm

Strelisky Lipót felv. – Pest – 1860 körül

Ltsz. 1981. 131. 85.

?, Humboldt páholy

Fabinyi Viktor(?) cégtárs

Jobbra néző álló alak, térdkép – 112x157 mm

A fényképész jelzése le van vágva

Ltsz. 1981. 131. 86.

?, a Humboldt páholy tagja 1891-ig

Fehér Gyula (1879–1965) színész

Jobbra néző mellkép – 110x183 mm

Ismeretlen

Ltsz. 1981. 131. 87.

1919 Budapest páholy, tanonc

Fekete Ignác (1858–1937) ügyvéd, újságíró

Balra néző mellkép profilban – 112x207 mm

Strelisky Sándor felv. – Budapest – 1893

Ltsz. 1981. 131. 88.

1883 Demokratia páholy, mester

A kép hátulján ajánlás:

'A „Demokratia albuma számára t.:i szeretete és ragaszkodása jeléül és azzal a kívánsággal, hogy a tt.: továbbra is tartsák meg szeretetükben – felajánlja Fekete Ignác 93. V. 8.

Ferenczi Ferenc (?) vendéglős
Balra néző mellkép – 61x105 mm
Doctor és Kózmata felv. – Pest – 1868 körül
Ltsz. 1981. 131. 89.

?, Humboldt páholy

Ferry Ferdinánd (?)
Balra néző mellkép – 65x107 mm
Mai és Tárta felv. – Budapest – 1890 körül
Ltsz. 1981. 131. 90.

Páholytagsága ismeretlen

Findel, Josef Gabriel (?) szabadkőműves író, könyvkiadó
Jobbra néző mellkép – 65x100 mm
Alfred Naumann felv. Leipzig – 1880-as évek
Ltsz. 1981. 131. 91.

Német szabadkőműves író

A kép hátulján Findel sajátkezű ajánlása a Galilei páholy számára.

Fischer, Simon (?)
Balra néző mellkép – 66x170 mm
Strelisky Sándor felv. – Budapest – 1880
Ltsz. 1981. 131. 92.

Páholytagsága ismeretlen

A kép hátulján kézírással: Junni 1880 Simon Fischer

Földesy Arnold (1882–1940) gordonkaművész
Egész alak ülve, gordonkával, szembe néz – 148x200 mm
Halls Studio felv. – New York – ?
Ltsz. 1981. 131. 93.

1910 Eötvös páholy, mester

Fütesty Josef (?)
Balra néző mellkép – 66x105 mm
Adéle Hof-Fotografín – Wien – 1873
Ltsz. 1981. 131. 94.

Páholytagsága ismeretlen

Geschäder József (?)
Jobbra néző mellkép ovális háttérben, téglalapalakú kerettel – 64x107 mm
Szerdahelyi felv. – Budapest – 1878
Ltsz. 1981. 131. 95.

Páholytagsága ismeretlen
A kép hátulján kézírással: Jos. Gescháder.
15./VIII. 878.

Glatzer Béla (1888–?) takarékpénztári tisztviselő
Szembe néző mellkép – 100x138 mm
Jelzés nélkül
Ltsz. 1981. 131. 96.

1913 Könyves Kálmán páholy, tanonc

Glatzer, A. (?)
Jobbra néző mellkép – 112x168 mm
Klősz György felv. – Budapest – 1890 körül
Ltsz. 1981. 131. 97.

Páholytagsága ismeretlen

Goldmann Ig. (?)
Jobbra néző mellkép – 64x104 mm
Weinwurm&Söhne felv. – Buda-Pest – 1870 körül
Ltsz. 1981. 131. 98.

Páholytagsága ismeretlen

Göczy Rudolf (?) zenész
Jobbra néző törzsképe – 66x105 mm
Gévay Béla felv. – Budapest – 1875 körül
Ltsz. 1981. 131. 99.

?, Humboldt páholy

Grünwald Mór (?) kereskedő
Jobbra néző törzsképe – 68x110 mm
Berényi Lajos felv. – Budapest – 1886
Ltsz. 1981. 131. 100.

1887 előtt, Columbus páholy; tagsága 1895-ben megszűnt

Guttmann, Max (?) kereskedő
Jobbra néző egész alak állva – 1909x150 mm
Strelisky Sándor felv. – Budapest – 1882 körül
Ltsz. 1981. 131. 101.

?, Humboldt páholy

Gyenge Soma (?) magyar királyi erdész
Jobbra néző mellkép ovális háttérben – 63x102 mm
J. Jérôme felv. – Karansebes – 1880-as évek

Ltsz. 1981. 131. 102.

1887 előtt, Irena páholy
Tagsága 1896-ban megszűnt

V. György (1865–1936) angol király (1910–1936)

Szembe néző állókép – 110x176 mm

Russell&Sons felv. – South Kensington London – 1910-es évek

Ltsz. 1981. 131. 103.

A kép szabadkőműves díszben ábrázolja, bal oldalán egy magas vékony ifjú áll, szintén szabadkőműves díszben. Személye nem ismeretes.

V. György angol király *nagybátyja*, Connought hercege.

Jobbra néző állókép – 110x176 mm

Russell&Sons felv. – South Kensington London – 1910-es évek

Ltsz. 1981. 131. 104.

A kép szabadkőműves díszben ábrázolja.

Hasner Gyula (?)

Jobbra néző mellkép – 64x106 mm

Kózmata Ferencz felv. – Pest – 1872

Ltsz. 1981. 131. 105.

Páholytagsága ismeretlen.

Hatsek Adolf (?–1911) magánhivatalnok, író

Jobbra néző álló alak profilban, combkép – 107x163 mm

Kalmár István és Társa felv. – Budapest – 1880 körül

Ltsz. 1981. 131. 106.

Hátsek Ignác (?) térképész

Jobbra néző mellkép – 62x105 mm

Klősz György felv. – Budapest – 1875 körül

Ltsz. 1981. 131. 107.

1888 előtt, Humboldt páholy

A kép hátulján kézírással: Ignatz Hatsek K. ung. Kartograf

Havass Imre (?)

Jobbra néző mellkép – 108x159 mm

Simonyi Antal felv. – Pest – 1860 körül

Ltsz. 1981. 131. 108.

?, Humboldt páholy

Herzmann Berthold (?–1912) kereskedő

Balra néző mellkép – 66x100 mm

Strelisky Sándor felv. – Budapest – 1875 körül

Ltsz. 1981. 131. 109.

1888 előtt, Humboldt páholy

A kép hátulján kézírással: Berthold Herzmann Kaufmann

Hirsch B. (?)

Jobbra néző törzskép – 68x107 mm

Bienenfeld és Társa felv. – Budapest – 1885 körül

Ltsz. 1981. 131. 110.

Páholytagsága ismeretlen

A kép hátulján kézzel írott német nyelvű ajánlás

Salamon Révay részére

Hochfelder Jakab (1852–?) kereskedő

Balra néző mellkép – 67x104 mm

Strelisky Sándor felv. – Budapest – 1882 körül

Ltsz. 1981. 131. 111.

1885, Körösi Csoma Sándor páholy (Debrecen), mester

Hochfelder Emanuel (?)

Jobbra néző álló alakról készült térdkép – 101x208 mm

Ellinger Illés felv. – Budapest – 1885 körül (?)

Ltsz. 1981. 131. 112.

1885, Körösi Csoma Sándor páholy (Debrecen), mester

Hollander Samu (?–1918) kereskedő

Jobbra néző mellkép – 66x102 mm

Fritz Luckhardt felv. – Wien – 1875 körül

Ltsz.: 1981. 131. 113.

Páholytagsága ismeretlen

1888 előtt, Humboldt páholy

Horn Eduard (?–1896) a fogaskerekű vasút igazgatója

Balra néző törzskép – 65x105 mm

Goldstein és Szerdahelyi felv. – Buda – 1870 körül

Ltsz. 1981. 131. 114.

1888 előtt, Humboldt páholy

Huszár Kálmán (Kolomann Held) (?) ügyvéd

Szembe néző törzskép – 107x150 mm

Koller Károly tanár és Borsos József felv. – Budapest – 1885 körül
Ltsz. 1981. 131. 115.

?, Humboldt páholy, tagsága 1886-ban megszűnt

Igan Alfred (?) vasúti mérnök

Balra néző mellkép ovális háttérben – 64x106 mm

Rosa Jenik felv. – Wien – 1885 körül

Ltsz. 1981. 131. 116.

?, Humboldt páholy

Istók János (1873–?) szobrász

Jobbra néző ülő alak combképe – 132x213 mm

Pejtsik Károly felv. – Budapest – 1904 körül

Ltsz. 1981. 131. 117.

1904, Hungária páholy, mester

Jakabffy János (?)

Jobbra néző mellkép – 60x105 mm

Simonyi Antal felv. – Pest – 1860 körül

Ltsz. 1981. 131. 118.

?, Humboldt páholy

Jalits János (?–1889) pékmester

Jobbra néző törzskép – 67x100 mm

Klősz György felv. – Budapest – 1880-as évek

Ltsz. 1981. 131. 119.

?, Humboldt páholy

Janovitz Gyula (?–1894) kereskedő

Szembe néző álló alak törzsképe – 67x100 mm

Koller Károly tanár felv. – Budapest – 1875 körül

Ltsz. 1981. 131. 120.

1891 előtt, Humboldt páholy

Jaumann Benedikt (?) műépítész

Szembe néző mellkép – 66x100 mm

Kőzmata Ferencz felv. – Budapest – 1880 körül

Ltsz. 1981. 131. 121.

1891 előtt, Humboldt páholy, tagsága 1895-ben megszűnt

Jánoky Viktor (?)

Szembe néző egész alakról készült állókép – 60x103 mm

Löger Gustav felv. – Nyitra – 1860-as évek

Ltsz. 1981. 131. 122.

Páholytagsága ismeretlen

Joannovics György (1821–1909) politikus, köziró, nyelvész, a MTA tagja

Jobbra néző mellkép – 111x134 mm

Ellinger Ede felv. – Budapest – 1875 körül

Ltsz. 1981. 131. 123.

1891 előtt, Humboldt páholy; 1897–1909 között a Magyarországi
Symbolikus Nagypáholy nagymestere

Jordán Viktor (?–1893) gyárigazgató

Jobbra néző mellkép – 109x164 mm

Klősz György felv. – Budapest – 1890 körül

Ltsz. 1981. 131. 124.

1892, Humboldt páholy

Just Ferenc (?–1893) az osztrák államvasút felügyelője

Balra néző törzsképp – 66x104 mm

Kőzmata Ferencz felv. – Budapest – 1875 körül

Ltsz. 1981. 131. 125.

1891 előtt, Humboldt páholy

Kankovszky Antal (?–1911) cégvezető

Balra néző mellkép – 66x99 mm

Klősz György felv. – Budapest – 1875

Ltsz. 1981. 131. 126.

1889 előtt, Humboldt páholy

A kép hátulján kézirással: Fotografie von Jahre 1875

Keéri-Szántó Imre (1884–1940) zongoraművész és pedagógus

Balra néző félalakos ülőkép profilban – 91x139 mm

jelzés nélkül

Ltsz. 1981. 131. 127.

1910, Demokratia páholy, mester

Keil Alajos (?–1916) állami főgimnáziumi tanár

Jobbra néző törzsképp – 67x106 mm

Knirsch Antal felv. – Budapest – 1896

Ltsz. 1981. 131. 128.

1902, Könyves Kálmán páholy

Kern Sándor (?)

Balra néző törzskép – 62x96 mm

G. és J. Varga felv. – Zágráb – 1890 körül

Ltsz. 1981. 131. 129.

Páholytagsága ismeretlen, feltehetően a Ljubav-Bliznjega páholy tagja

Kilényi Béla (?) a Földhitelintézet levelezője

Balra néző mellkép – 63x104 mm

Kózmata Ferenc felv. – Budapest – 1875 körül

Ltsz. 1981. 131. 130.

?, Humboldt páholy

Kirschner Leopold (?) kereskedő

Balra néző mellkép – 64x105 mm

Ellinger Ede felv. – Budapest – 1875 körül

Ltsz. 1981. 131.131.

?, Humboldt páholy

Kisfaludi Strobl Zsigmond (1884–1975) kétszeres Kossuth-díjas szobrászművész

Szembe néző álló alakról készült törzskép – 89x139 mm; jelzés nélkül

Ltsz. 1981. 131. 132.

1909, Progressio páholy, mester

Kleebblatt Ferdinánd (?) vasúti felügyelő

Balra néző mellkép – 64x105 mm

Heller József felv. – Budapest – 1875 körül

Ltsz. 1981. 131. 133.

?, Humboldt páholy

Klein József (?) kereskedő

Balra néző mellkép – 114x150 mm

Strelisky Sándor felv. – Budapest – 1885 körül

Ltsz. 1981. 131. 134.

1893, Humboldt páholy

Knúth Károly (?–1915) gyáros
Szembe néző mellkép – 63x105 mm
Klősz György felv. – Budapest – 1875 körül
Ltsz. 1981. 131. 135.

1889 előtt, Humboldt páholy

Koller Károly (?1838–1889) fényképész
Jobbra néző álló alakról készült térkép – 66x102 mm
Koller Károly Tanár önarcképe – Budapest – ?
Ltsz. 1981. 131. 136.

?, Humboldt páholy

Kormos Alfréd (?) a „Magyar Pénzügy” szerkesztője
Jobbra néző mellkép – 64x106 mm
Divald Károly felv. – Eperjes és Sátoraljuújhely – 1875
Ltsz. 1981. 131.137.

Páholytagsága ismeretlen

Körösi Imre (?)
Balra néző egész alak állva – 63x102
Kózmata Ferencz felv. – Budapest – 1875
Ltsz. 1981. 131. 139.

Páholytagsága ismeretlen

Kramer Miksa (?)
Balra néző mellkép – 66x109 mm
Kózmata Ferencz felv. – Budapest – 1886
Ltsz. 1981. 131. 140.

Páholytagsága ismeretlen

Kubin Ferenc (?) vasúti mérnök
Balra néző mellkép ovális háttérben – 62x104 mm
Mai és Társa felv. – Budapest – 1880
Ltsz. 1981. 131. 141.

1889 előtt, Humboldt páholy, tagsága 1910-ben megszűnt

Lantay Károly (?) bank-főpénztáros
Jobbra néző mellkép – 66x103 mm
Klősz György felv. – Pest – 1860-as évek
Ltsz. 1981. 131. 142.

1891 előtt, Humboldt páholy, tagsága 1892-ben megszűnt

Lates, Josef (?)

Jobbra néző mellkép ovális háttérben – 63x103 mm
Goldstein és Szerdahelyi felv. – Budapest – 1875 körül
Ltsz. 1981. 131. 143.

?, Humboldt páholy

Leber Ignác (?) fakereskedő

Balra néző ülő alak térdképe – 64x100 mm
M. Gévy felv. – Budapest – 1879
Ltsz. 1981. 131. 144.

1891 előtt, Humboldt páholy, tagsága 1892-ben megszűnt

Lichtenberg Emil (?1874–1944) karmester és zeneíró

Balra néző ülőkép – 135x210 mm
Kossak József felv. – Budapest – 1908 körül (?)
Ltsz. 1981. 131. 145.

1909, Madách páholy

Lichtenstein ? (?)

Balra néző ülő alak térdképe – 67x108 mm
Hess és Kossak felv. – Temesvár – 1882 körül
Ltsz. 1981. 131. 146.

Páholytagsága ismeretlen

Ligethy Gyula (?) ügyvéd

Szembe néző mellkép – 67x108 mm
Kózmata Ferencz felv. – Budapest – 1900-as évek eleje
Ltsz. 1981. 131. 147.

?, Humboldt páholy

Lőw Ignác (?) kereskedő

Jobbra néző mellkép – 65x104 mm
Koller Károly Tanár felv. – Budapest – 1878
Ltsz. 1981. 131. 148.

?, Humboldt páholy, 1887-ben tagsága megszűnt

Madzsar József (1876–1940) a magyar munkásmozgalom kiemelkedő har-
cosa, orvos

Jobbra néző mellkép – 68x110 mm
Donáth felv. – Budapest – 1900 körül
Ltsz. 1981. 131. 149.

1905, Neuschlosz (Régi Hívek) páholy, mester

Martinovics Ignácot ábrázoló metszetekről készült fényképmásolatok. Készítőjük ismeretlen.

Ltsz. 1981. 131. 150. a–e.

Matheidesz István (?) pékmester

Balra néző mellkép – 65x106 mm

Julius Gertinger felv. – Wien – 1878

Ltsz. 1981. 131. 151.

?, Humboldt páholy

A kép hátulján kézírással: Stefan Matheidesz presid. der Becker-
genossenschaft

Mayar Mór (1863–?) igazgató

Szembenéző mellkép – 64x106 mm

Charles felv. – Bordeaux –?

Ltsz. 1981. 131. 152.

1894, Haladás páholy, mester

Maygraber, Josef (?)

Jobbra néző mellkép – 61x106 mm

Borsos József felv. – Pest – 1868 körül

Ltsz. 1981. 131. 153.

?, Humboldt páholy

Meyer Tódor (?–1907) a Dunagőzhajózási Társaság osztályfőnöke

Balra néző mellkép – 64x105 mm

Bülch Ágoston felv. – Pest – 1870 körül

Ltsz. 1981. 131. 154.

1891 előtt, Humboldt páholy

Mezei Ferenc (1860–?) a Chevra Kadisa ügyésze

Balra néző álló alak – térkép – 102x209 mm

Mai és Társa felv. – Budapest – 1895 körül

Ltsz. 1981. 131. 155.

1894, Könyves Kálmán páholy, mester

Mértey Benedek (?–1905) kereskedő

Balra néző mellkép – 112x155 mm

Goszleth István felv. – Budapest – 1890 körül

Ltsz. 1981. 131. 156.

1891 előtt, Humboldt páholy

Mértey Gyula (?) kereskedő

Balra néző mellkép – 106x149 mm

A fényképész jelzése levágva – 1890 körül

Ltsz. 1981. 131. 157.

1891 előtt, Humboldt páholy, tagsága 1910-ben megszűnt

Mértey Jenő (?) kereskedő

Jobbra néző álló alak – térdkép – 113x207 mm

Kózmata Ferenc felv. – Budapest – 1890 körül

Ltsz. 1981. 131. 158.

1891 előtt, Humboldt páholy, tagsága 1910-ben megszűnt

Mihályfy Károly (1856–1936) drámai színész

Balra néző arckép – 67x107 mm

Goszleth István felv. – Budapest – 1884 körül

Ltsz. 1981. 131. 159.

1891 előtt, Könyves Kálmán páholy; 1892 tagságát törölték

Murányi Lajos (?) titkár

Jobbra néző mellkép – 61x105 mm

Borsos József felv. – Pest – 1870 körül

Ltsz. 1981. 131. 160.

?, Humboldt páholy

Nagel Emil (1845–?) kereskedő

Balra néző mellkép – 66x100 mm

Strelisky felv. – Budapest – 1870-es évek

Ltsz. 1981. 131. 161.

1886, Humboldt páholy, mester

Naeff Ferenc (?–1891) magánzó

Jobbra néző álló alakról készült térdkép – 190x168 mm

jelzés nélkül – 1890 körül

Ltsz. 1981. 131. 162.

?, Neuschlosz páholy

Neuschlosz Marcel (?–1905) gyáros

Balra néző mellkép profilban – 165x215 mm

Magyar Erzsé felv.

Ltsz. 1981. 131. 163. a–b. (két példányban)

1884, Régi Hívek páholy (később az ő nevét felvéve: Neuschlosz páholy) tiszteletbeli nagymester és örökös tiszteletbeli főmester

Nérey Dezső (1854–?) házgondnok

Balra néző mellkép – 65x106 mm

M. Rupprecht felv. – Sopron – 1876 körül

Ltsz. 1981. 131. 164.

1891, Hungária páholy, mester

Novák Ferenc (?–1903) műépítész

Szembe néző félalakos ülőkép – 112x171 mm

Koller Károly Tanár utódai – Budapest – 1900 körül

Ltsz. 1981. 131. 165.

1891, Humboldt páholy

A kép hátulján az alábbi szöveg kézírással:

Novak Ferenc – A Humboldt □ 2 évtizeden át volt fõm.: elõkelõ
mûépítész és kitûnõ amateur festõ. Szül. Tábor (Prága mellett) pá-
ratlan nemes lelkû mûvelt ember, ragaszkodó barát. Halála után
Táborba szállította családja örök pihenõre. 947. II. 6. Dr. Rosenak
Miksa

Novák Ferenc (?–1903) műépítész)

Balra néző mellkép profilban – 65x106 mm

Divald Károly felv. – Buda-Pest – 1881

Ltsz. 1981. 131. 166.

1891, Humboldt páholy, főmester

Oblatt, Josef (?)

Balra néző mellkép – 65x103 mm

Borsos, Doctor és Varságh felv. – Budapest – 1870 körül

Ltsz. 1981. 131. 167.

Páholytagsága ismeretlen

Ormos Arnold (?) Greshum hivatalnok

Balra néző mellkép – 67x106 mm

Halácsy felv. – Budapest – 1870-es évek

Ltsz. 1981. 131. 168.

?, Hungária páholy

Payr Ede (1844–1913) gőzmalmi titkár síremléke

Jelzés nélkül 165x223 mm

Ltsz. 1981. 131. 169.; 1981. 131. 170. (2 példány)

1891 előtt, Neuschlosz páholy

Payr Ede (1844–1913) gőzmalmi titkár szobra
Balra néző profilkép – 68x108 mm
Klősz György felv. – Budapest – 1903
Ltsz. 1981.131.171.

1891 előtt, Neuschlosz páholy

Pede Károly (?)

Jobbra néző mellkép – 64x106 mm
Goldstein és Szerdahelyi felv. – Buda – 1870 körül
Ltsz. 1981. 131. 172.

Páholytagsága ismeretlen

Perl Antal (?–1916) kereskedő

Balra néző mellkép – 65x106 mm
Pokorny és Reuter felv. – Wien – 1890 körül
Ltsz. 1981. 131. 173.

1891 előtt, Schiller páholy

Perl Viktor (?–1909) kereskedő

Balra néző mellkép – 66x105 mm
Gévay Béla felv. – Pest – 1867 körül
Ltsz. 1981. 131. 174.

1891 előtt, Schiller páholy

Pollák Gyula (Polgár) (1869–?) téglagyáros

Balra néző mellkép – 66x95 mm
Klősz György felv. – Budapest – 1890-es évek
Ltsz. 1981. 131. 175.

1918, Honszeretet páholy – Baja – , tanonc

Polonyi Dezső (1875–1935) politikus, ügyvéd

Balra néző mellkép – 68x106 mm
Uher Ödön felv. – Budapest – 1910-es évek
Ltsz. 1981. 131. 176.

Páholytagsága ismeretlen

Pólya Tibor (1886–1937) festő, grafikus

Szembe néző mellkép – 67x115 mm
Varga Béla felv. – Budapest – 1920-as évek
Ltsz. 1981. 131. 177.

1918, Petőfi páholy, tanonc

Ponger Fülöp (?–1905) vasúti felügyelő

Jobbra néző mellkép – 61x105 mm

E. Kozics felv. – Pozsony – 1870 körül

Ltsz. 1981. 131. 178.

1891 előtt, Humboldt páholy

Pöschl Ferenc (1849–?) gyáros

Balra néző mellkép – 64x100 mm

J. Löwy felv. – Wien – 1873 körül

Ltsz. 1981. 131. 179.

1875, Humboldt páholy, mester

Radvánszky M. O. Károly Zyka (?–1916)

Jobbra néző álló alak törzsképe ovális háttérben – 108x167 mm

Jelzés nélkül – 1890 körül

Ltsz. 1981. 131. 180.

1894, Humboldt páholy

Rátkay László (1853–1933) népszínműíró, politikus

Balra néző mellkép – 66x108 mm

Goszleth István felv. – Budapest – 1885 körül

Ltsz. 1981. 131. 181.

Páholytagsága ismeretlen

Ribári (Reich) Dániel (?–1912) biztosítási intézeti hivatalnok

Szembe néző mellkép – 88x139 mm

Gaiduschek Erzsébet felv. – Budapest – 1900 körül

Ltsz. 1981. 131. 182.

1899, Humboldt páholy

Ribáry (Reich) Lajos (1858–?) hajótulajdonos

Jobbra néző mellkép – 87x137 mm

Jelzés nélkül – 1910 körül

Ltsz. 1981. 131. 183.

1888, Humboldt páholy, mester

Ribáry (Reich) Lajos (1858–?) hajótulajdonos

Szembe néző mellkép – 65x103 mm

Szigeti felv. – Budapest – 1895 körül

Ltsz. 1981. 131. 184.

1888, Humboldt páholy, mester

Ribáry (Reich) Mór (1859–1927) Biztosító Intézet igazgatója

Balra néző törzskép – 90x138 mm

jelzés nélkül – 1910 körül

Ltsz. 1981. 131. 185.

1890, Humboldt páholy, mester

Röttelmann, Carl August (?) mérnök

Jobbra néző mellkép profilban – 65x100 mm

Kózmata Ferencz felv. – Budapest – 1875 körül

Ltsz. 1981. 131. 186.

?, Humboldt páholy

Ruzita Árpád (?)

Jobbra néző törzskép – 68x108 mm

Mayer György és Társa felv. – Budapest – 1875 körül

Ltsz. 1981. 131. 187.

Schaffer János (?)

Jobbra néző mellkép – 66x104 mm

Gévay Béla felv. – Pest – 1867 körül

Ltsz. 1981. 131. 188.

?, Humboldt páholy

Scheurer, Ludwig (?)

Jobbra néző állókép – 64x104 mm

Bülch Ágoston felv. – Pest – 1869

Ltsz. 1981. 131. 189.

Páholytagsága ismeretlen

A fénykép szabadkőműves díszben ábrázolja, de a jelvényeket lekaparták, majd tintával átrajzolták, így nem felismerhetők.

A kép hátulján nehezen olvasható német nyelvű ajánlás Pest, 1876. VII. 12-i keltezéssel.

Dr. *Schick*? (?)

Balra néző mellkép – 65x105 mm

Bülch Ágoston felv. – Pest – 1869 körül

Ltsz. 1981. 131. 189.

Páholytagsága ismeretlen

Schimmer Edmund (?)

Balra néző mellkép – 66x98 mm

Klősz György felv. – Pest – 1860-as évek

Ltsz. 1981. 131. 191.

?, Humboldt páholy

Schlesinger, Richard (1861–?) ügyvéd

Szembe néző álló alakról térdkép – 95x143 mm

Jelzés nélkül – Bécs – 1937

Ltsz. 1981. 131. 192.

1909, Zukunft páholy, Bécs, a páholy nagymestere

A felvétel R. Schiff festményéről készült képeslevelezőlap, melyet gróf Lónyai Károly küldött Auer Miklós részére az akkori nagymesterről 1937-ben újról üdvözléssel.

Schmidl Zsigmond (?) nagykereskedő

Szembe néző törzskép – 65x100 mm

Kózmata Ferencz felv. – Budapest – 1875 körül

Ltsz. 1981. 131. 193.

1886, Humboldt páholy, mester

Schmidt József (?) gőzmalomtulajdonos

Balra néző törzskép – 62x104 mm

Schmidt Ede felv. – Budapest – 1885 körül

Ltsz. 1981. 131. 194.

1891 előtt, Humboldt páholy, tagsága 1902-ben megszűnt

Schmidt? (?) a Nemzeti Bank hivatalnok

Balra néző mellkép – 63x105 mm

Kózmata Ferencz felv. – Budapest – 1875 körül

Ltsz. 1981.131.195.

?, Humboldt páholy

Schön Viktor (?)

Jobbra néző mellkép – 109x155 mm

Jelzés nélkül

Ltsz. 1981. 131. 196.

? Humboldt páholy

A kép hátulján az alábbi dátum: 1919. III. 12.

Seifehlner Gyula (?) magyar királyi államvasúti mérnök

Balra néző mellkép – 64x105 mm

Kózmata Ferencz felv. – Pest – 1870 körül

Ltsz. 1981. 131. 197.

Páholytagsága ismeretlen

Silberberg Károly (1851–?) nagykereskedő
Jobbra néző mellkép – 65x106 mm
Bienenfeld Zsigmond felv. – Budapest – 1880-as évek
Ltsz. 1981. 131. 198.

1894, Deák Ferenc páholy, mester

Somló Sándor (Hlavathy Ödön) (1859–1906) színész, színházigazgató,
drámaíró

Balra néző mellkép – 62x105 mm

Jelzés nélkül

Ltsz. 1981. 131. 199.

1902, Corvin Mátyás páholy; tagságát 1907-ben törölték

Sonnenschein Gyula (1856–?) kereskedő

Jobbra néző mellkép – 108x169 mm

M. L. Winter felv. – Prága – 1900 körül

Ltsz. 1981. 131. 200.

1894, Hiram páholy, Prága, mester

Spira Konstantin (?) igazgató

Szembe néző mellkép – 62x105 mm

M. L. Winter felv. – Prága – 1870-es évek

Ltsz. 1981. 131. 201.

?, Humboldt páholy

Steinbach Gusztáv (?) újságíró, a Neue Freie Presse szerkesztője

Jobbra néző mellkép – 63x105 mm

Mayer G. felv. – Pest – 1870 körül

Ltsz. 1981. 131. 202.

1901, Zukunft páholy, Bécs

Sturm Albert (1851–1909) újságíró

Balra néző mellkép – 63x107 mm

J. G. Schrecker felv. – Bécs, Pest – 1870 körül

Ltsz. 1981. 131. 203.

1909, budapesti Haladás páholy, légény

A kép hátulján a következő ajánlás:

Vagy emlékezel hú pajtásként rólam, amice

Képem semitsem akkoron úgyne nem ér?

Vagy te feledkezel én rólam a mily hiaba a képem

Mindenesetre pedig mire való nem vagyok.

Dr. Schaft László barátjának Sturm Albert B. P. 10/7.75.

Szaák Pál (?)

Balra néző álló alakról combkép – 67x109 mm
Szerdahelyi felv. – Budapest – 1870-es évek 2. fele
Ltsz. 1981. 131. 204.

Páholytagsága ismeretlen

Szendey Richárd (?)

Szembe néző álló alakról térdkép – 106x162 mm
Gévay Béla felv. – Pest – 1870 körül
Ltsz. 1981. 131. 205.

Páholytagasága ismeretlen

Szenes Béla (1894–1927) író, újságíró

Balra néző ülőkép profilban – 110x210 mm
Kurzweil felv. – Budapest – 1920 körül
Ltsz. 1981. 131. 206.

1918, Comenius páholy

Szent-Ivány Zoltán (?) földbirtokos

Jobbra néző mellkép – 63x102 mm
Ellinger Ede felv. – Budapest – 1875 körül
Ltsz. 1981. 131. 207.

1878, Humboldt páholy

Szikla Adolf (1868–?) az Operaház karmestere

Szembe néző mellkép – 115x190 mm
Goszleth István és Fia felv. – Budapest – 1910 körül
Ltsz. 1981. 131. 208.

1917, Eötvös páholy, mester

Szmik Antal (?) főmérnök, igazgató

Szembe néző álló alakról combkép – 105x165 mm
Csurcsin felv. – Pancsova – 1890 körül
Ltsz. 1981. 131. 209.

1898–1903 Árpád páholy; 1904–1916 Nemzeti páholy

Szmik Lajos (1851–?) ügyvéd

Balra néző mellkép – 110x209 mm
Kurzweil felv. – Budapest – 1911 körül
Ltsz. 1981. 131. 210.

1875, Galilei páholy, mester; a Magyarországi Symbolikus Nagy-
páholy tiszteletbeli nagymestere

A kép hátulján ajánlás: Őszinte tisztelete jeléül tvri.: üdvözlettel
Szmik Lajos Budapest 1911. Március 26^{án}.

Szontagh Ábrahám (1830–1902) orvos

Balra néző mellkép – 65x105 mm

Kózmata Ferencz felv. – Budapest – 1873 körül

Ltsz. 1981. 131. 211.

1872–1894 Szent István páholy, 1894 Neuschlosz páholy;

A Magyarországi Symbolikus Nagypáholy helyettes nagymestere.

Szölösi Etele (?) biztosítási intézeti hivatalnok

Jobbra néző mellkép – 68x107 mm

Zureich Károly felv. – Miskolc – 1885 körül

Ltsz. 1981. 131. 212.

1891 előtt, budapesti Haladás páholy, tagsága 1896-ban megszűnt;

1906–1909 Pannonia páholy

Szterényi Sándor (1873–1938) ipari szakoktatási szervező

Szembe néző álló alak combképe – 190x205 mm

Erdélyi Mór felv. – Budapest – 1900 körül

Ltsz. 1981. 131. 213.

1896, Hungária páholy; 1901 tagsága megszűnt

Szűts Emil (?) felügyelő

Balra néző mellkép – 63x105 mm

Kózmata Ferencz felv. – Pest – 1870 körül

Ltsz. 1981. 131. 214.

?, Humboldt páholy

Tapolczai Dezső (1866–1925) színész

Jobbra néző törzsképfelvétel – 110x204 mm

Erdélyi Mór felv. – Budapest – 1890 körül

Ltsz. 1981. 131. 215.

1899, Demokratia páholy, mester

Thék Endre (1842–1919) bútór- és zongoragyáros

Balra néző mellkép – 108x203 mm

Erdélyi Mór felv. – Budapest – 1895 körül

Ltsz. 1981. 131. 216.

1902, Pátria páholy, mester

A képen ajánlás: Glück Frigyes igaz barátomnak nagyra becsüléssel Thék Endre

Tömösváry Miklós (?–1906) városi főpénztárnok
Balra néző álló alak térdképe – 101x208 mm
Johannes Jaeger felv. – Stockholm – 1900 körül
Ltsz. 1981. 131. 217.

1901, Unio páholy

török szabadkőműves férfi szabadkőműves díszben
Balra néző álló alakról combkép – 131x182 mm
A Bonfiels felv. – Beyrouth – 1900 körül
Ltsz. 1981. 131. 218.

Uhlarik János (?) felügyelő
Jobbra néző mellkép – 63x105 mm
Ellinger Ede felv. – Pest – 1860-as évek
Ltsz. 1981. 131. 219.

1892 előtt, Fraternitas páholy

Vámbéry Rusztem (1872–1948) ügyvéd, büntetőjogász, publicista, a MTA tagja
Jobbra néző álló alakról térkép – 112x170 mm
Koller Károly Tanár utódai felv. – Budapest – 1891
Ltsz. 1981. 131. 220.

A kép hátulján ajánlás: Kedves barátomnak Horthy Jenőnek őszinte szeretettel Vámbéry Rusztem 1891.22/II.

Veigelsberg Hugó, *Ignotus* (1869–1949) kritikus, költő, író
Jobbra néző mellkép – 65x108 mm
Frida felv. – Budapest – 1895 körül
Ltsz. 1981. 131. 221.

1906, Demokratia páholy, mester

Vézi József (1858–1940) író, újságíró, szerkesztő
Balra néző mellkép – 67x108 mm
Schmidt Ede felv. – Budapest – 1896 körül
Ltsz. 1981. 131. 222.

1891 előtt, Eötvös páholy tagja 1892-ig; 1892 Reform páholy egyik alapító tagja, főmester

Vidéky László (?)
Balra néző mellkép – 60x105 mm

Borsos József felv. – Pest – 1870 körül

Ltsz. 1981. 131. 223.

?, Humboldt páholy

Vidin, Alexander Sigmund (?) professzor

Jobbra néző mellkép – 67x101 mm

Klősz György felv. – Budapest – 1882 körül

Ltsz. 1981. 131. 224.

?, Humboldt páholy

Visontai Soma, álneve: Vermes Ádám (1854–?) országgyűlési képviselő,
ügyvéd

Jobbra néző mellkép – 68x108 mm

Bienenfeld Zsigmond felv. – Budapest – 1890-es évek

Ltsz. 1981. 131. 225.

1890, Demokratia páholy, mester

Vizváry Gyula (1841–1908) színész

Jobbra néző mellkép – 115x208 mm

Mártonfy Gy. felv. – Budapest – 1900-as évek

Ltsz. 1981. 131. 226.

1899, Patria páholy

Waldner Ágost (?) nyomdafőnök

Balra néző törzsképe – 64x103 mm

Strelisky Lipót felv. – 1871

Ltsz. 1981. 131. 227.

1891 előtt, Humboldt páholy; 1899 tagsága megszűnt

Waldner Mór (?) hivatalnok

Balra néző mellkép profilban – 64x105 mm

Fritz Luckhardt felv. – Bécs – 1874 körül

Ltsz. 1981. 131. 228.

1872, Schiller páholy, mester

A kép hátulján német nyelven ajánlás a Humboldt páholy részére

1874. I. 28-i keltezéssel.

Walser Jakab (?–1893) kádár

Jobbra néző mellkép – 108x158 mm

Doctor és Kózmata felv. – Pest – 1868

Ltsz. 1981. 131. 229.

?, Humboldt páholy

Weiss József (?)

Jobbra néző mellkép – 65x105 mm

Zureich Károly felv. – Miskolc – 1890-es évek

Ltsz. 1981. 131. 231.

Páholytagsága ismeretlen

Wiener Gyula (?–1908) kereskedő

Balra néző mellkép – 66x106 mm

Kózmata Ferencz felv. – Budapest – 1887

Ltsz. 1981. 131. 232.

1891 előtt, Humboldt páholy

Wissinger Károly (?) tanár, múzeumi őr

Jobbra néző mellkép – 66x104 mm

Klősz György felv. – Budapest – 1873 körül

Ltsz. 1981. 131. 233.

Páholytagsága ismeretlen

Zelovics Gyula (?)

Balra néző mellkép – 67x108 mm

M. Rupprecht felv. – Sopron – 1873 körül

Ltsz. 1981. 131. 234.

Páholytagsága ismeretlen

Zöld József (1886–?) városi aljegyző, Debrecen

Jobbra néző mellkép – 87x137 mm

jelzés nélkül

Ltsz. 1981. 131. 235.

1916, Körösi Csoma Sándor páholy

* * *

Ismeretlen férfiképmások

A Humboldt páholy alapító és első tagjai

40 db mellkép – 130x215 mm

Jelzés nélkül – Budapest – 1870 körül

Ltsz. 1981. 131. 236. 1–40.

Bertha – Bécs

Ltsz. 1981. 131. 237.

Békei H. – Budapest

1981.131. 238., 418.

Bienenfeld Zsigmond – Budapest

1981. 131. 239.

Borsos József – Pest

1981. 131. 240–253. 419–421.

Borsos és Doctor – Pest	1981. 131. 254.
Borsos és Varságh – Budapest	1981. 131. 255.
Borsos, Doctor és Varságh – Budapest	1981. 131. 256–257.
Bosch – Bordeaux	1981. 131. 422.
Bülch Ágoston – Pest	1981. 131. 258–259., 423.
Bülch Ágoston – Budapest	1981. 131. 260.
Csonka S. – Budapest	1981. 131. 261.
Décsey Ede – Pest	1981. 131. 262–263.
Divald Károly – Eperjes	1981. 131. 264.
Doctor Albert – Pest	1981. 131. 265–267.
Doctor és Kózmata – Pest	1981. 131. 268–270.
Ellinger Ede – Budapest	1981. 131. 271–274., 424.
Ellinger Illés – Budapest	1981. 131. 275., 425.
Fratelli D'Alessandri – Róma	1981. 131. 417.
Genovszky József – Budapest	1981. 131. 416.
Gévay Béla – Pest	1981. 131. 276–277.
Gondy és Egey – Debrecen	1981. 131. 278.
Goszleth István – Budapest	1981. 131. 279–286., 426.
Halmy J. Béla – Losonc	1981. 131. 287.
Harmsen, Ludwig – Bécs	1981. 131. 288.
Heller József – Buda	1981. 131. 289–290.
Hirsch – Carlsbad	1981. 131. 291.
Kalmár és Társa–Budapest	1981. 131. 292.
Kiss J. és Társa – Budapest	1981. 131. 293.
Klöz György – Pest	1981. 131. 294–297., 427.
– Budapest	1981. 131. 298–305., 428.
Koller Károly tanár – Beszterce	1981. 131. 306.
– Budapest	1981. 131. 307–310.
Koller K. és Borsos J. – Budapest	1981. 131. 311–313., 429, 431.
Kózmata Ferenc és Társa – Pest	1981. 131. 314.
Kózmata Ferenc – Pest	1981. 131. 316–321, 326, 327.
– Budapest	1981. 131. 315, 322–325, 328–333., 430.
Krausz, Theodor – Graz	1981. 131. 334.
Lengyel Samu – Kassa, Balatonfüred	1981. 131. 335.
Letzter L. – Temesvár	1981. 131. 336., 432.
Licskó J. – Pest	1981. 131. 337–338.
Liederhoffer Vilmos – Budapest	1981. 13. 339–340.

Lojanek János – Nagyvárad	1981. 131. 341.
Lovich A.	1981. 131. 433.
Löger Gusztáv – Nyitra, Pöstyén	1981. 131. 342.
Löwy J. – Bécs	1981. 131. 343.
Luckhardt F. – Bécs	1981. 131. 344.
Mai és Társa – Budapest	1981. 131. 345–346.
Mayer György – Pest	1981. 131. 347.
– Budapest	1981. 131. 348.
Mertens és Társa – Budapest	1981. 131. 349.
Pietschmann P. – Bécs	1981. 131. 350.
Pobuda Károly – Budapest	1981. 131. 351.
Prager Johann – Buda	1981. 131. 352–353.
Rechnitzer János és Tsa Nagyvárad	1981. 131. 354.
Red, August – Linz	1981. 141. 434.
Reutlinger, Ch. – Párizs	1981. 131. 435.
Riskó J. és Tsa – Budapest	1981. 131. 436.
Rottmayer, J. B. – Savanyúkút	1981. 131. 355.
Schmidt Ede – Budapest	1981. 131. 356.
Schoffka, Ferdinand – Weizen	1981. 131. 357.
Schrecker Ignác – Bécs, Pest	1981. 131. 358–361., 437.
Simonyi – Pest	1981. 131. 362–363.
Strelisky Lipót – Pest	1981. 131. 364–371., 438.
Strelisky Sándor – Budapest	1981. 131. 372–374.
Dr. Székely – Bécs	1981. 131. 375–376.
Tomay Béla	1981. 131. 377.
Weinwurm és fiai – Pest	1981. 131. 439.
Winter, A. L. Prága, Carlsbad	1981. 131. 378.
Zamboni – Fiume	1981. 131. 379.
9 darab ismeretlen személyt ábrázoló fénykép ismeretlen fényképésztől	Ltsz. 1981. 131. 380. a–d; –385.

* * *

Adéle – Bécs	1981. 131. 402.
Brandseph, F. – Stuttgart	1981. 131. 403.
Csillagi és Váradi – Budapest	1981. 131. 404.
Ellinger Ede – Budapest	1981. 131. 405.
Erdélyi Mór – Budapest	1981. 131. 406.
Goszleth István – Budapest	1981. 131. 407.

Goszleth és Fia – Budapest	1981. 131. 408. a–b.
Kalmár – Budapest	1981. 131. 409–410.
Koller Károly – Budapest	1981. 131. 411–412.
Atelier Parisienne	1981. 131. 386.
Strelicky Lipót – Pest	1981. 131. 413.
– Budapest	1981. 131. 414.
1 darab ismeretlen személyt ábrázoló fénykép ismeretlen fényképésztől	1981. 131. 415.

* * *

Csoportkép Az 1914. június végén Tátraszéplakon megtartott szabadkőműves János-ünnepség résztvevőiről. Kb. 50 fős társaság a szabadban, a nők padon ülve, a férfiak mögöttük állva hallgatják Dienzl Oszkár zongorista előadását. 81x113 mm

Amateur felvétel – Tátraszéplak – 1914

Ltsz. 1981. 131. 387.

A képet egy papírlap kíséri az alábbi gépelt szöveggel:

1914. június 28-án (vagy 29-én?) Tátraszéplakon, a Guhr(?) penzió vendégei által „szabad ég alatt” megtartott szk.: Jánosünnepség. Jobbról elől Dienzl Oszkár tv.: harmóniumon játszik. Aznap estére a résztvevők díszvacsorát terveztek rendezni, délután 4 órakor azonban Bókay Árpád N.:m.:lélekszakadva állított be a társasághoz hírről hozta Ferenc Ferdinánd trónörökös meggyilkolását, s figyelmeztette a nyaralókat, hogy azonnal csomagoljanak, s utazzanak haza.

Csoportkép Szabadkőműves gyűlésről. Középen a nagymester Dr. Supka Géza nagymesteri díszben, mellette kétoldalt a tisztségviselők szintén szabadkőműves díszben.

131x80 mm

Cserna György felv. – Budapest – 1945 körül

Ltsz. 1981. 131. 388.

Csoportkép Szabadkőműves gyűlésről. Középen a szónok Dr. Szűcs Gyula áll. Körülötte szabadkőműves díszbe öltözött férfiak ülnek.

131x80 mm

Cserna György felv. – Budapest – 1945 körül

Ltsz. 1981. 131. 389.

Csoportkép Egy előadás hallgatóságáról készült. Az első sorban Dr. Mihályfi Ernő és neje, Dr. Balló Rudolf és neje.

153x80 mm

Cserna György felv. – Budapest – 1945–50 körül

Ltsz. 1981. 131. 390.

Csoportkép Egy asztalos körül ülő férfitársaságról.

14 ülő és mögöttük 3 álló alak látható. A felvétel egy vendéglőben készült.

122x91 mm

Genovszky József felv. – Budapest

Ltsz. 1981. 131. 416.

* * *

Páholyház A nagyváradai László király páholy épületéről készült fényképfelvétel.

168x240 mm

Fekete felv. – Nagyvárad – 1900 körül

Ltsz. 1981. 131. 391.

Páholyház A budai Galilei páholy belseje. Kétoldalt 1–1 padsor elején és végén 1–1 asztal, a bejáratnál balra levő asztalon kis oszlop, tetején B betűvel, a jobbra levő asztalon szintén kis oszlop, tetején J betűvel, a padsorok előtt középen koporsó képe, körülötte 3 nagyméretű gyertyatartó 1–1 gyertyával, szemben középen a főmester asztala, széke, felette a falon ovális keretbe foglalt portré.

130x178 mm

jelzés nélkül – Budapest

Ltsz. 1981. 131. 392.

Páholyház Képeslevelezőlap az aradi Összetartás páholy épületéről.

90x138 mm

ifj. Klein Mór kiadása – Arad

Ltsz. 1981. 131. 393.

Rosenau kastély Az osztrák szabadkőműves múzeum székhelye.

Kastély-belső: Salamon király templomának felidézése.

Színes képeslevelezőlap – 105x148 mm

H. Schwarz felv. és kiad. – Scheibbs, Nord-Österreich – 1960

Ltsz. 1981. 131. 394.

Páholyház A svéd Karlstad páholy épületének képe.
Képeslevelezőlap – fekete-fehér – 87x131 mm
H. Andersson kiad. – Karlstad
Ltsz. 1981. 131. 395.

Páholyház A zürichi nagypáholy épületének képe.
Képeslevelezőlap – fekete-fehér – 104x150 mm
Beringer&Pampaluchi kiad. – Zürich
Ltsz. 1981. 131. 396.

Képeslapok a Deutsches Freimaurermuseum (Bayreuth) jelvényeinek néhány darabjáról.
fekete-fehér felv. – 147x105 mm
A múzeum kiadása – Zürich
Ltsz. 1981. 131. 397 –1981. 131. 399.

Páholyház Az Eleusis zur Verschwiegenheit páholy épületének a Deutsches Freimaurermuseum székhelyének képe. Képeslevelezőlap – fekete-fehér – 147x105 mm
A múzeum kiadása – Zürich
Ltsz. 1981. 131. 400.

Üvegnegatív Újság reprodukció: „Masons continued The Dramatic Rituals for Two Degrees.”
87x118 mm
Ltsz. 1981. 131. 401.

JEGYZETEK

1. Magyarország symbolicus Nagypáholya. Az első fok szertartáskönyve (Budapest 1888) 22.
2. A Magyarországi Symbolikus Nagypáholy alkotmánya (Budapest 1905) 11.
3. Auer Miklós megjegyzése *L. Nagy Zsuzsa*, Szabadkőművesség a XX. században c. munkájához (Budapest 1977) 12.
4. 1870. november 17-én Régi Hívek cím alatt alapított szimbolikus rendszerű páholy volt. A páholyból kivált tagok alapították 1872-ben a Galilei páholyt. Később felvette Neuschlosz Marcell, a páholy örökös tiszteletbeli főmesterének nevét. Működése során létrehozta és anyagilag támogatta a Hajléktalanok menhelyét, az Ingyenkenyér egyletet és a Többtermelési ligát. 1920-ban 99 tagja volt.
5. A Demokratia páholyt a Könyves Kálmán páholyból kivált tagok alapították. Az idézetben szereplő rövidítések: t.'.i = testvéri; tt.'. = testvérek
A kép leltári száma: 1981. 131. 88.
6. Néhai Auer Miklós szíves közlése
7. 1869-ben alakult, eredetileg skótrítusú páholy volt. Foglalkozott az általános egyenlő és titkos választójog kérdésével, annak propagálásával. Megalapította és anyagilag támogatta a Gyermekbarát-, Szegény betegeket otthonukban ápoló- és a Cipőt a szegényeknek egyesületeket. 1920-ban 90 tagja volt.

Freimaurer-Sammlung im Ungarischen Nationalmuseum Teil I. Die Photographien

In der Einleitung des Artikels wurde die Geschichte der Freimaurerei in Ungarn zusammengefasst. Die ungarische Freimaurerbewegung spielte durch drei Jahrhunderte eine positive Rolle in der Geschichte des Landes.

Die ersten ungarischen Freimaurerlogen wurden um die Mitte des 18. Jahrhunderts, und zwar 1749 in Pozsony, 1762 in Brassó und in Pest, 1768 in Buda, 1770 in Eperjes gegründet. Ihre Mitglieder waren Mitglieder der Ungarischen Garde, Adelige. 1795, als die Bewegung der ungarischen Jakobiner an der Spitze mit Ignác Martinovics aufgedeckt wurde, verbot man die Tätigkeit der Freimaurer. Die Leiter der Martinovics-Bewegung wurden hingerichtet. Damit schloss sich die erste Periode der ungarischen Freimaurerei ab.

Fast nach hundert Jahren, nach mehreren Versuchen folgte die erste Loge des 19. Jahrhunderts 1868 in Pest unter dem Namen „Einigkeit in der Heimat“. Kurz darauf wurden noch sechs Logen gegründet und sie zu sieben begründeten 1870 die Johannis-Grossloge von Ungarn. Gleichzeitig damit entstanden Logen schottischen Ritus, die erste war darunter die Loge mit dem Namen „Corvin Mátyás“, die zumeist von heimgekehrten Emigranten unter Führung des Generalleutnants István Türr gegründet wurde. 1871 gründeten sie die Grossloge „Grosser Orient Ungarns.“ Die beiden Grosslogen vereinigten sich am 21. März 1886 unter dem Namen „Symbolische Grossloge Ungarns“. Nach dieser Vereinigung erfolgte ein grosser Aufschwung der Bewegung. Neue Logen, Freimaurer-Kreise entstanden nacheinander. Bis 1918 zählten etwa 120 Logen ungefähr 13000 Mitglieder. Die ungarische Freimaurerei spielte in dieser Periode – in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie – eine besonders bedeutende Rolle, da auf den anderen Gebieten des Reiches die Bewegung unter Verbot lag. Zu dieser Zeit waren ihre Mitglieder, die einander „Brüder“ nannten, Vertreter des Bürgertums, der liberalen Intelligenz.

Nach der bürgerlich-demokratischen Revolution im Oktober 1918, und der Räterepublik 1919, an denen auch Mitglieder der Bewegung teilnahmen, wurde 1920 die Tätigkeit der Freimaurerlogen auf dem ganzen Gebiet des Landes verboten. Zwischen 1920 und 1944 arbeiteten sie in der Illegalität. Auch ihre Deckorgane wurden 1938 verboten. Kurz nach der Neugründung im Jahre 1945 wurden die Logen 1950 aufgelöst.

1950 kamen die ersten Objekte der Freimaurerei in staatlichen Besitz. Fast 30 Jahre vergangen, als 1981 das Ungarische Nationalmuseum eine besonders wertvolle, die ganze Geschichte der ungarischen Freimaurerbewegung umfassende Sammlung durch Ankauf erwarb.

Die etwa 1500 Stück zählende Sammlung besteht aus mehreren Sammlungsgruppen, freimaurerische Zeichen, Denkmünzen, Medaillen, Dokumenten, Büchern (in deutscher und in französischer Sprache), Stichen, Photographien, Gläsern und Textilien. Miklós Auer, Meister in der Loge „Neuschloss“, oder „der Alten Getreuen“, besass, bereicherte und bearbeitete diese Sammlung. Nach seinem Tode (1979) wurde die Erbschaft verkauft.

Die einzelnen, voneinander leicht abgrenzbaren Sammlungsgruppen stellen wir in je einem Kapitel vor. Die Beschreibung geschieht in der Reihenfolge der museologischen Bearbeitung. Zuerst wird die Sammlungsgruppe untersucht, dann kommt der Katalog und einige Photos, eventuell Zeichnungen.

Im ersten Kapitel wird die Gruppe der Photographien beschrieben. Sie besteht aus 497 Stücken, darunter sind 481 Porträts, 5 Gruppenbilder und 7 Aufnahmen von Logen-Gebäuden, 3 Karten und ein Glasnegativ.

Die meisten Aufnahmen wurden zwischen 1865–1895 von den namenhaftesten Meistern der ungarischen Photogeschichte gefertigt. Ungefähr zu dieser Zeit begann auch ihre Sammlung. Neben der nachherigen Sammlung wurde es zur Gewohnheit, bei der Aufnahme eines Bruders eine Photographie abzugeben, daraus folgt aber, dass eine sehr grosse Sammlung entstehen könnte, wovon wir bloss einem Rest kennen.

In der Auer-Photosammlung wurden 37 Logen vertreten, es gelang die Hälfte der Porträts zu identifizieren. Dadurch wurde es möglich, einen ausführlicheren Katalog zusammenzustellen. In dem Katalog werden zuerst die Porträts in alphabetischer Reihenfolge aufgezählt, dann die unbekanntenen Porträts dem Namen des Photographen nach in alphabetischer Reihenfolge. Dann die Gruppenbilder, Gebäude, Ansichtskarten und das einzige Negativ.

Im Katalog werden folgende Angaben aufgezählt:

1. Name, Jahreszahl der Geburt und des Todes, Beruf der dargestellten Person

2. Kurze Beschreibung des Bildes, Grösse
3. Name des Photographen, Ort und Zeit der Aufnahme
4. Jahreszahl der Aufnahme der dargestellten Person in eine Freimaurerloge, Name der Loge, eventuelle Bemerkungen
5. Inventarnummer.

Zuletzt bieten wir eine Auswahl der Photographien dar, die bedeutendere Persönlichkeiten der ungarischen Geschichte, des Kulturlebens, sowie einige Gruppenbilder von Freimaurersammlungen und-Gebäuden vorstellen.

1. Beregi Oszkár Ltsz. 1981. 131. 64.

2. Bókay Árpád nagymesteri díszben Ltsz. 1981. 131. 69.

3. Deák Ferenc Ltsz. 1981. 131. 77.

4. Fekete Ignác Ltsz. 1981. 131. 88.

5. Földesi Arnold Ltsz. 1981. 131. 93.

6. Kisfaludi Strobl Zsigmond Ltsz. 1981. 131. 132.

Ünnepi tisztelettel ajánlom
nagyra becsültül Thék Endre.
Thék Endre.

Erdélyi

CS. KIR. UDVFÉNYKÉPÉSZ

K. J. K. HOFPHOTOGRAPH

7. Thék Endre Ltsz. 1981. 131. 216.

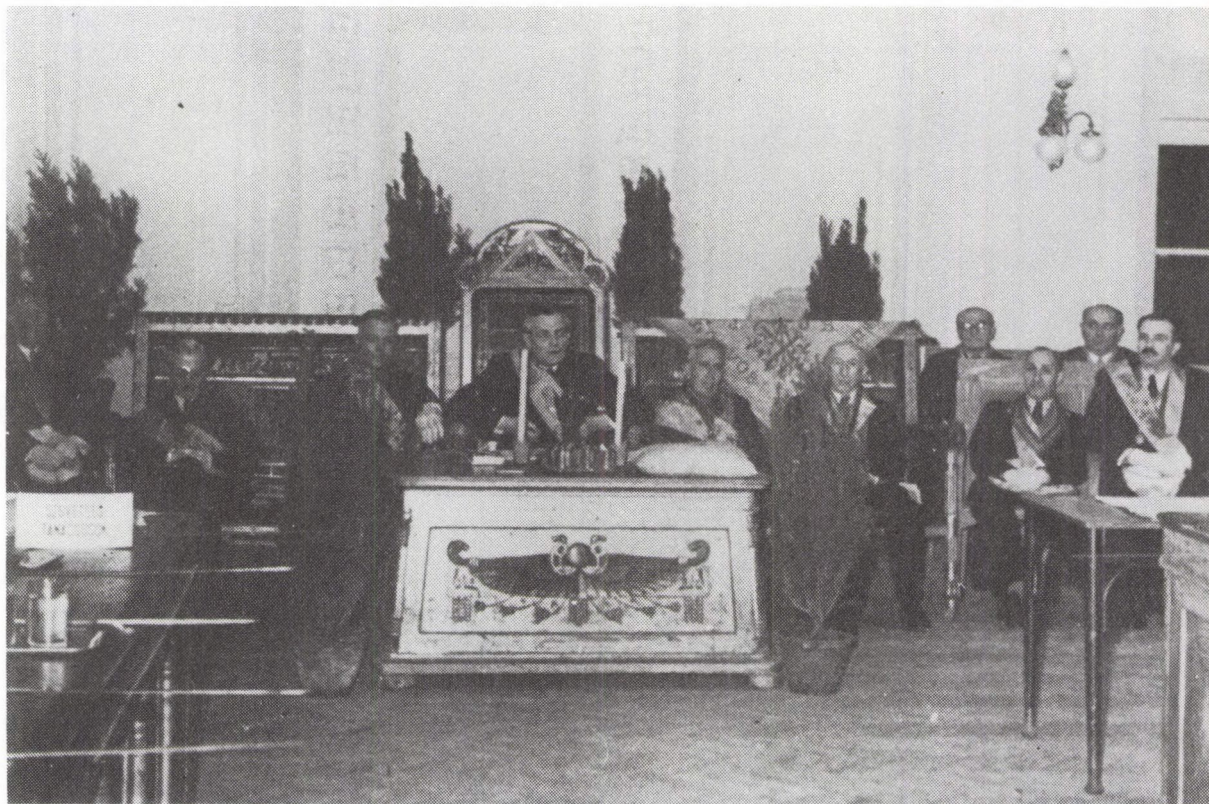
8. Török férfi szabadkőműves díszben Ltsz. 1981. 131. 218.

9. Szabadkőműves ünnepség Tátraszélplakon 1914. Ltsz. 1981. 131. 387.

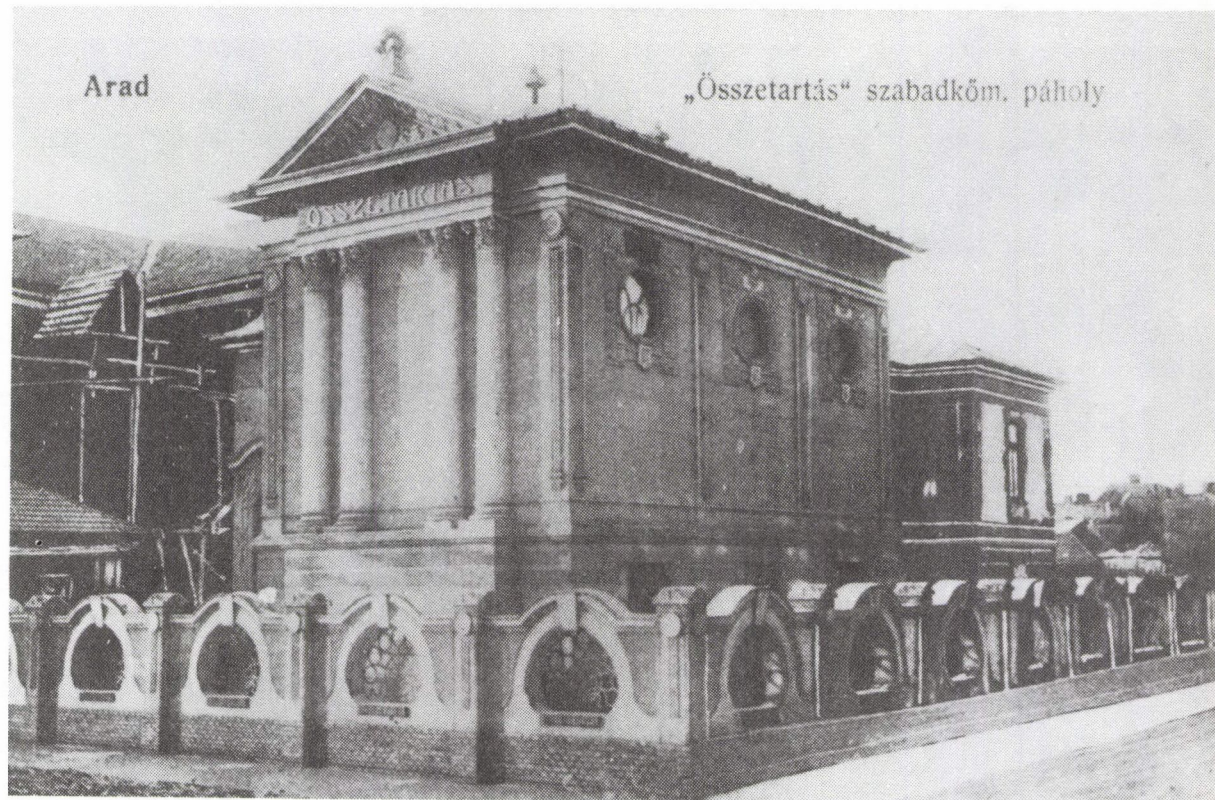
10. Szabadkőműves gyűlés. Középen a nagymester Supka Géza Ltsz. 1981. 131. 388.

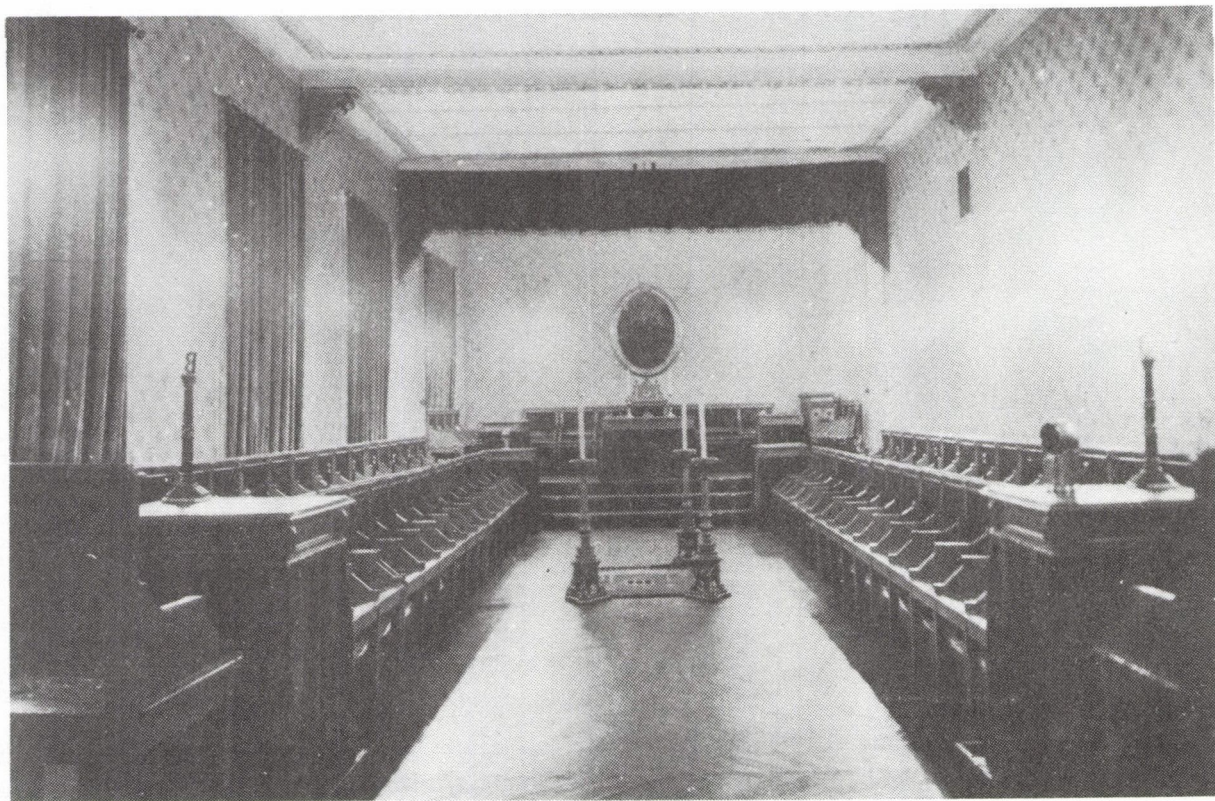
11. Szabdközműves gyűlés. Középen a szónok Szűcs Gyula Ltsz. 1981. 131. 389.

12. Az aradi „Összetartás” páholyház Ltsz. 1981. 131. 393.

13. A budai „Galilei” páholyház belseje Ltsz. 1981. 131. 392.

A női divat változása 1896–1914 között¹

A XIX. század végén az antik alapokra épülő európai művészetet egy új elveket és esztétikumot hirdető stílus reformálja meg, melynek hatását a kilencvenes évektől kezdve a divatban is érezhetjük. Ez az új stílus a szecesszió vagy Jugendstil, esetleg art nouveau, ahogy a különböző országokban nevezik, amelyről bátran állíthatjuk, hogy teljesen megváltoztatja a XIX. századi kényelmetlen, mozgásra, sportra, munkára alkalmatlan női viseletet.

A női divat ugyanis – az empire rövid közjátékát leszámítva még mindig a középkori elveket követi: a ruha célja, hogy szépségével, anyagával, díszítésével tulajdonosa gazdagságát, rangját hirdesse, kényelmetlensége azt a tényt, hogy viselőjének nem kell dolgoznia. A derekat páncélfűző szorítja össze, alatta alsóneműk tömege, akárcsak az óriási szoknya alatt, amelyet krinolin vagy turnür, esetleg redőzések bővítenek. A ruha anyagszükséglete éppen ezért 25–30 méter, különösen ha hátul még egy porfogó uszály is terpszkedik, nem szólva a rengeteg fodorról, bodorról, szalagsokorról és lugasnyi művirágról.

A harc a női öltözködés megreformálásáért már a múlt század derekán megindul.² Orvosok, művészek, újságírók tartanak előadásokat, írnak cikkeket, könyveket. Nálunk pl. nem kisebb tudós, mint Korányi Frigyes emeli fel a szavát.³ Sima, egyenes vonalú, egyszerű szabású fűző és alsószoknyák nélküli ruhákat terveznek, s terjesztésükre egyesületeket alakítanak. A harc azonban sikertelen. A közízlés a megszokott, nőies formák helyett a reformerek ruháit esetlennak és formátlannak tartja, sőt a fűző nélküli alakot erkölcstelennek! Az is igaz, hogy a divatos, érett, dúsidomú „töltött galamb” típus neveltségesen néz ki az egyenes szabású reformruhában, s a nők inkább akar-
nak szépek lenni, mint egészségesek.

A női viselet megreformálását egyrészt a nők munkábaállásának ténye sürgeti – az emancipációs mozgalmak és a gazdasági kényszerűségek

eredményeként – másrészt a divatot irányító felső tízezer körében egyre népszerűbb a sportolás, s korcsolyázni, de főleg teniszezni, sielni nem lehet fűzőben, uszályal.

A szecesszió, mely összművészet létrehozására törekszik, tudatosan fordul a női divat felé. Henry van de Velde, Richard Riemerschmidt, Hermann Obrist, Alfred Mohrbutter és mások egészséges, kényelmes, de mégis esztétikus viselet létrehozásán fáradoznak. Fűző nélküli, egybeszabott, vagy mell alatt elvágott, sima szabású, ruhákat terveznek, bő, csuklónál pánttal összefogott ujjakkal. Az esztétikumot a nemes anyagok, a kecses mozgást elősegítő lenge ujjak s a szárnyaló ornamentika adja, sőt a dekorativitás kedvéért megtartják az uszályt is.

1900-ban Krefelden kiállításon mutatják be alkotásaikat, amelynek anyagát egy albumban is megjelentetik, van de Velde előszavával.⁴ Munkásságuk nagy feltűnést kelt, de a női divatot, legalábbis ebben az időben még nem az ő terveik változtatják meg. Annál kevésbé, mert a változás már előbb megkezdődött, mégpedig a képző- és iparművészetben már korábban jelentkező új nőideál és ornamentika hatására.

Már 1890-ben találkozunk szecessziós virágornamentikával a „Magyar Bazár” c. divatlapban „A legszebb ruhák jelenleg a hímzett bársonyruhák... Szalmasárga bársonyruhákra kék liliomok valók száraikon, melyeknek színmai bársonyból vannak és graciózus rajzban teljesen utánozzák a természetes virágot. A derékon is szárustul pompáznak akképp, hogy a leveles száruk a deréktől emelkednek felfelé és a kebel körül végződnek virággal...”⁵

Az a különös helyzet alakul ki, hogy míg az új irányzat művészei elismertetésükért harcolva gyakran kabarétréfák célpontjaivá válnak, addig a közönség, amely jót mulat kigúnyolásukon, már az új stílus szerint öltözködik. Az új vonalak, ornamentikák 1896 második felében jelentkeznek nagyobb számban a divatlapokban, de még terjesztői sem ismerik fel eredetüket. „Mindenfelé a szecesszió kísért. Félő, hogy beteszi a lábát a divat birodalmába is” – írja a Magyar Bazár 1899-ben⁶, mikor már minden modellje, kézimunka és egyéb mintája szecessziós.

A szecesszió üstökösszerű gyors sikerének oka éppen az, hogy a közönség már megunta a historizmus sokszorosán megismételt ötleteit, ornamentikáját, s főleg elbűvöli az az új nőideál, amit a grafikusok, iparművészek és festők teremtettek.

Az új nőideál inkább sovány, mint húsos, eredete a preraffaelitáig nyúlik vissza. Gabriel Dante Rossetti 1850-ben egy kalapüzletben ismerte meg

későbbi feleségét, a magas és karcsú Miss Siddalt, akinek egész lénye annyira elvont és átszellemült, hogy hajlékony teste szinte absztrahálódik, ornamentalsé válik a festő képein. Hasonló figurák jelennek meg Puvis de Chavannes vászna-
in, majd az angol és a skót szecessziós grafikában, Beardsley rajzain. Ruskin és Morris (akinek a felesége Jane Burden maga is hasonló típus, Siddal halála után leggyakoribb modellje Rosettinak) a természetesség jegyében harcolnak a fűzetlen, kecses nőtípusért. Az esztéták szava azonban kevés. Az új ideál terjesztéséért többet tesz két híres szépasszony, Sarah Bernardt és Isadora Duncan, akiről Ludwig Hevesi 1902-ben azt írja:⁷ „Miss Duncannak az az elképzelése, hogy valamennyi érzést és eseményt ki lehet fejezni vonalakkal... *A nő mint vonal.*” Hevesi a lényegyet emelte ki. A vonallá, hajlékonyvá válás vonzza a nőket, melyet époly nőiesnek találnak, mint az eddig szoros fűzőket, redőzéseket és csokrokat. A kacér töltött galamb fogyókúrázik, s karcsú, spleen titokzatos hölgyé alakul át, aki artisztikus megjelenését, szelvelő pózait titokban órák hosszat gyakorolja a tükör előtt.

1899-re alakul ki a szecessziós divat legelső, legszebb megjelenési formája. A kigyózó, „angolnaszerű” alak tartása S vonalú, a mellrész előredől, a far hátra, az alig fűzött laza derék kibuggyan a harangalakú ívelt szoknyából, melyen a florális stílus motívumai kanyarognak. De a szoknya hossza – s ez igazán megdöbbenítő újítás egy reformtörekvésekkel jelentkező divatnál – nemcsak hátul söpri a földet, hanem elől is, meglehetősen megnehezítve a mozgást. A szoknyát ezért járás közben kecsesen fel kell emelni, s mérészen kivillan az évtizedeken keresztül letagadott láb és az alsószoknya, melynek finomsága, színe egy nő eleganciájának, jó izlésének fokmérője lesz. Az excentrikus megjelenést a szeszélyesen az alakra vetett boa, a gazdagon díszített kalap és a japán gésák hajviseletét utánzó tupírozott gömbfrizurák teszik teljessé.

Az új stílus ornamentikája is igen gyorsan elbűvöli a klasszikus mintákat megunt közönséget. A kosztümöket, ruhákat, de a párnákat, terítőket és falvédőket is ellepik a nagyléptékű, ívelő virágos motívumok. A fodrok, szalagcsokrok helyét a gyöngy és flitterdísz, a méterszámmra kapható ún. szecessziós paszomány és a kanyargós ircsipke foglalja el. S ahogy a díszítések egyre nagyobb mértékben uralják a ruhákat, a sziluett úgy válik mind bizarrabbá. 1902-től egyre nagyobbak és dúsabban díszítettek a kalapok, a nyakat övező gallér már fülíg ér, a mellrészt olyan bőre szabják, hogy szinte zsáknak tűnik, a derék meghajlik és a far egészen hátrakerül. A díszítések mintái kisebbek és geometrikusabbak, de tömegük a mai néző számára néha ijesztő.

Van de Velde-ék elveiből – legalábbis egyelőre úgy tűnik – semmi sem valósult meg, csupán néhány külsőséget vett át a divatot változatlanul uraló francia főváros, mint a csuklónál összefogott bő ujjat, a dekoratív anyagok és ornamentikák használatát és persze az uszályt. Az a paradox helyzet alakul ki, hogy az új, ésszerűség és puritánságot hirdető divat se nem kényelmes, se nem egyszerű. A fűző nem a derekat, hanem a csípőt szorítja össze (érthető, hiszen néhány év alatt nem lett mindenki töltött galamb Miss Siddalhoz hasonló légies alak!) Az óriási kalapok a szó szoros értelmében mindennek a kerékkötői, s a nyáron is hordott magas nyak és az agyontupírozott frizura rendkívül egészségtelen.

A női divat reformja tehát változatlanul időszerű. Igaz, a párizsi divattal egyidőben a lapok állandóan közölnek különböző elnevezésű (reformruha, empire divat stb.) mell alatt elvágott vagy egybeszabott, fűzőt nem igénylő modelleket. E törekvések központja hosszú ideig Berlin, sőt az egyik legnevezetesebb berlini divatház, a Hermann Gerson cég még van de Velde egyik harcostársát, Alfred Mohrbuttert is szerződteti reformruha részlege számára. Tervei közül több is megjelenik a Der Bazar nevű divatlapban.⁸ Ezek a modellek azonban csak szűk körben terjednek – otthoni fogadóruhaként (tea-gown) jó alakú hölgyek számára, egészen fiatal lányok elsőbáli ruhájaként. Általában csak a nagyon szép és extravagáns nők viseletként, különcködéseként tartják számon, esetleg a feministák túlzó ötleteinek egyikeként.

Mégis, ez utóbbiból nő ki a szecessziós divatnak a lineáris stílussal rokonítható harmadik szakasza, amely ugyanakkor összemosódik egy erős neoempire illetve biedermeier hatással.

Inspirálója egy zseniális divattervező művész, Paul Poiret, akinek a modern öltözködés szinte valamennyi újítását köszönhetjük a kötényruhától a nadrágviseletig. Poiret tulajdonképpen van de Veldeék elveit valósítja meg, létrehozva egy rendkívül dekoratív látványos divatot – amely ugyanakkor kis anyagigényű, viszonylag egyszerűen leutánozható szabású és kényelmes! – Így minden réteg megtalálja benne a saját igényét kielégítő viseletet, a napjában 10-szer átöltöző luxushölgy és az irodába járó dolgozó nő is.

A kalap még óriási, de a 10-es években megjelenik egy kis homlokba húzott forma és a hajbafűzött szalagdísz. A blúzok, kabátok, ruhák vállnál bőveek – japán vagy raglán ujjszabással. A ruha ampirosan mell alatt van vágva, fűző nincs, illetve nincs rá szükség (helyette a nők fogyókúrázni kezdenek!), a szoknyák vagy térdig bővülnek és onnan szűkek (bukj el szoknya) vagy sima szabásúak, kényelmesek. Mindkettő azonban rövidebb, sőt térdig felhasí-

tott, s járás közben kilátszik a magasszárú cipőbe bújtatott láb! Az extravagánsan díszített bukj el szoknyák mellett általánossá válik az egyszerű szoknya-blúz viselet, annyira, hogy a közép- és kispolgárság körében szinte kötelező fekete ünneplőruhát is kiszorítja a sötét alj és fehér blúz! Utcára a férfias szabású kosztümök, kabátok járnak, melyek egyetlen dísz a nagy gomb, s a blúz nyakában gyakori a férfias nyakkendő is.

Az I. világháború alatt kétfelé ágazódik a divat. Egyrészt ismét megpróbálkozik az értelmetlen és felesleges luxussal – az anyagihiány időszakában csak a gazdagoknak telhet az egyre bővülő szoknyára – az ún. háborús krinolinra – az artistikus redőzésekre, meredeken égnek álló tollakra. Ugyanakkor azonban a háború szükségessé teszi a női munkát, s ezzel együtt az arra alkalmas ruházatot is. Erre utal az egyenes, kényelmes szabás, az egyre rövidülő szoknya- és nadrágviselet visszalopakodása, előfutáraként az 1925-ben győztes garconne divatnak, amely már egy új névhez, Chanel kisaszonyhoz kötődik.

1896⁹

A divatfordulat éve, a szecesszió mind jobban érezteti hatását.

1. Fej a) hajviselet – laza hullámokban felfelé fésült vagy középen elválasztott, esetleg huncutkás gömbalakúra tupírozott, a fejtetőn vagy tarkó felett kis laza konyttal; b) hajdísz – kevés, legfeljebb báli ruhához apró virág vagy toll; c) főkötő – átmenet a kalap felé, dróttal merevítettek, csokordíszesek, gyöngyös tollból legtöbbször; d) kalap – legtöbbször egyenes, középszéles karimával, lapos fejjel, de dús magas díszítéssel, szalagcsokorral és meredeken kiálló tolldíszekkel. „Az őszi hideg szelek beálltával madaraink elhagyták fészüküket, nem hogy melegebb éghajlat alá vándoroljanak, hanem hogy divatos szépeink kalapjain foglaljanak helyet. Némelyiknek kalapja valóságos madárkiállítás.”¹⁰ Gyakori az arcot takaró, hátrakötött fátyol. A kalapok anyaga nyáron szalma, télen filc, esetleg selyem vagy muszlin.

2. Derék a) formája – legtöbbször redőzött, bőségét csak egy öv fogja össze, az év végén megjelenik a kissé kibugyanó, V alakú derék; b) nyaka, kivágás, gallér – magas nyakú, gyakori a kettős gallér, – egy magas, álló, nyak körül kihajtott széles gallér, vagy felállított elálló forma, nyakszirtnél csokordíszszel (1. rajz). Báli ruhák leginkább szögletes kivágásúak. Gyakori a fisüszerű megoldás – a mellnél keresztbevetett kendőszerű díszítés vagy zsabó. c) váll – nagyon széles és legtöbbször vállfodorral hangsúlyozott; d) ujj – óriási, buggyos, könyökig dúsán ráncolt, onnan csuklóig szűk (1. rajz). Év végén ki-

sebbedik vagy karközépig érő kisebb buggyos, vagy csak egy lerakott nyitott fodor.

3. szoknya Részekből szabott, csípőtől lefelé erősen bővül, alul lószőrrel me-revitett és abroncsokkal megtámogatott. Év végén már kevesebb abroncs van benne, nem olyan merev, kissé lágyabb, hajlékonyabb (2. rajz).

4. Kabát Sok a csipkéből, selyemből, szövetből készült vállgallér – leginkább fekete, esetleg fehér, felálló gallérral (7. rajz). Divat még a testhezsimuló kosztűmkabát. Újdonság a különböző hosszúságú, de leggyakrabban csípőig érő „zsákszabású” jaquette¹¹, azaz nem beszűkített egyenes vonalú férfias kabát (8. rajz).

5. Anyagok, motívumok, színek, díszítések A felhasznált anyagok nehezek – télen kockás vagy csíkos posztó, látogatóruhaként bársony és selyem, főleg damaszt, brokát, taft és mintás bársony. A színek mattok, barna, halványvörös, sok a sötétkék, fekete, nyáron a fehér. Sok a díszítés, muszlinfodor, bodor zsett, csipkerátét, kosztűmökön paszomány, mind általában nagyméretű, kanyargós motívumokkal. Újdonság a színes taftból kivágott virágrátét gyöngyhímzéssel.

6. Kiegészítők a) cipők – hegyesorru, magasszárú bőr, gombos vagy fűzős, befelé döntött kis sarokkal. Estére esetleg kivágott. b) napernyő – díszes hosszúnyelű, nagy, csipkeborítású küllőkkel, hegyes véggel. A borító végén gyakori a lerakott visszaboruló laza fodor. A nyélen selyemcsokor (1. rajz). c) legyező – közepes méretű, fekete, vagy fehér aranyozott vagy vésett fa küllőkkel, festett selyem vagy csipkeborítással, esetleg strucctoll. d) kesztyű – utcára bőr, estére csipke, rövidujjú báli ruhához felsőkart is fedő, egészen a ruha ujjáig ér. e) muff – különböző méretben, szőrméből legtöbbször (6. rajz). f) táska – főleg úti alkalmakra orvosi táska formájú bőr, legtöbbször keresztzemes hímzésű kanavász betéttel. g) kötött gyapjúharisnya – fekete, magas körökben és a félvilági hölgyeknél színes, esetleg át-tört.

1897

A sziluett kezd hajlékonyá válni.

1. Fej d) kalap – ferdén is feltéve (2. rajz) tollai, díszei még magasabbak, me-redekebbek.

2. Derék „A fűző divatjának vége! Az úgynevezett blúzós vagy bábés divatot kezdik felkapni, melyet a hölgyek nagyon megkedveltek. Ez a ruha vállon testhezálló, az ujjak nem nagyon bőve- k, s hasonlítanak a régi puffujjakhoz.

A vállaktól lefelé kezdve bokáig redők vannak, melyek egymásra fekszenek és csak lent képeznek fodrokat ..... A derékrész sem apró darabokból áll, mert nem kell a fűzőhöz simulnia” – írja a Magyar Bazar.¹² Fűző ugyan van, de formája megváltozik, a csípőt szorítja össze a derék helyett. c) váll – keskenyebb. d) ujjak – csak vállban buggyosak (2. rajz).

3. Szoknya – Kevésbé bő, csípőnél is szűkebb, hajlékonyabb, gyakori a plisszírozott forma, az abroncsok, lószőrmerevítés a múltté.

4. Kabát A legkedveltebbek a testhezálló kabátok.

5. Anyagok – különféle, ellentétes anyagok együtt, pl. szőrme és csipke, rengeteg a zsett, gyöngy. Divat a szürke és kék, bordó, acélzöld.

6. Kiegészítők – b) megjelenik egy sima, hosszú selyemernyő bojjtal, de túlnyomó részt fodros. c) strucc-toll-legyezők, g) Boa a divat elsősorban strucc-tollból (13. rajz) fekete vagy fehér selyem muszlinból, csipkével, selyemszalagokkal is. Sok a lorgnon.

1898

1. Fej –

2. Derék – a) a mellett kezdik előredönteni, enyhén buggyos; b) báli ruha mélyen kivágott, egyébként magas nyak, kevés a kettős gallér; d) általában vállban húzott, keskeny sonkajjak, vagy rövid fodor.

3. Szoknya – tovább szűkül, legyező szabású, csipőre simul, lent nincs merevítve. Alul ismét fodrok jelennek meg a szoknyán és kivillanó alsószoknyákon. S a hossza!: „Nem tudom, mit szóljunk az olyan hosszú aljakhoz, amelyek akadályoznak a járásban? Ki merjük-e rá mondani, hogy nem szépek és nem célszerűek? Mégiscsak különös, mikor elől-hátul uszályos a ruha. Némi-lyek talán örülnek, hogy ily módon elrejtethetik a világ szemei előtt nem éppen formás és nem éppen kicsiny lábaikat, hanem örökre botorkálni járás közben mégsem kellemes dolog, de nem is szép. Aki okvetlenül követni akarja az elől s hátul földönfekvő alj futólagos divatát, gyakorolja be a tükör előtt, hogy kell azt kecsesen felemelni, hogy el ne essék benne” háborog a Magyar Bazar.¹³

4. Kabát –

5. Anyagok – foulard,¹⁴ taft, selyemmel bélelt gaze, batiszt és csipke. Egyszerű ruhához rikító színű övszalagot ajánl a divatlap.

6. Kiegészítők –

A szecessziós divat első érett formája: a tartás S vonalú, a sziluett hajlékony, kecses.

1. Fej a) a hajak erősebben tupírozottak, konty kicsi, hátul van és a kalap mindig eltakarja.

2. Derék – mell előredől, enyhén buggyos, b) báli ruha mélyen kivágott, egyébként sima magas nyak, nincs kettős gallér. c) váll keskenyebb. d) karra simuló ún. sonka ujj vagy teljesen szűk ujj.

3. Szoknya – csípőresimul, harang vagy legyezőszabású, lefelé ívelten bővül. Nagyméretű, kigyózó minták, paszomány, csipke, bársonyszalag rajta.

4. Kabát –

5. Anyagok – sok a nagyobb, virágos mintával szőtt damasztelyem, újdonság a fekete atlasz és selyem, különösen a moiré, magyar nevén habos selyem. A díszítések asszimmetrikusak „Még sohasem láttunk annyi felemás ruhát, mint az idén. Ha két oldalról akarjuk magunkat lefotografáltatni, két különböző képet nyerünk, mert öltözetünk egyik fele nem olyan, mint a másik. Ferde vonalak a díszítésben, szeszélyes szabások, pikáns különlegességek jellemzik tolettjeinket”. – írja a Magyar Bazár.¹⁵

6. Kiegészítők –

1900

Az empire szabás ismét megjelenik (12. rajz)

1. Fej a) kontyok nagyobbak; b) díszfésűk, gyöngyök vannak a hajba belefűzve; c) főkötő nincs; d) kalap sokszor ferdén van a kontyra rátéve, fejrész nagyobb, a díszek is magasabbak, de nem olyan meredeken állnak égne.

2. Derék a) bőszabású, a reformruha mell alá ér; b) báli ruha néha csak vállpántos (5. rajz); d) ujjak szűkek, a keskeny vállnál csak egy kicsit betartottak. Sokszor a kézfejet is betakarják csipkefodorral vagy kézelővel.

3. Szoknya – térdig majdnem szűk, onnan legyezőszerűen bővül, vagy fodrokkal, amelyek asszimmetrikus elrendezésűek is lehetnek.

4. Kabát – térdig érő redingót, vagy bő felálló gallérú körgallér, esetleg a ruha anyagából rövid, elkerekített vagy csúcsos végű boleró (11. rajz).

5. Anyagok – „A fekete-fehér, amely rendesen félgyász szokott lenni, most a legdivatosabb. Aki nem gyászol, színes szalaggal adja jelét” tudósít a Magyar Bazár¹⁶. Egyre több a szecessziós motívum csipkéből, főleg quipure és hímzett tüll, s egyszerre többfélélt is alkalmaznak.

6. Kiegészítők – sok az áttört csipke napemyő.

Egyre több a szoknya-blúz összeállítás.

1. Fej a) homlok körül erősebben tupírozott a haj, és fent vagy hátul lazábban van összefogva; b) nagyobb rózsák és más virágok estére a hajba tűzve, van diadémszerű fejké is; d) kalap – karimája kisebb, magasan díszítettek, s ferdén vannak a kontyokra illesztve, elől egészen a homlokba húzva (8. rajz).

2. Derék a) az empire szabású mell alatt elvágott párhuzamosan a buggyos, kerek vagy V alakú formával; b) magas nyak, gyakori a mell felső részét borító zeg-zug vagy karéjos végű zárt csipkegallér (10. rajz). c) vállak keskenyek; d) Ujjak inkább szűkek, vállnál kicsit betartva, de kezdenek csuklónál bővülni, s a reformruhához hasonlóan bősége csuklónál pánttal összefogott.

3. Szoknya – szűkül tovább, bősége hátrafelé szorul, elől követi a csipő vonalát, hátul hatásban bővül. Sok az egymás fölé helyezett fodor is (9. rajz).

4. Kabát – több az egyenes (8. rajz) különböző hosszúságban, kosztümkabátként is, szélesebb gallérral. Sok a szőrmebélés és -gallér.

5. Anyagok – rendkívül változatosak, viszont a fő színek a fekete és fehér, mellette rózsaszín, kék, zöld, drapp. Díszítések rendkívül sokfélék. „A minden dísz nélkül való angol derekat átengedtük a szobalányainknak, akik egyenruhaként viselik. Az uri hölgy művészi hímzést, drága csipkéket, mesterséges inkrusztációkat rakat sima angolszabású derékra is.”⁷

6. Kiegészítők f) egyre több a kis táska a hölgyek kezében. Általában hímzettek, vagy áttört csipkéből a ruha színéhez illő selyemmel bélelve készülnek és fémkeretesek, de az utazótáska kicsinyített formáját is hordják utcára; g) a boa mellett divat a róka is „Róka és róka! igazi előkelő hölgy nem mehet az utcára róka nélkül. Ez a szó már nem az állat gereznáját jelenti csupán, hanem új fogalomná lett, s a hatalmas szőrméből készült nagy nyakbavetőt nevezik vele. A róka lehet czoboly is, skunks is, csak a ruha alsó szélére érjen le.”¹⁸

A blúzokhoz széles öveket hordanak, legtöbbször bársonyból vagy selyemből, ritkábban bőrből, rendkívül szép szecessziós mintázatú fém- vagy gyöngyházcsatokkal (9. rajz).

Az S vonal mind erősebb, mellet jobban előredöntik, fart hátra. A szecessziós divat második korszakának kezdete.

1. Fej a) a haj hullámosabb, még lazább, erősebben tupírozott, sok a tarkón levő konty, s új forma a haj visszatekerése; d) kalapok nagyobbak, karimájuk lendületesen ívelt vagy felhajtott, a kontyok tetején ülnek, s díszítésük is laposabb, de ívelt, mozgalmas, legtöbbször a karima hajlását követi. Sok a toll, főleg a strucctoll.
2. Derék a) mellnél bővül, több a V alakú derék. Rengeteg a zsabó, csipkefodor; b) kivágás kisebb; c) váll keskeny, de ejtett.
3. Szoknya – térdtől fodrokkal és ferdén beállított részekkel erősebben bővül.
4. Kabát – testhezálló vagy az egyenes szabású kabát több, mint a vállgallér, sok a boleros kostüm.
5. Anyagok – könnyebbek, puha szövetek csipkével, hímzéssel, nyáron túll, csipke, batiszt, áttört díszítésekkel. Uralkodik a fekete és nyáron a fehér. – „Csaknem két éve már, hogy a színek világában a fehér lett uralkodóvá. Ártatlan gyermeklányok, mirtuszos menyasszonyok, ünnepi palástja közkinccsé lett. E téren megszűnt a különbség – őszhajú nők éppúgy viselik, mint az ifjúság első virágzását élő lányok.”¹⁹ Díszítések motívumai kisebb léptékűek, nem olyan lendületesek.
6. Kiegészítők b) napernyők nélkülözhetetlenek, de több a színes selyemborítójú, esetleg kézifestésű, fodor nélkül, simán keskenyen összetekerve, bojtalt. (2. rajz); c) kisebb rokokójellegű csipkeborítású legyező, festett betéttel; f) fémkeretes, fémláncon függő selyemtarsolyok nagy számban.

1903

A szecessziós divat második korszakának tipikus formája,

1. Fej a) homlok körül lazább, nagyobb hullámok, kontyok kisebbek; d) kalapok karimája nagyobb, sokszor felfelé ívelő, visszahajtott, fejük és díszítésük laposabb, a kontyok tetején egyenesen vagy ferdén ülnek. Legtöbbször szalmából vagy fémvázra dolgozott selyemből, muszlinból készülnek.
2. Derék tovább bővül, b) magas nyak szélén keskeny fodor, gyakori a kettősgallér, a második laposan kihajtott, sok a mellbetét magas nyakkal. Kivágás vagy mellbetét mentén fodor. c) váll lefelé borul, sok a vállgallér jellegű vállfodor (13. rajz). Reformruhához kötényruhaszerűséget viselnek (12. rajz).
3. Szoknya csípőre simul, vagy a csípőn levart vagy laposan ráncolt csipésekkel bővül (13. rajz) térdtől gyakran fodorral. Laza, könnyed vonalú. Megjelenik a tunikás kettős alj (17. rajz). Korcsolyaruhák bokáig érnek, a többi hosszú.

4. Kabát –

5. **Anyagok** – a minták klasszicizálódnak, (meandercsik, fotókutya) kislép-tékűek, geometrikusan, a virágminták is.

6. **Kiegészítők** c) csipkelegyezők és toll-legyezők az általánosak; e) muffok kisebbek.

1904

Túlzsúfolt, nehézkes összkép, az alak elvész.

1. **Fej** – a) hajak erősen felfelé fésültek, homlok felett szinte megbuggyanak. Kontyok kicsik, hegyesek d) kalapok még szélesebb karimájúak, ivelték, laposak.

2. **Derék** – a) nagyon bő, öv V alakú; b) drapírozott vagy egészen magas nyak csipkéből szélesen, laposan kihajtott gallérral, vagy nem túl nagy, szögletes, széles V vagy szívalakú kivágás; c) váll széles, lefelé boruló; d) ujjak nagyon bővek, könyökig érnek, gyakran fodrosak, év végén már a vállnál is húzóttak, a báli ruháknak mindig van ujsza.

3. **Szoknyák** – most már csipónél is bővül, keskeny hajtásokkal, ráncolva. Sok a keskeny fodor és bodor, van már valamivel rövidebb, főleg elől, már nem mindig hajlik rá a földre. Báli ruhák uszályosak.

4. **Kabát** – bővül, trapéz formában, van olyan is, hogy válltól ráncolt.

5. **Anyagok** – könnyűek, habosak, sok a könnyű selyem, tüll, selyem bársony, rajtuk rengetek kisméretű díszítés, virágcsokor, Sima, díszítés nélküli ruha szinte nincs is.

Kiegészítők –

1905

1. **Fej** – d) kalapok egészen a fejtetőn, lapos, kis fej, sok a visszahajtott karima (16. rajz) és a karimán vagy alatta is virágdísz.

2. **Derék** – a) egyre több a magasított, reformderék, a többi még zsákszerűbb, általában nagyon bonyolult szabású, sok kis darabból összeállítva, de ezek a részek nem konstruktívak, csupán a díszítés kedvéért szétszabdaltak (16. rajz); c) váll szélesebb; d) ujjak bővebbek, új forma, csak a vállban buggyos, könyöktől szűkebb, vagy kissé redőzött (15. rajz).

3. **Szoknya** – bővül és rövidül, szintén szimmetrikus szabással díszítik, sok a rátét, applikáció, érem.

4. **Kabát** – kevés a vállgallér, sok az egyenes, raglánszabás megjelenik (26. rajz). Ismét több az angolos, simavonalú férfias kosztüm nyakkendővel, keménygallérral. A kabátok csipőig, térdig, sőt földig is érnek.

5. **Anyagok** – szinte minden együtt; bársony, szövet, ezüstcsipke, szőrme, keverve. Halszállkás szövet kosztümre. Színek – nyáron fehér, rózsaszín, halványzöld, télen fekete, barna, lila, kék, de ezeket is fehér csipke díszíti legtöbbször.

6. **Kiegészítők** – f) szögletes fémszövet tarsolyok szecessziós mintázatú kerettel; b) himzett vagy maderiás vászon napernyők; g) kosztümhöz keménygallér, nyakkendő, kivágott ruhához gyönggyel himzett nyakpánt (19. rajz).

1906

Megindul a reform és a divatruha lassú összeolvadása.

1. **Fej d)** Kalapok karimája kisebb, egészen meredeken felfelé állnak a kontyokon, ferdén a homlokba. A karima vagy visszahajtott, vagy laposan egyenes, nem ívelt.

2. **Derék** – újdonság a princessz, azaz egybeszabott ruha – tulajdonképpen mell alatt elvágott reformruha továbbfejlesztése (17. rajz). Egyébként is sok a rövid derék, illetve nagyon széles öv. A sok fodortól, hajtástól, csipkezsabótól jóformán nem is látni a derék alapanyagát.

3. **Szoknya** – rakásokkal, hajtásokkal bővül, utcára lábfejjig érő hosszat is hordanak (16. rajz).

4. **Kabát** – lefelé enyhén bővül, nagy gallérral, esetleg bolerójellegű mellrészszel, vagy mell alatt elvágott. Nagy gombok díszítésként.

5. **Anyagok** – divatba jön a szürke és a barna szín, de nyáron még mindig a fehér csipke és vászon az egyeduralkodó.

6. **Kiegészítők** – f) rokokó ízlésű tarsolyok, himzett selyem, fémkerettel, g) széles gumi övek, csattal.

1907

1. **Fej** – a) hajak sokkal erősebben tupírozottak, fej ettől nagyobbá válik; d) kalapok egyenes karimájú. Az év második felében egyre nagyobbak, rengeteg díszítéssel, a fej egészen felpúpozott! (8. rajz).

2. **Derék** – b) egy-két modell magas nyak nélkül, kihajtott gallérral; d) év végére ujjak kisebbek, bőségük inkább kerekebben, egyenletesebben eloszlik Feltűnik a japán ujj szabás! (27. rajz).

3. **Szoknyák** – rövidebb és hosszabb szoknyák egyaránt, fiatal lányok már bálba is rövidebbet hordhatnak. Sok a dupla szoknya (17. rajz) s felső térd alá ér. Van szűkebb, csípőre simuló szoknya és bővebb, húzott.

4. Kabátok –

5. **Anyagok** – hazánkban az írcsipke utánezataként megjelenik a csetneki²⁰ – boileróra, kabátra, táskára. Sok a fehér hímzés. A kabátoknak nemcsak a belése vagy gallérja szőrme, de rövid bundát is hordanak.

6. **Kiegészítők** – b) hímzett napernyők, de csipkés fodrosak is, e) nagy szőrmemuffok (18. rajz).

1908

Az év második felében jelentős változás történik – a szecessziós divat harmadik szakasza kezdődik.

1. **Fej** – a) haj nagyon erősen tupírozott, laza ondolált hullámokban fel-fésülve; b) szalag a hajba a homlokkal párhuzamosan belefűzve (19. rajz), de virág- és tolldísz is. d) kalap óriási, vagy egyenes, széles karimával (20. rajz) vagy féloldalasan felhajtott ferdével (25. rajz), mindkettő nagy fejjel, rengeteg virág és tolldíszel.

2. **Derék** – továbbra is bő, de csúszik felfelé. Egyre több az egybeszabott, ún. princessz, vagy derékkal egybeszabott térd alá érő tunika. b) V alakú kivágású alacsony nyak, lapos kihajtott gallérral, mellnél fisüszerű redőzések (19. rajz); c) váll keskenyebb, szegőzések szélesítik (20. rajz); d) egyre több a japánujj, az év második felében az ujjak az alsókarra simulnak.

3. **Szoknya** – két típusa van, az egyik csípőnél szűkebb, de még erősen bővül combközéptől, a másik teljesen sima, a test formáját követi különösen a princessz és magasított derékkal, és lejjebb is alig bővül, bokáig érő és uszályos egyaránt divat, ez utóbbi utcai viseletnél is hátul elég hosszú.

4. **Kabátok** – Simaszabású, testhezálló férfias kosztümök, térdig érő kabátok lehajtott sima gallérral legtöbbször elütő anyagból bársonyból, gombdíszekkel (20. rajz). Vállgallér nincs.

5. **Anyagok** – több a szövet, általában csíkos, halszálkás kockás, selyem, bársony nappali viseletnél háttérbe szorul, ez utóbbiak a csipkével, főleg írcsipkével, guipure-rel együtt csak esti alkalomra megfelelőek. Kevesebb a fekete, inkább sötétebb, meleg színek. Nyáron változatlanul a fehér uralkodik, főleg a fehérhímzésű, madeirás vászon, batiszt.

6. **Kiegészítők** a) áttetsző, fátyolszerű harisnya jelenik meg, de egyelőre nem illik ilyet hordani, hozzá kivágott csattos cipő. Ennek ellenére túlnyomó a magasszárú bőr gombos cipő; b) csipkés napernyők háttérbeszorulnak, inkább nagyon hosszú nyelű, egyenes vagy félköralakú fogójú sima selyem, vagy madeirahímzésű vászon napernyők, élénk színekben (24. rajz); e) nagy

szőrmemuffok (23. rajz); f) hímzett tarsolyok, bőrretikulók utcára is, ez utóbbiak tarsolyformájúak; g) rendkívül általános a széles nyakpánt gyöngyből estélyi ruhához (19. rajz).

1909

Vékony, hosszú sziluett a jellemző, igen enyhe S vonallal.

1. Fej – hullámos, nagy fej, kicsit borzas hatású, nagyon erősen tupírozva; d) „A kalapok oly nehezek, hogy viselőjüktől nagyon sok erőt és kitartást tételez fel” vallja be maga a divatlap is,²¹ karimájuk széles, fejük nagyon magas rengeteg a virág, gyümölcs, toll, levél stb. Az egyik típus nagyon széles, a másik visszahajtott karimával. Van szőrmekalap is karima nélkül, fejtetőre helyezett kucsmaként. Év végén megjelenik egy laposfejű, széles karimájú típus is (26. rajz).

2. Derék – még mindig bő, de már nem nagyon buggyos. Egybeszabott, vagy kicsit magasabban mint a derék. b) Sok a csipkés mellbetét (18. rajz) fisűszerű drapéria (19. rajz) vagy a lehajtott széles gallér. (21. rajz) Még mindig túlnyomó a fodros végű magas gallér, de van V alakú alacsony is. c) Váll keskenyebb, ejtett, sok a japán – kimonóújj, könyökig érő felső ujj alatt csuklóig szűk elütő anyagból pl. csipkéből (21. rajz).

3. Szoknya – Általában szűkek, testresimulók. „A divatos látogató-utcai ruhák alapja nagyon szűk, alig több 240 cm-nél, ami nagy bőségek tekintetű a párizsi alapjakhoz képest, ami ennek a fele”²² Sok a kettős alj, a felső térdig ér, gyakran a derékkel egybeszabott (19. rajz), asszimmetrikus szabásokkal, tűzésekkal, gombokkal díszített. Év végén megjelenik a csipőben kissé bővebb drapériával összefogott bukjel szoknya (22. rajz). Még mindig túlnyomó a hosszú, uszályos szoknya nappal is.

4. Kabátok – a férfias kabátok feleslegesen bonyolult szabásúak, tűzéssel kiemelve, szintén felesleges nagy gombdíszekkel. Bővebb estélyi köpenyek (23. rajz) bő ujjakkal, vagy körgalléros megoldás. Hosszúkás stólák selyemből, prémből.

5. Anyagok – puhábbak, csak a kabátok, kosztümök anyaga merevebb, posztó, szövet, sok szőrmével, földig érő szőrmekabátok is. Ruhák anyaga lágy szövet, estére bársony, selyem. Blúzok vékony batisztból, organdiból, sok fehérhímzéssel, vagy csetneki csipkéből. Színeseznek a ruhák, változatlanul rengeteg csipkedisz és paszomány, zsett, madeirahímzés. Rojt, bojt, rengeteg nagy gomb „számtalan esetben láttunk olyan fényes acélgombokat, melynek átmérője 18, 25, 30 milliméter átmérőjű volt.”²³

6. Kiegészítők – a) cipő – még mindig a magasszárú gombos fekete vagy barna bőrcipő a túlnyomó annak ellenére, hogy divat a színes, de erkölcsstelennek tartják. „A színes cipő 3–4 év óta divat, de igazán viselni csakis nagyvilági helyen lehet, nálunk, főként kisvárosban nagyon feltűnő, sőt visszatetsző” – üzeni a Divatsalon²⁴ P. J. úrnőnek. g) szőrmeboa, vagy tollboa újra előtérbe került, gyakori a szőrmekelep, muff és boa együttes.

1910

Egyszerűbb, simább vonalak párhuzamosan a bukjel szoknyával.

1. Fej – év végére a homloknál kevésbé gömbölyű, inkább a konty nagyobb; b) sok a szalagpánt a hajban vagy gyöngysor diademszerűen; d) kalapokon óriási szalagcsokrok és tollak merednek az égnek, a nagykarimájú típus mellett két új fajta karima nélküli nagyfejű tokszerűség (23. rajz) és ennek drapériával bevont turbánszerű változata (22. rajz).

2. Derék – magas, alig bő, inkább csak laza szabású, b) a magas, fodros csipkenyakak mellett kerek alacsony is, esetleg fehér fodros ún. Pierrot gallérral (22. rajz). Kis kerek vagy szögletes kivágások az estélyi ruhákon; c) váll keskenyebb, de ejtett, d) sok a japánujj, vagy szűk, hosszú, leginkább könyökig ér. 3. Szoknya – kettős aljak, vagy sima szűk aljak, és a bukjel szoknya, a karikatúristák legnagyobb öröme. Kirándulásra térdigérő kosztümöt ajánlanak kamáslival.

4. Kabát – vagy angolos, egyenes szabású, nagy gallérral és bő ujjakkal, vagy a férfiak zakettjét utánozza.

5.anyagok – „Elegáns Tailor²⁵ kosztüm anyaga puha selyemszövet és fekete velour vagy selyemduchesse” írja a Budapest Bazár²⁶, bálra pedig crepe de chine-t, alpaccát ajánlanak. A díszítések a ruhákon, kosztümökön már nem szecessziósak, hanem klasszikusak, közepes méretű meandercsik, pametta stb. zsinórból, szalagból.

6. Kiegészítők b) csak nagyobb, hosszúnyelű, sima ernyők. C) legyezők roko-kó jellegűek. f) rengeteg a táska, minden alkalomra, „elmaradhatatlan kelle-ke a toilettnek a kézítarsoly. Nagyok és laposak délelőtt a tailor made ruhához sötét bőrtarsoly, ötórai teához vagy látogatóhoz puha, szürke bőrből vagy barnás posztóból készült záródás nélküli zsinórral összehúzott tarsolyok, karra akasztva viselik őket. Világos és elegáns toilettekhez fehér vagy fekete moiréselyemből, rajtuk bojt és rojtdíszek.”²⁷

1911

Az év szenzációja a nadrágszoknya – természetesen csupán kuriózumként.

1. **Fej** – hajak kevésbé tupírozottak, inkább hullámos klasszikus vonalú kontyokba fésülve. c) megjelenik egy, a hajat sapkaszerűen lekötő kendő, de inkább csak Poiret modelljein! d) kalapok óriásiak, több a laposabb tetejű, széles karimájú, egész madarak állnak égnék a kalapokon! (23., 26. rajz).

2. **Derék** – újdonság a csípőig érő egyenes derék, de egyelőre nem követik. Általában mell alá ér. b) a ruha széles háromszög vagy négyszög alakban kivágott, csipke vagy selyembetéttel. Kedvelt a széles, sálszerű redőzött galálé is (25. rajz).

3. **Szoknya** – szűk, alakra simuló, 20 cm hosszan hasítékkal, hogy járni lehessen benne. A másik típus térdig enyhén ráncolt, onnan szintén szűk. Több a rövidebb, cipőig érő hossz.

4. **Kabát** – sok a kosztüm, alig szűkítettek, kabátok is egyenesek. Szép stó-lák, bonyolultan redőzve, sokszor szabálytalan alakúvá szabva és drapírozva.

5. **Anyagok** – kötött kabát (kardigán!) sapka sportos alkalomra! Nyáron még mindig a hímezett vászon, télen a selyembársony uralkodik. Minták teljesen klasszikusak.

6. **Kiegészítők** f) tarsolyok hosszú zsinórfogóval.

1912

1. **Fej** – kisebb, laza hullámokban a haj jobban a fejre simul, vagy kétfelé választva, lazán vissza van tekerve. b) diadém, toll a homlok felett, a hajba tűzve, d) nyáron sok a széles karimájú, laposabb fejű kalap.

2. **Derék** – b) kevesebb a magas nyak, blúzok általában V alakúak vagy ke-rek kivágásúak, gallérral, fodorral, sok apró gombbal, áttetsző anyagból (26. rajz). d) ujjak többnyire egyenesek, szűkülnek, bevarrott raglán és japán egyaránt van.

3. **Szoknya** – sima, de rendkívül bonyolult, tűzéssel kiemelt szabásvonalakkal. Gyakran féloldalasan felcsipett (27. rajz). A felső aljak is redőzöttek, rövidebbek, a lábfej gyakran kilátszik.

5. **Anyagok** – brokát, brossírozott könnyű selyem, sok bársony, általában lágyesésűek.

6. **Kiegészítők** – a cipő kivágott, nyújtott orrú, középmagas sarokkal.

Megjelenik a legújabb reformruha – zsákszabású!

1. Fej – a) hullámosan a homlok körül, kis frufruval, a konty nagyobb, vagy a tarkó felett a fejközépen. b) gyöngy szalagdísz estére. d) kalapokon kevesebb díszítés, az viszont nagyon feltűnő, égnek meredő madár stb. új típus a keskenyebb karimájú, gömbölyű fejű homlokbahúzott kalap (27. rajz). Sok a karima nélküli nagy tok is, szőrme kucsma is.

2. Derék – általában rövid, enyhén buggyos, kerek nyak, vagy kihajtott matrózgallér, vagy V alakú kivágás bodorkereteléssel. Magas csipkenyakbetét még mindig van. „A blúz soha nem volt annyira előtérben, mint ma. Az angol blúzok hű másolatai az úri ingnek, kis fekete selyemslipsszel pompáznak, illenek cutaway-hez²⁸ vagy bármilyen kosztümhöz.”²⁹

3. Szoknya – vagy egészen szűk, vagy térdig kissé buggyos, asszimétrikus vagy felkapottan redőzött, szemléletes neve felszedett alj (27. rajz). Sok a bokáig érő, rövid, hasítékos. Nadrágszoknya eltűnt.

4. Kabát – egészen sima, zsákszabású egyenes hosszú kabátok férfiasak, lehajtott gallérral, kosztümkabátként is. Megjelenik a csípőnél öves egyenes kabát (28. rajz).

Kétféle tendencia érződik – az egyik teljesen sima, egyszerű, zsákvonalú, a másik díszített, derékban húzott, fodrokkal bővülő.

1. Fej. – hajak hullámosan a homlokra fésülve, nagy konty a fejtetőn (27. rajz). d) kalapok kisebbek, van egészen kicsi is keskeny karimával (28. rajz), általában a fejük kerek, s redőzéssel díszítettek, több a bársonyból készült, mint szalmából és szőrmedíszítésűek.

2. Derék – rövid, kissé bő derék övvel összefogva, vagy csipőig érő egyenes, blúzoknál is. d) sok a V alakú nyak, és a felállított csúcscs gallér. c) ejtett váll. d) japán vagy bevarrott ujjak.

3. Szoknya – vagy egészen sima egyenes, vagy redőzött, egy vagy két lépcsőzetes fodorral bővül már a csípőtől (29. rajz).

4. Kabát – „A legdivatosabb kabátnak tulajdonképpen nem kell jól állnia, úgy a karcsú, mint a testesebb alakokat egymással keigészítve burkolja el a karcsút teltebbnek a teltet karcsúnak tünteti fel. Sem derékkötés se ujjbevarrás, az alak bizonytalanságban rejtőzik”³⁰ írja a Divatsalon.

5. Anyagok – könnyű selymek, bársonyok, színesebbek visszafogott, tompaszínek inkább – barna, lila, acélszürke.

6. Kiegészítők –

JEGYZETEK

1. A cikk folytatása a „Folia Historica 6. (1978) számban „A női divat változásai 1850–1895 között” címmel megjelentnek. Ennek előszavában részletesen indokoltuk, hogy a divatváltozások pontos követése nem csupán a viselettörténettel foglalkozók számára érdekes, de minden egyéb korabeli nőalakot ábrázoló műtárgy, fotó, porcelán, ékszer stb. datálásához is segítséget nyújt.
2. 1850-ben kezdi terjeszteni egy amerikai hölgy, Mrs. Bloomer nadrágos reformruháját, majd 1869-ben egy szintén amerikai, Maria M. Jones egy fűző nélküli, kisebb krinolinós öltözéket. A preraffaelita művészcsoporthoz tartozó két híres szépség Elizabeth Siddal és Jane Burden az 1850-es 1860-as években egy bő, övvel leszorított középkorihoz hasonló köntösben jár. A hetvenes évek közepén Amerikában alakul meg az első reformruhaegyesület Mrs. Adda Goold Woolson vezetésével, aki rendszeresen tart az államok területén előadásokat. Egy Ward nevű cég pedig az általa tervezett fűző nélküli ruhákat gyártja is. Az amerikai egyesület mintájára, (de valószínűleg a preraffaelita törekvések hatására is) 1882-ben Londonban megalakul a Rational Dress Association – Esszerű Öltözék Egyesület –, amelynek egy sor híres orvos a tagja, 1897-ben Berlinben is alapítanak egy hasonló reformruha egyesületet.
3. *Korányi Frigyes*, A női viselet káros hatásáról. Magyar Háziasszony (1885/20) 4.
4. *Maria van de Velde*, Album Moderner, nach Künstlerentwürfer ausgeführter Damenkleider ausgestellt auf der grossen allgemeinen Ausstellung für das Bekleidungswesen Krefeld 1900. (Düsseldorf 1900)
5. Magyar Bazár, szerk. Wohl Janka és Stephanie. (1890/24.) 192.
6. Magyar Bazár (5) (1899/15) 58.
7. *Ludwig Hevesi*, Acht Jahre Seession (Wien 1906)
8. Der Bazar (Berlin) 1903 Februar színes mellékletén pl. a krefeldi albumban is megjelent ruha terve látható. (4)
9. Az évenkénti ismertetésnél az előző cikkben kialakított felosztást követtük:
év
általános jellemző, a változás legfeltehetőbb jele, esetleges stílusjegy
1. *Fej* a) hajviselet, b) hajdísz, c) főkötő, d) kalap
2. *Derék* a) formája b) nyaka, kivágás, gallér, c) válla, d) ujjá
3. *Szoknya* szabása, hossza, tagolása, díszítése
4. *Kabát*, sál
5. *Anyagok*, motívumok, színek díszítések

6. *Kiegészítők* a) cipő, b) napernyő, c) legyező, d) kesztyű, e) muff, f) táska, g) egyéb

Csak az újdonságokat, vagy az eltűnő formákat ismertetjük. A fő pontok mellé tett köztjel azt jelzi, hogy az előző évhez képest nincs változás, az alpontokat csak abban az esetben tüntetjük fel, ha van valami feljegyzésre érdemes új forma. A rajzokon az újdonságokat általában nem a megjelenés évében láthatjuk, hanem akkor, amikor a legtipikusabbak. A rajzok igyekeznek egy-egy év legjellemzőbb vonását bemutatni, általában több divatrajz összegezéséként jöttek létre.

10. Divatújság, Szerk. Csepregyhé Rákosi Ida. (1896/20). 2.
11. jaquette, fr. jelentése női kosztümkabát, vagy férfi kabát, zsakett
12. Magyar Bazár (5) 1897/5) 17.
13. Magyar Bazár melléklete a Francia Divatlap, szerk. mint a Magyar Bazár (5) (1898/26) I.
14. foulard – egészen vékony, puha nyomott mintás selyem, gaze – áttetsző, vékony szövésű fényes selyem.
15. Magyar Bazár (5) (1899/43) 178.
16. Magyar Bazár – Francia Divatlap (13) (1900/22)2.
17. U. o. (1901/48) 3.
18. U. o. (1901/48) 2.
19. Magyar Bazár (1902/12) 45.
20. A csetneki csipkét Szontagh Aranka és Erzsébet alkotta meg, az ircsipke hatására, Varrott és horgolt típus, általában fehér pamutfonalból készült, a jellemző a domború virág motívum. Gallérok, kötények, táskák, vállgallérok, estélyi köpenyek, blúzok készültek belőle.
21. Divatsalon, Szerk. Fanghné Gyűjtő Izabella, Szabóné Nogáll Janka. (1907–08/15) 3.
22. U. o. (1908–09/13) 1.
23. Budapesti Bazár, Szerk. Radnay Erna, Király Kálmán. (1908–09/4) 3.
24. Divatsalon (21) (1909–10/2) Borító. Szerkesztői üzenetek

25. Tailor angol, jelentése szabó. Arra utal, hogy a férfias kosztümkabátokat nem varrónő, hanem férfiszabó készítette.
26. Budapesti Bazár (23) (1910–11/21) 3.
27. U. o. (1910–11/3) 3.
28. cutaway – a zsakett angol neve.
29. Budapesti Bazár (23) (1912–13/15) 4.
30. Divatsalon (21) (1913–14/18) 6.

Veränderungen in der Damenmode zwischen 1896–1914

Ende des 19. Jahrhunderts wurde die sich auf antiken Grundlagen aufbauende Kunst durch einen neue Prinzipien verkündenden Stil – den Jugendstil reformiert, dessen Wirkung vom Anfang der neunziger Jahre an auch in der Mode zu beobachten ist, man kann sogar ruhig behaupten, dass diese Wirkung die unbequeme, zu Bewegung, Arbeit und Sport ungeeignete Kleidung des 19. Jahrhunderts völlig verändert.

Die Frauenmode ist nämlich noch immer den Grundsätzen des Mittelalters unterstellt: die Kleidung solle mit ihrer Schönheit, den Verzierungen den Rang ihrer Trägerin repräsentieren, zudem mit einem unbequemen Schnitt noch beweisen, dass ihre Besitzerin nicht arbeiten müsse. Diesem Zweck dienten das stark geschnürte Korsett, der umfangreiche mit einer Schleppe versehene Rock, die zahlreichen Verzierungen – Blumen, Draperien u. a.

Der Kampf um die Reform der Frauenkleidung beginnt schon Mitte des vorigen Jahrhunderts. Künstler, Journalisten und andere Reformer halten Vorträge, schreiben Artikel, Bücher über die schädliche Wirkung der Frauenkleidung. Sie entwerfen korsettlose Kleider, zu deren Verbreitung man Vereine gründet, doch bleibt der Kampf erfolglos.

Statt der gewohnten weiblichen Formen hält der allgemeine Geschmack die Reformkleider für plump und die niederlose Figur für unsittlich. Es stimmt wirklich, dass der damalige rundliche, üppige Frauentyp in diesen Reformkleidern lächerlich wirkt.

Der zur Schaffung einer Gesamtkunst strebende Jugendstil wendet sich bewusst zur Frauenkleidung hin. Henry van de Velde, Richard Riemenschmidt, Hermann Obrist, Alfred Mohrbutter und andere entwerfen einfache, ohne Schnitt, oder nur unter der Büste mit einem Schnitt geschneiderte Kleider, mit am Handgelenk abgebundenen weiten Ärmeln. Zugleich

strebt man nach ästhetischer Wirkung der Kleidung, die man durch Anwendung von erlesenen Stoffen, schwungvoller Jugendstilornamentik und der Beibehaltung einer kürzeren Schleppe erzielen wollte.

In der im Jahre 1900 in Krefeld organisierten Ausstellung wurden diese Schöpfungen vorgeführt, doch trotz des grossen Aufsehens gelang es, wie es scheint, zu der Zeit die Damenmode noch nicht abzuändern, um so weniger, da die Aenderung eigentlich schon vorher begann, und zwar dank des neuen Frauenideals und der Ornamentik, die sich in der Kunst und der angewandten Kunst bemerkbar machten.

Dieses neue Frauenideal ist eher überschlang als voll, geschmeidig, graziös, ätherisch und durchgeistigt. Sein Ursprung greift zu den Präraffaeliten zurück, erscheint auf den seine Frau, Miss Siddal und nach ihrem Tod Jane Burden darstellenden Bildern des Malers Rossetti. Aehnliche Gestalten erscheinen noch auf den Gemälden seiner Weggenossen, bzw. des französischen Puvis de Chavannes, auf den schottischen Jugendstil-Graphiken und auf den Zeichnungen von Beardsley.

Um 1899 gestaltet sich die allererste, allerschönste Form der Jugendstilmode. Die Haltung der Gestalt bildet eine S-Linie, die Büste ist vornübergeneigt, die Kruppe nach hinten, die kaum geschnürte, lockere Taille quillt aus dem glockenrock hervor, woran sich Motive floralen Stils winden. Aber die Länge des Rockes kehrt nicht nur hinten, sondern auch vorn den Boden, was das Gehen ziemlich erschwert! Deshalb muss man ihn beim Gehen aufheben, sichtbar wird dadurch der Fuss und der Unterrock, dessen Feinheit für die Eleganz der Frau massgebend wirkt!

Statt Krausen, Blumensträussen und Kunstblumen schmückt man die Kleider mit Perlen- und Flitterverzierungen, die als sogenannte Jugendstil-Passementerie meterweise zu bekommen sind, sowie Spitzen, hauptsächlich Guipure. Und in je grösserer Menge die Kleider mit Verzierungen überschüttet werden, umso bizarrer wirkt die Silhouette.

Von 1902 an werden die Hüte immer umfangreicher und üppiger geschmückt, der um den Hals liegende Kragen reicht bis zu den Ohren, der Büstenteil ist so weit, dass er nahezu sackartig wirkt, die Taille verbeugt sich fast, die Kruppe gelangt ganz nach hinten.

Die Reform der Damenmode ist also weiterhin aktuell, trotzdem lassen die Modeblätter seit den 1880-er Jahren Reformkleider erscheinen, die zumeist unter der Brust einen Schnitt haben, deshalb erwähnt man sie oft als Empire-Kleider, aber diese Modelle werden bloss in einem ganz engen Kreis verbreitet, als Empfangs-tea-gown, als Ballkleider für junge Mädchen,

oder als extravagante Kleidung von Frauen mit sehr guter Figur getragen. Das Zentrum dieser Bestrebungen ist lange Zeit Berlin, wo die Firma „Hermann Gerson“ Alfred Mohrbutter als Entwerfer der Reformkleidungsabteilung engagiert.

Immerhin entsteht aus dem Letzteren die dritte Phase, die mit dem linearen Stil verwandte Jugendstillmode, die sich jedoch zugleich mit einer starken Empire-, resp. Biedermeier- Wirkung vermischt.

Derjenige aber, der aus den ästhetischen Kleidern von van de Velde eine Mode macht, ist ein genialer französischer Künstler, Paul Poiret, indem er mit einer Menge reizvoller Einfälle dekorative Kleidung für die oberen Zehntausend schafft, deren Schnitt so einfach und bequem ist, dass seine einfachere Variante der immer wachsenden Zahl berufstätiger Frauen völlig entspricht.

Der Hut ist noch immer riesig gross, die Blusen, Mäntel, Kleider haben japanisch zugeschnittene Ärmel, der gradlinige, einfache Rock reicht unter der Brust ohne Korsett. Eine amüsante Variante ist der Humpelrock, der an den Knien so eng anliegt, dass die Frauen darin nur trippeln können. Die Strassenkleidung besteht aus schlichten Herrenschnitt-Kostümen, mit einfachen, feinen Blusen. Übrigens wurde die bis heute beliebte Rock- und Blusenkleidung deshalb so populär, weil Poiret die Grundlagen für all diese schuf, woraus sich die zweckentsprechende, bequeme Damenmode der Nachkriegszeit gestaltete.

Im weiteren Teil des Artikels zeigen wir detailliert die von Jahr zu Jahr von sich gehenden Modeänderungen dar, in der folgenden Aufteilung:

Jahreszahl

Allgemeine Charakteristik, auffallende Kennzeichen der Veränderungen.

1. Kopf – a) Haartracht b) Kopfschmuck c) Haube d) Hut.
2. *Taille* – a) Form b) Halslösung c) Schulter d) Ärmel.
3. *Rock* – Schnitt, Länge, Verzierung, Gliederung.
4. *Jacke* – eventuell Schal.
5. Stoffe, Motive, Farben, Verzierungen.
6. Ergänzungen – a) Schuhe b) Sonnenschirm c) Fächer d) Handschuhe e) Muff f) Handtasche g) eventuell andere Gegenstände.

1896

1.

1897

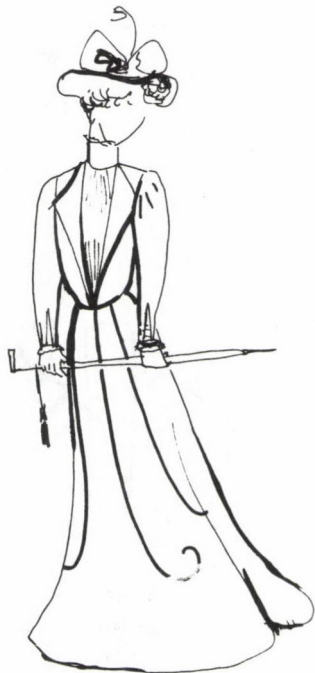
2.

1898

3.

1899

4.

1900

5.

1900

6.

1900

7.

1901

8.

1901

9.

1902

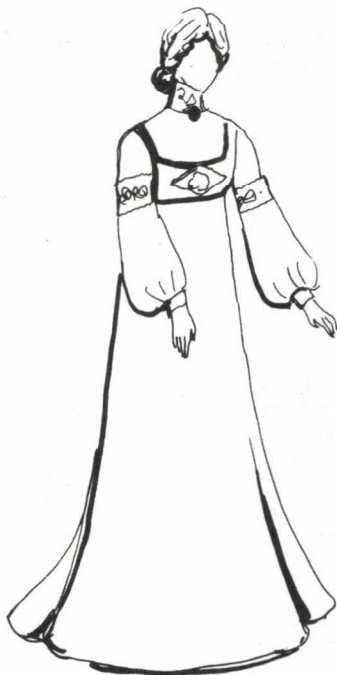
10.

1902

11.

1902

12.

1903

13.

1904

14.

1905

15.

1906

16.

1906

17.

1907

18.

1908

19.

1909

20.

1909

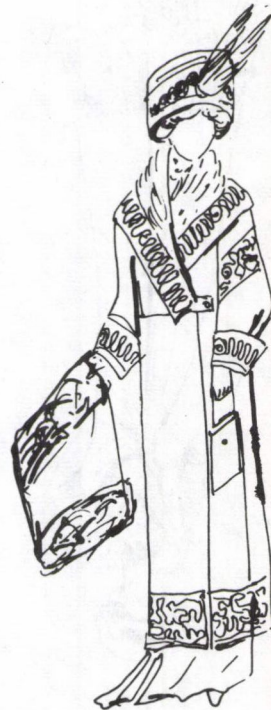
21.

1910

22.

1910

23.

1911

24.

1911

25.

1912

26.

1913

27.

1914

28.

1914

29.

Szilágyi Tibor

A bártfai stallum restaurálása (1981)

A történeti Magyarország északi határszélén fekvő Bártfa (németül: Bartfeld, szlovákul: Bardejov) eredete a XII. századba nyúlik vissza. A hajdani cisztercita apátság körül keletkező települést a tatárok 1241-ben feldúlták, de a mezőváros Nagy Lajos király idején, az ország gazdasági fejlődésével párhuzamosan gyors virágzásnak indult s ekkor már kőfallal kerítették körül. Emelkedésének fontos dátuma volt 1376, amikor elnyerte a szabad királyi városi rangot, majd Zsigmond 1406-ban, 1412-ben, 1430-ban, I. Ferdinánd 1549-ben, Rudolf pedig 1599-ben újabb kiváltságokban részesítette a várost. Bártfa felemelkedésének és virágzásának gazdasági bázisa a Lengyelországgal folytatott kereskedelem volt. Főképp bort, vásznat, csipkét és fonalat exportáltak, helyette posztót és más iparcikkeket hoztak be. Ekkor a város kézműipara is felvirágzott.

Bártfa a XV–XVI. században élte fénykorát. 1539 óta a polgárság a reformáció lutheri irányzatának híve lett s virágzó gimnáziumot alapított.

A város főterének egyik ékessége a gótikus stílusban épült Szent Egyed templom, amely a várost többször is pusztító tűzvészeket szerencsésen átvészelte. Így megmaradt a templom kiemelkedő értékű darabja, az u. n. bártfai-, vagy Mátyás-stallum. A stallum a templomban méltó helyen, az orgona alatt, a főhajó nyugati zárfa mellett állt.

A stallum nevének és eredetének Mátyás alakjához való kapcsolása részben hagyományon, részben valóságon alapul. A hagyomány szerint Mátyás királynak és Beatrix királynénak a bártfai polgárok értékes ékszereket és edényeket küldtek nászajándékba, amelyet a király később visszaadott a városnak. Állítólag ezekből készült többek között a stallum is.

A stallumot 1483-ban építették, a készítő mester neve a mai napig ismeretlen. Azonban a jelenlegi restaurálásnál a tisztítás során a bel oldalzáró fal belső felén, váll magasságban kirajzolódott egy kb. hét cm nagyságú,

5 mm mélységű F-alakú jelzés, mely utalhat a készítő mester nevére, s talán ennek ismeretében mód nyílik arra, hogy a készítő mestert azonosítani lehessen.

A milleneum alkalmából a gótikus templom berendezésének egy részét helyreállították, illetve átalakították s ez volt az eredetileg 12 üléses stallum sorsa is. Középtájon szétbontották, együlésnyi rész megsemmisült, a maradék hat-, illetve ötüléses padsort az ajtó jobb és bal oldalán állították fel. A Magyar Nemzeti Múzeumba vétel útján 1915-ben került, nagyon rossz állapotban.

A stallum restaurálását és rekonstruálását Majhen Menyhért, a Magyar Nemzeti Múzeum idén elhunyt restaurátora végezte az 1930-as években. Ő alakította ki azt a formát, amelyben a stallum a mai nap is látható a történeti kiállításon. Eredetileg a háttámlák minden másodikát faragvány díszítette, jelenleg a padsorból csak az öt faragvánnyal díszített háttámlás rész maradt meg, a hatodik díszített háttámla a milleneumi átalakításnál tönkrement. Mivel sem a hatodik támla címerpajzsaira sem az eredetileg a padhoz tartozó, de időközben megsemmisült mellvédre vonatkozóan nem került elő hiteles adat, így ezek a mai felállításból hiányoznak. A stallum újabb restaurálására 1981-ben került sor.

A padsor leírása

Ltsz. 1915. 86. 2.

Jelenlegi méretei: Hossz 850 cm Magasság 320 cm Mélys. 47,5 cm

Ülés magassága 49 cm

Ülésosztó szegély magassága 98 cm bontfonat

Táblák méretei 147 x 57,5 cm (ami kilátszik a szegély takarása alól)

A padsor hársfából készült. A felhajtható ülések között konzolszerűen kiképzett oszlopocskákkal létrehozott falak tartják a kartámlákat, melyeket egyetlen széles gerendából, kigyóvonalban alakítottak ki. Vonalvezetésének ritmusosan ismétlődő lendülete fellazítja a vastag fa tömegét és harmónikusan beilleszkedik a könnyed megjelenésű gótikus és reneszánsz stílusjegyeket viselő stallum összképébe.

Az ülésekhez magas háttámlák tartoznak, amelyeket díszesen faragott fakeret fog össze. A padsor két végét díszesen faragott halántékfal zárja le. Az ülések fölé foldonga alakú mennyezet hajlik, melynek elejét áttört mérműves faragás (oromzat) zár le. A háttámlákon a hagyomány szerint

azoknak a XV. századi királyoknak a címerpajzsai vannak ábrázolva, akikkel Mátyás király (jó) diplomáciai kapcsolatban állott.

A háttámlák relief-en-creux (lapos faragás)-technikával készültek és egyes részei festettek. A készítő mester magasszínvonalú heraldikai ismeretét igazolja a címerpajzsok pontossága, művészi megfogalmazása, és mesteri megalkotása.

A jobb oldalon a halántékkal külső oldalán, fent Bártfa címerpajzsa látható, az indákkal keretelt pajzs felső szélszalagján: „ANNO DOMINI 1483” felirat hirdeti a remekmű megalkotásának idejét. A címerpajzs egyszer vágott, a felső kék színű alapon keresztbe tett ezüst bárdot, felette egy arany koronát láthatunk. Az alsó fele hétszer vágott, így négy ezüst és négy veres szalagot alkot. Alatta áttört bontfonat faragvány van, fejmagasságban. Ezalatt pedig két szélén vörös oszlopokkal szegélyezett, sarkából kiinduló szőlőindás, szőlőleveles faragványrendszer látható. A motívumok háttere kék színre van festve.

A címerpajzsok leírása (a jelenlegi sorrendben a következő):

I. Tábla: Három címerpajzsot tartalmaz.

A címerpajzsok felső széle lefelé ívelt, jobb és bal széle befelé húzott (kajácsos), alsó széle félköríves.

1. *Címerpajzs:* REX SWECIE ... Svédország királya

Oszlopocsarnokos szegélyben három, láncon tartott sárkány őrzi a címerpajzsokat. A címerpajzs kék alapon három arany koronát tartalmaz, a korona bélése veres színű.

2. *Címerpajzs:* REX NORWE... Norvégia királya

Veres alapon jobbra fordított korona nélküli arany színű oroslán, feje (en face) szembe van fordítva, két első lábával egy arany bárdot tart.

3. *Címerpajzs:* REX BOEMIE ... Csehország királya

Veres alapon jobbra menő koronás, kettős farkú ezüst színű oroslán.

II. Tábla: Három címerpajzsot ábrázol.

Felső széle egyenes, jobb és bal széle befelé húzott (kajácsos), alsó széle félköríves, kívülről gótikus ízlésű damascirozással díszített.

1. *Címerpajzs:* REX VNGARIE ... Magyarország királya

A magyar nyolcpólyás címer, mely sávozott, veres háttérben négy ezüst sávval.

2. *Címerpajzs:* REX HISPAN ..... Spanyolország királya

A címerpajzs mezeje négyelt, a keresztben fekvő mezők hasonlóak egymáshoz. I. és IV. mezőn veres alapon három arany torony van.

II. és III. mezőn ezüst alapon egy veres színű, jobbra ágaskodó (rampant) oroslán látható.

3. *Címerpajzs:* REX ANGLIE ..... Anglia királya

Mezeje négyelt, a keresztben fekvő mezők hasonlóak. Az I. és a IV. kék alap

ján három arany liliom, a II. és a III. veres mezején egymás felett levő jobbra menő három arany oroszlán található.

III. Tábla: Két címerpajzsot tartalmaz. Felső széle ívelt, a jobb és a bal széle félköríves, ágasbot hajlik rá. A címerpajzs tetején a koronából kiinduló ágasbot-indák fonódnak egymásba. A koronát ékkövek, vagy gyöngyök díszítik. A címerpajzsot két sárkány őrzi.

1. Címerpajzs: Felirat nélküli. Aragoniai Beatrix címerpajzsa. Háromszor hasított és egyszer vágott. Így nyolc mezőre osztja a címerpajzsot. Az I. és a VI. mező nyolcszor pályázott, veres és ezüst szín váltakozásával. A II. és VII. mezőn kék alapon egész és fél arany liliomok.

A III. és a VIII. fehér mező, egy hármás arany keresztet, négy kisebb arany kereszttel szegletezve ábrázol.

A IV. és az V. mező kilencszer hasított, a veres mezőből így öt ezüst karó származik.

2. Címerpajzs: Felirat nélküli.

A címerpajzs négyes osztású, középpontjában Mátyás családi címere, szív-pajzsként van ábrázolva. A szív-pajzs arany mezején fekete hollól látható, csőrében aranygyűrűvel. Az I-es mezőben hazánk nyolcpályás címere van, veres mezőben 4 ezüst szalaggal. A II-ik veres mezőben a hármás domb, tetején kettős (ezüst) kereszt.

A III. kék alapon három koronás oroszlán (vagy leopárd) fej látható (ez Dalmát ország címere.)

A IV. veres mezőben a cseh kettősfarkú ezüst oroszlán található.

IV. Tábla: Négy címerpajzsot foglal magában.

Az I. és II. címerpajzs felső széle egyenes, a jobb és a bal széle befelé húzott (kajácsos) az alsó széle félköríves.

A III. és a IV. címerpajzs felső széle egyenes, a jobb oldalától a bal oldaláig egy ágasbot hajlik, mely a felső szélek találkozásával alkotja a címerpajzs formáját.

1. Címerpajzs: REX CIPRIE ... ciprus királya

A címerpajzs négy részre osztott, I. negyedében egy nagyobb és négy kisebb arany mankó-kereszt van (jeruzsálemi kereszt).

A II. negyedében (mely nyolcszor vágott) négy ezüst szalag van kék alapon, ezen egy rávitt (brochant) jobbra ágaskodó veres oroszlánt láthatunk.

A III. negyedben arany alapon egy jobbra ágaskodó, barna színű oroszlán található.

A IV. negyedének ezüst mezején egy jobbra ágaskodó veres oroszlán van ábrázolva.

2. Címerpajzs: REX AVERNIE ... Navarra királya

Ketté osztott, jobb oldala négyelt, az I. és a IV. veres mezőben, egy keretben közöséges és András keresztbe arany lánc van elhelyezve.

A II. és a III. kék mezőben arany-liliom szegélyben arany és kék cserepek váltják egymást ferde pályát alkotva.

A címerpajzs bal fele harántosan négyelt. Az I. és a IV. mező veres, ezüsttel kilencszer hasított (sávozott), így öt ezüst karó nyúlik ki, veres mezőben. A II. veres mezőben egy arany torony, a III. mezőben ezüst alapon egy jobbra ágaskodó veres oroszlán van.

3. *Címerpajzs*: REX ARRAGONIE ... Aragonia királya
 Ez aragoniai Beatrix királynéra vonatkozik. Veres mezeje kilencszer hasított és így öt arany cölöp (vagy karó) van benne.
4. *Címerpajzs*: REX SICILIE ... Szicília királya
 I. mező Veressel, és ezüsttel hatszor vágott, így négy ezüst pólya keletkezik.
 II. kék mezőben arany-liliomok.
 III. ezüst (vagy fehér mezején) arany jeruzsálemi kereszt.
 IV. kék mezőben arany-liliomok.
 V. mezőben kék alapon két egymással hátaló arany márna, (hal) négy arany-liliommal.
 VI. mező kétszer szelt, harántos osztással, ezüst mezőben egy veres pantallér látható.
- V. *Tábla*: Sűrűre fonott ágas indák között két címerpajzs található. Felső széle lefelé ívelt, a jobb és a bal széle befelé húzott (kajácsos), az első széle félköríves.
1. *Címerpajzs*: REX FRANCIE ... Franciaország királya
 Kék mezőben arany liliomot láthatunk.
2. *Címerpajzs*: REX DACIE ... Dánia királya
 Arany mezőben három egymás fölött jobbra menő oroszlán (vagy leopárd) van.

A RESTAURÁLÁS MENETE

1. Szakirodalom kutatás és tanulmányozás.
  2. Szakértőkkel való konzultálás.
  3. Anyagok vizsgálata (statikai, felület bevonat, festék, tisztítási próbák, fotózások, restaurálási javaslat megtétele stb.).
  4. Statikai megerősítés.
  5. Tisztítás (eredeti festékréteg feltárása).
  6. Hiányok rekonstruálása, (faragványok pótlása, a festett részek retusálása stb).
  7. Felület kezelés, védelem.
  8. Restaurálás dokumentálása. (MNM Adattár 1981).
1. A műtárgy restaurálása előtt fel kellett kutatni mindazokat az adatokat, amelyekkel bizonyítható a műtárgy eredeti állapota, díszítő motívumai, a festékek színei, a hiányzó részek és faragványok formái, a címerpajzsok XV. századi megfogalmazása, az időközbeni pótlások hitelessége, a fél évezred hatása stb.

Szakirodalom

Miskowszky Viktor: Magyarország Régészeti Emlékei.

Bártfa műemlékei IV. (Budapest, 1897) I. rész.

Kovalovszki Júlia: Gótikus és reneszánsz bútorok.
(Budapest, 1980).

Kaes Gyula: Bútorstílusok. (Budapest, 1972)

Valamint az MRMK: Figyelő sorozata és a Műtárgyvédelem sorozata.

2. A restaurátori javaslatom megtétele előtt konzultáltam:

a gyűjtemény kezelőjével Kovalovszki Júliával MNM valamint

Bánkuti Imrével	MNM
Báthy Gézával	MNM
Körmöczi Katalinnal	MNM
Sipos Enikővel	MNM
Majhen Menyhérttel	
Varsányi Lajossal	MNM
Szabó Zoltánnal	OMF
Szalai Zoltánnal	MRMK
Morgós Andrással	MRMK
Pálvölgyi Friggyessel	BÁV
Janovics Istvánnal	SzNM

3. A vizsgálatok során kiderült, hogy

- A stallum szerkezete statikailag nincs megfelelő állapotban.
- Sok az utólagos és nem szakszerű beavatkozás, (pótlások, ráfestések).
- A műtárgy homlokzati ívelt tetőzárásának állapota a saját súlyát nem képes elbírn.
- A vizsgálat kimutatta, hogy az eredeti festék enyves tempera.
- A festett és a natur felületet méhviasszal kezelték. Így tették esztétikusabbá és akaratlanul ezzel a kezeléssel meg is védtek a klimatizációs és egyéb behatásoktól.
- A tisztítási próbák során bebizonyosodott, hogy a festett részeknél az ún. 15-ös, a natur részeknél az ún. 23-as tisztító kompozíció a legalkalmasabb az eredeti festékréteg feltárásához.
Ez a tisztító kompozíció Szabó Zoltán nevéhez fűződik. (Ugyanis ő kísérletezett ki egy olyan oldó sort, amely jelenleg 31 különböző vegyületből áll). A festékek és egyéb felületi bevonatok, fizikai és kémiai tulajdonságuk alapján egymástól rétegenként szétválaszthatók. Lehetséges, hogy csak a kívánt réteget oldjuk, és a többi réteg nem szenved semmilyen fizikai vagy kémiai változást.

A 15-ös jelű: 1 térfogatrész DIOXÁN és 1 térfogatrész TERPENTINSZESZ

A 23-as jelű: 4 térfogatrész ETANOL, 4 térfogatrész FORMAMID és 1 térfogatrész DIMETIL-FORMAMID.

4. *Statikai megerősítés:* A stallumot hátulról egy fenyőfából készült keretszerkezettel erősítették meg úgy, hogy az előlről nem látszik. Sajnos a korábbi megerősítés már nem volt rendeltetésének megfelelő, viszont a műtárgy roncsolása nélkül eltávolíthatatlannak bizonyult, így ezt a szerkezetet fejlesztettem tovább. Ezzel egy hosszabb időre biztosítottam az állapotát.

A féldonga tetőszerkezet olyan mértékig tönkrement, hogy a tisztítási próba alkalmával, a hurkapálcikára tekert vegyszeres vatta érintésekor rátapadt a teljesen porladó fafelület.

A hátsó oldalánál is hasonlókat tapasztaltam. A táblaképek hátsó oldalát nem szakszerűen javították. A beavatkozás sok gondot okozott számomra.

A beépített fenyőfa foltok megvetemedtek, meggömböztették a műtárgy faanyagát. Komoly méretű repedések keletkeztek. Sok helyen a kisebb, sőt még a nagyobb repedéseket is, és a hiányokat csontenyvbe gyúrt fűrészporral tömték be, ami szintén sok rombolást eredményezett az idők során. Ugyanis ez a megoldás helyi feszültségeket okozott és nagyon eldeformálódott, zsugorodott a fa. Ezeket a nem szakszerű beavatkozásokat megszüntettem, eltávolítottam.

A stallum homlokzati tetőzárását, mely ívelt és belülről festett, a felső oldalról itattam át XYLAMON combi schell típusú konzervátummal. Ez a biológiai kártevők ellen nyújt védelmet, de mivel alkil gyantát tartalmaz, vázerosító hatása kitűnő. Ugyancsak ezzel a szerrel kezeltem a stallum hátsó felületét.

5. *Tisztítás:* mechanikai: csiszolóvászson, citling, szike, olfa,
vegyszeres: 15-ös és 23-as vegyszer kompozíció, valamint a teljes oldósor.

A natur felületeken ecsettel hordtam fel a vegyszert, majd vattával törültem le a fellazított szennyeződést. A faragványokat hurkapálcikára tekert vattával tisztítottam. Olyan esetekben, amikor a felület nem viselte volna el az ilyen „durva” technológiát károsodás nélkül, ott ráfecskendeztem az oldószert, majd az így fellazított szennyeződést kis vattacsomóval itattam fel.

A festett felületeken sok utólagos és nem szakszerű ráfestést találtam, több egymás feletti rétegben. Itt az előbb említett technológiákkal, rétegenként távolítottam el a szennyeződést, és a festékrétegeket egymásról.

Az eredeti festékréteg feltáráshoz a teljes oldósort kellett alkalmaznom, mert az egymásra festett rétegek más-más típusúak és alapanyagúak voltak.

A tisztítás után kiderült, hogy sok helyen a táblákban a fa állapota olyan, hogy azonnali beavatkozás szükséges! Itt: XYLAMON Hätend konzervatívumot injektáltam be a fába. Ezeken a helyeken utána felületi zsírtalanítást végeztem (aceton, alkohol, kloroform), hogy restaurálható legyen a felület.

6. *Hiányok pótlása:* A stallum anyagának megfelelően hársfát alkalmaztam. Ahol ez nem volt lehetséges, ott szintetikus anyagot voltam kénytelen alkalmazni (műfa, műgyanta), mivel a felületen csak csonkítással tudtam volna hagyományos kötést létrehozni.

A festett felületeket aquarelrel (ROWNEY) retusáltam (vonalkás és pontozásos technológiával).

Az aquarelrel való retusálás és rekonstruálás akármikor könnyen eltávolítható, színtartó, a színei stabilak (nem fakulnak).

Olyen esetben, amikor az eredeti festékréteg az egész figurális részen hiányzott, és a szakirodalomból egyértelműen bebizonyosodott, hogy mit is ábrázol, ott kontúrvonallal körülhatároltam az egykori ábrát és vonalkázásos eljárással érzékeltettem, milyen is volt valójában a műtárgy. Ilyen a IV. tábla első címerpajzsának III. mezején az oroszlán. Hiteles szakirodalom alapján állítottam helyre az összes címerpajzs ábráit és színeit. A jobboldali halántékfal felső rátét faragványon a hiányok pótlását olyan mértékig végeztem el, amennyit egyértelműen meg lehetett állapítani a figurális motívumokból, és a szakirodalomból, valamint a régi fényképekből.

7. *A felület levédése:* Az eredeti technológiához ragaszkodtam. Itt viszont – mivel a méhviasz 20–25° C-on lágyul – az u. n. PUN-viaszt alkalmaztam, hogy a felverődött és a levegőben telítődött por ne tapadhasson meg a műtárgy felületén.

A PUN-viasz főzése: A pun-viasz a méhviasz különleges módon való kifeőzésével nyerhető. E viasz lágyulási hőértéke 30–35 °C, viszont az összes többi tulajdonsága megmarad.

Méhviaszt és nátriumkarbonátot egyenlő súlyarányban 3 vagy 4-szeres mennyiségű vízben, lényegesen nagyobb méretű edényben 80 °C-on többször átfőzünk, majd nátriumkloriddal kicsapatjuk.

A pun-viaszt 5%-os háztartási terpentin oldat formájában vittem fel a felületre, majd az oldószer távozása után puha kefével felkeféltam.

A restaurálást beszámolómmal, dokumentációkkal, mintavétellel dokumentáltam.

Restaurálva: 1980 IV. 14. – 1980 XII. 2.

Restaurálta: Szilágyi Tibor bútorestaurátor MNM

Die Restaurierung des Stallums von Bártfa

Eine der schönsten Bauten auf dem Hauptplatz der Stadt Bártfa (deutsch: Bartfeld, slowakisch: Bardejov) am nördlichen Grenzrain des alten Ungarns ist die Sankt Ägidius Kirche im gotischen Stile erbaut. Besonders wertvolles Einrichtungstück der Kirche war das sog. Bartfaer – oder Matthias – Stallum (Chorgestühl, Sitzbankreihe für die Mitglieder des Klerus), der der Überlieferung nach im Jahre 1483 verfertigt wurde, als die Geschenke der Bürger von Bártfa an den König Matthias und die Königin Beatrix anlässlich ihrer Eheschliessung zurückkamen und verkauft wurden. Der Name des Schnitzers ist unbekannt, aber während der jetzigen Restaurierungsarbeit kam auf der inneren Seite der linken Seitenschliesswand ein F – förmiges Zeichen – 70 mm hoch und 5 mm tief – zum Vorschein, was vielleicht auf den Namen des Meisters hinweist.

Zur Zeit des Millenniums war die Einrichtung der Kirche rekonstruiert, da wurde das aus 12 Bankreihen bestehende, gotische und Renaissance Motive tragende, auf beiden Seiten mit verzierten Seitenwänden schliessende Stallum in zwei Teile geschnitten, dadurch ist ein Teil zugrundegegangen. Der erhaltengebliebene Teil kam 1915 durch Ankauf in einem sehr schlechten Zustand in das Ungarische Nationalmuseum (Inventarnummer: 1915. 86. 2.), wo das in den 30-er Jahren von den damaligen Möbelrestauratoren Menyhért Majhen restauriert wurde. Während dieser Arbeit wurden die aus den ursprünglich sechs ungeschmückten und sechs verzierten Sitzbänken erhaltengebliebenen fünf verzierten Sitzbänke nebeneinandergestellt, die in der historischen Ausstellung des Ungarischen Nationalmuseums auch heute in dieser Form zu sehen sind.

Eine neuere Restaurierung des Stallums erfolgte im Jahre 1981 durch die Arbeit des jetzigen Möbelrestauratoren des Ungarischen Nationalmuseums Tibor Szilágyi.

Der Autor gibt im weiteren Teil des Artikels die jetzige Grösse des Stallums und die ausführliche Beschreibung der mit relief-en-creux Technik (flache Schnitzerei) geschnitzten Verzierung an. Auf der rechten Seite der Schläfenwand ist das Wappenschild der Stadt Bártfa zu sehen, mit der Inschrift ANNO DOMINI 1483. An den Lehnen sind – wie es überliefert wurde – die Wappenschilder derjenigen Könige aus dem 15. Jahrhundert dargestellt, mit denen König Matthias gute diplomatische Beziehungen hatte.

Der zweite Teil des Artikels beschreibt die einzelnen Phasen der Restaurierung in der Reihenfolge, wie es gemacht wurde, den ganzen Arbeitsgang vorstellend.

1. Durchforschung und Studium der Fachliteratur
2. Konsultation mit Fachleuten
3. Materialanalyse (Statik, Oberflächenbelegung, Farben, Probleme der Säuberung, Photodokumentation, Vorschläge zur Restaurierung usw.)
4. Statische Verstärkung
5. Säuberung (Aufdeckung der originalen Farbschicht)
6. Rekonstruktion (Ersetzung von Holzschnitzereien, Restaurierung der gemalten Teile usw.)
7. Oberflächenbearbeitung, Schutz
8. Dokumentation der Restaurierung (Ungarisches Nationalmuseum, Dokumentation Inventarnummern: 1981.

Bei der Säuberung wurde ein jetzt aus 31 verschiedenen Verbindungen bestehendes, von Zoltán Szabó zusammengestelltes Lösungsmittel gebraut. Bei den gemalten Teilen war die Komposition 15, bei den Naturteilen die Komposition 23 am besten geeignet, die originale Farbschicht aufzudecken. Durch die Anwendung dieser Technik wurde es möglich die Farben und andere Beläge voneinander stufenweise abrennbar zu machen und nur die gewünschte Schicht zu lösen. Die gemalten Oberflächen wurden mit Aquarellfarbe (ROWNEY) restauriert, da sie leicht zu entfernen, trotzdem farbecht ist. Die Stellen, wo die Farbschichten fehlten, wurden auf Grund der Fachliteratur mit Konturlinien abgegrenzt und mit Punktierung und Schraffierung ersetzt.

Der originalen Technologie getreu wurde zum Schutz der Oberfläche PUN-Wachs gebraut, welches durch ein besonderes kochendes Bienenwachs zu bekommen ist; seine Schmelztemperatur liegt bei 30–35 °C, dem Bienenwachs gegenüber, bei dem dieser Wert bei 20–25 °C liegt.

1. A stallum restaurálás után

2. A stallum első és második háttámlája

3-4. A stallum jobb oldalának faragványai Bártfa város címerével

5. A stallum ötödik háttámlájának kiegészítése

6. A tisztítás során előkerült mesterjegy

Dite Tibor

Gondolatok

„A pozsonyi puskaművesség a XV–XIX. században” című kiállítás bezárásakor

1981. november 11-én nyílt meg Pozsonyban, a Városi Múzeumban (Mestské múzeum v Bratislave) a múzeum hosszú távlatú koncepciójának keretében, azzal a céllal, hogy az érdeklődőknek a szlovák főváros területén működő egyes iparágak közül ezúttal a pozsonyi puskaművesség termékeit mutassuk be. Ez a monotematikus kiállítás, mely hivatott egy városi gyártáscentrum kérdéseivel foglalkozni és ezeket egységesen, érthetően megválaszolni, rá akart mutatni az ezideig elhanyagolt lőfegyvergyártás művelődéstörténeti és társadalomgazdasági tényezőire.

A kiállítás alapkonceptiója azon tényből indult ki, hogy Magyarországon Pozsony mindig is a fegyvergyártás központja és a török megszállás idején a katonai és polgári lőfegyverek legnagyobb és majdnem monopolisztikus szállítója volt. A kiállítás súlypontját azonban elsősorban a pozsonyi puskaművesség XVIII. századi csúcspontjában, másodsorban a puskaművességre ható XIX. század kapitalista iparosításban láttuk. A bemutatott témakört több szempontból igyekeztünk közelebb hozni a látogatóhoz, de mindenek előtt egységes tájékoztatást kívántunk szolgáltatni a pozsonyi puskaművességgel foglalkozó legújabb kutatómunka eredményeiről, a társadalomtörténeti és gyártástechnikai szempontok keretében a pozsonyi puskaművesek politikai helyzetéről és az általuk használt lakatszerkezetekről és ezek sajátosságairól. Kihangsúlyoztuk a kiállításon a fegyverek művészi vonatkozásait és a fogyasztói igény néhány jellemzőjét is.

Már a kiállítás előkészítő időszakában azon alaptételből indultunk ki, hogy a múzeumok elsősorban a hiteles tárgyi emlékekhez, azaz múzeumi gyűjteményi tárgyakhoz kötődnek. A Pozsonyi Városi Múzeum 1868-ban alapított militaria gyűjteménye, relatív nagysága dacára, főképpen a XIX. századi pozsonyi puskaművesek készítményeit tartalmazza. Ezzel szemben a puskaműves céh jelvényei majdnem hiánytalanul fennmaradtak.

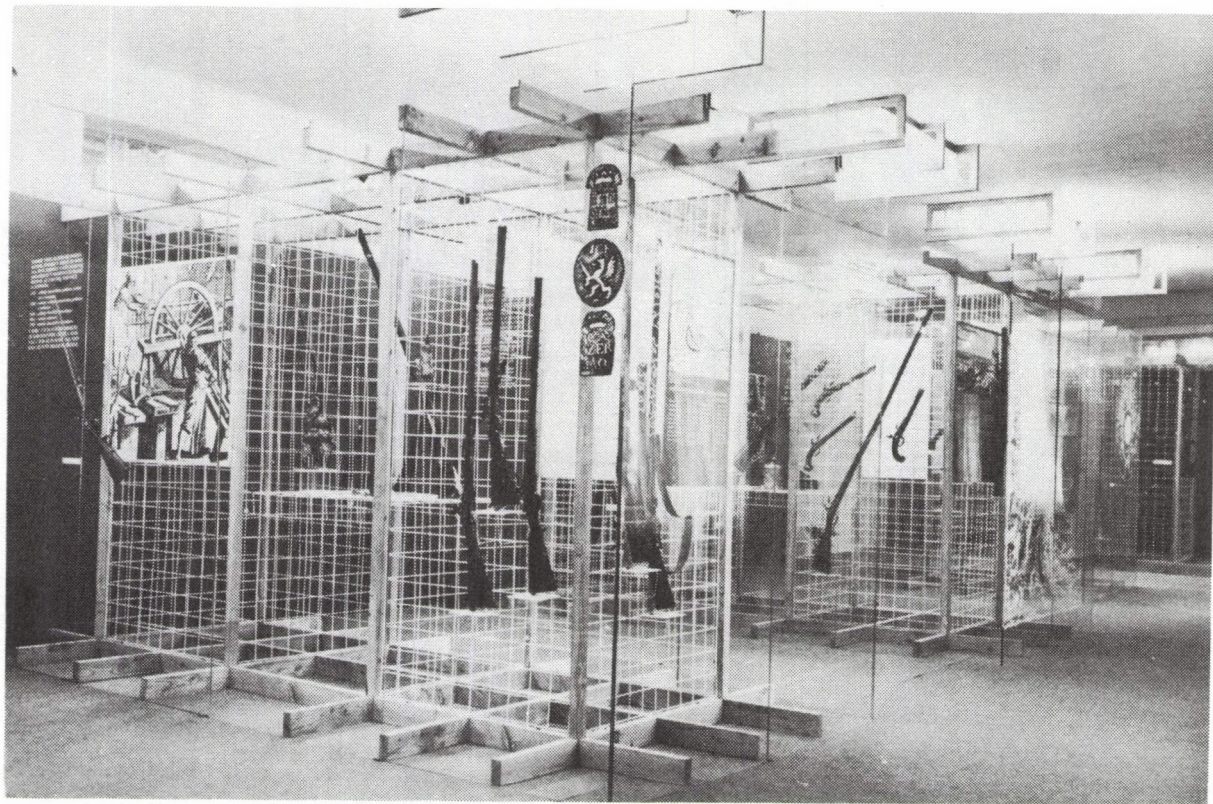
A mondottakból adódik, hogy ha a bemutatásra szánt tárgyak, a grafika és a szöveg között meg akartuk tartani az optimális viszonyt a tárgyi anyag egy részét ki kellett kölcsönözni. A kiállítás kivitelezéséhez végül is hét csehszlovák múzeum járult hozzá. A pozsonyi Szlovák Nemzeti Múzeum Történeti Intézete, a prágai Hadtörténeti Múzeum, az eperjesi, antoli, galgóci, vöröskői és blanszkói múzeumok bocsátották rendelkezésünkre féltve őrzött pozsonyi lőfegyvereiket.

A legnagyobb sikernek azonban azt tartjuk, hogy a budapesti Magyar Nemzeti Múzeum tizenkét pozsonyi lőfegyverrel vett részt a kiállításon. Ezzel nemcsak egy nemzetközi múzeumi kölcsönzés, de 1918 óta az első hivatalos együttműködés született meg a Magyar Nemzeti Múzeum és a Pozsonyi Városi Múzeum között. Ma már nyugodtan állíthatjuk, hogy a magyar kollégák segítsége nemcsak értékes hozzájárulást jelentett a kiállításunk számára, de általa múzeumaink között egy jó kooperáció és tapasztalatcsere alapjai is bontakozni kezdenek.

Az igyekezetünk eredményeként a 120 m² kiállítási alapterületen több, mint hetven pozsonyi lőfegyvert és tartozékát sikerült kiállítanunk. E nagyszerű fegyverkollekciót igen hatásosan lehetett céhjelvényekkel, lövészdíjakkal, céh és lövészegyleti pecsétnyomókkal és pozsonyi festett céltáblákkal kiegészíteni.

A kiállítás eredetileg tervezett időtartamát – tekintettel arra, hogy a pozsonyi lőfegyverek először voltak egy monotematikus kiállítás keretében bemutatva – kétszer hosszabbítottuk meg. Hogy sikerült – e az egyes bemutató elemet a nem hagyományos műépítészeti megoldást összhangba hozni azt csak a kiállítás közele! tízezer látogatója tudja megítélni. A kiállítást 1982. május 11-én bezártuk ugyan Pozsonyban, de a hozzánkérkező kérelmek valószínűvé teszik, hogy nagyobb városokban a sikeres kollekciót újra bemutatjuk.

1. Kép „A pozsonyi puskaművesség a XV–XIX. században” kiállításról

2. Vitrinrészlet a Magyar Nemzeti Múzeum egyik pisztolyával

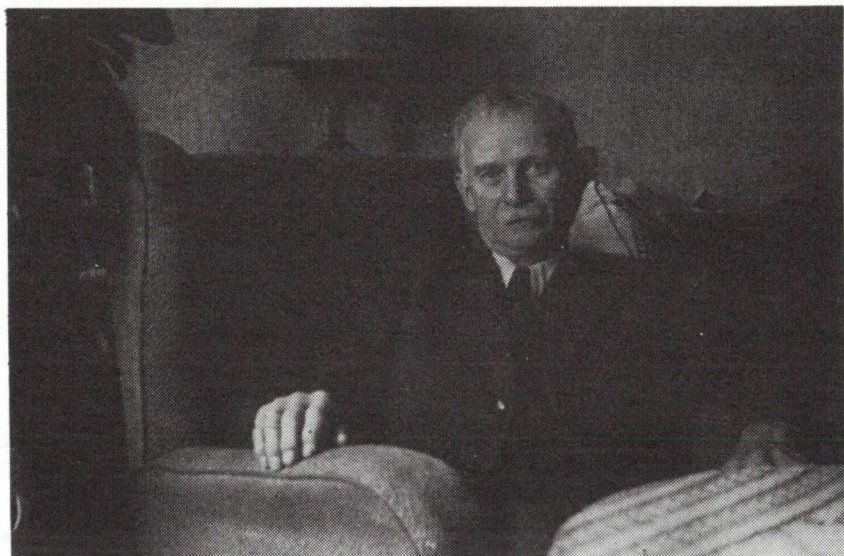

Korek József

Majhen Menyhért (1889–1982)

Tisztelettel búcsúzunk Majhen Menyhértől, a Magyar Nemzeti Múzeum bútorrestaurátorától, aki 95. évével múzeumunk legidősebb nyugdíjas munkatársa volt. Nemcsak az évek számában járt elől, hanem a múzeum szolgálatában is. A megszakítás nélkül eltöltött 44 szolgálati évével is az elsők között állott; az 1915–1959 közötti időszakra két világháború, két újjáépítés, sovány évek esnek, amikor a finom véső mellett a nehéz fűrészt, kalapácsot is marokra kellett kapni. Ő a munkában is élen járt, mert számára életszükséglet volt a munka, a műtárgyak aggódó féltése, a hiányos, megrongált darabok helyreállítása. Kiemelkedő szakmai tudása aranykézzel párosult, amely 500 év bútorművéségének technikáját képes volt magába olvasztani, hogy úgy adja vissza a műtárgy egykori szépségét, hogy ne önmagát adja benne. Ez a műtárgy iránti mélységes alázatból adódott és a sokszáz évvel korábban élt mester művészetét becsülte meg benne. Nemzeti, kulturális örökségünk remekbe szabott értékei magukon viselik Majhen Menyhért kezemunkáját. Az 1509-ben készült nyírbátori stallum készítőjének nevét nem tudjuk, mert nincs szignálva a méreteiben és finomságában is egyedülálló mű, de nem találjuk meg rajta a Majhen Menyhért által végzett javítás évszámát sem. A múzeumi irattár megsárgult lapjain azonban olvashatók az elismerő dicséretetek. De ennél is többet mond, hogy abban a formájában láthatja a közönség a Nemzeti Múzeumban és a nyírbátori Báthory István Múzeumban, ahogyan keze munkája alól kikerült. Óriási munka volt ez, amelyhez a kivételes tehetség mellett precizitás, vasakarat és hangyaszigoralom kellett. Az ismétlődő kiállításrendezések a már helyreállított daraboknál is mindig megkívánták a simogató kezét és szerető gondoskodást. A kiváló munkához szeretetre méltó egyéniség párosult. Csendes derűvel, a szemek huncutkás mosolygásával, magabiztos kiegyensúlyozottságával szívünkbe zártuk mindnyájunk „Menyus bácsiját”. Halálával ismét fogyott a Nemzeti Múzeum mun-

katársi gárdája. Megmerevedtek a karok, kihúnyt a mosoly, de itt maradtak utána a mestermunkák, amelyek megőrizték nevét. Úgy adózunk nevének, hogy méltóan akarjuk fenntartani az általa rendbe hozott nemzeti kincseinket, hogy azokat minél többen lássák, minél hosszabb ideig gyönyörködjenek az asztalosipar remekeiben. Végső tiszteletadással köszönjük a munkát, a hű szolgálatot, amelyet nemcsak a Magyar Nemzeti Múzeumnak, hanem egész népünknek tett.

Majhen Menyhért (1888–1982)

Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1981. évi tevékenységéről

A gazdaság- és tudományirányítás folyamatban levő megújítása, ill. az államigazgatás részbeni átszervezése a korábbiaknál nehezebbé tette a Magyar Nemzeti Múzeum számára is a VI. ötéves terv egészének – és ennek részeként – az 1981. év konkrét feladatainak realitásokra épülő megtervezését. Elsősorban azért, mert az irányító szervek részéről a működési feltételek teljes anyagi hátterének visszaigazolása, ill. biztosítása az előzőekhez viszonyítva késve és részleteiben történt ebben az évben. Ebből következően az intézmény az év egy részében valójában egy rugalmasan kezelt „kereterv”, s nem pedig – mint korábban – egy pénzügyileg is garantált munkaterv alapján tevékenykedett. Hogy ez mégsem vetette vissza a múzeum éves munkateljesítményének egészét, az alábbiakkal magyarázható.

- az intézmény tervciklusokat és egy-egy évet tekintve is, mint gyűjtő-nyilvántartó, mind pedig tudományos-ismeretterjesztő munkájában nem kampányszerűen, hanem rövidebb-hosszabb kifutású témák és feladatrendszerek szerint működik;
- az anyagi lehetőségek összességükben nem szűkültek be oly mértékben, amint arra az év eleji előrejelzések alapján az irányítás különböző szintjein számítani lehetett;
- a múzeum vezetősége – ha nem is mindig könnyen – a szükséges rugalmassággal alkalmazkodott az év közben is változó pénzügyi helyzethez, és megfelelő átcsoportosításokkal biztosítani tudta az alaptevékenység folyamatosságát, ill. (többnyire) a kiemelt feladatok végrehajtásának feltételeit.

Mindezek ellenére meg kell említeni, a tervek konkretizálásának elhúzódása, továbbá a célhitelek folyósításának bizonytalansága és esetlegesége megnehezítette a belső irányítást, különösen a követelmények különböző szinteken történő betartását. Néhány probléma minden bizonnyal jobban

áthidalható lett volna, ha az intézmény bevételeinek részbeni vagy teljes felhasználóságáról időben egyértelmű döntés születik. Ugyanakkor kedvező visszhangot váltott ki az a tény, hogy a megelőző évekhez viszonyítva a vezetőség nagyobb összeggel tudta jutalmazni az arra érdemes dolgozókat.

A fentebb röviden érintett kisebb-nagyobb nehézségek ellenére megállapítható, hogy a múzeum alaptevékenységének minden ágában nagyrészt teljesíteni tudta az 1981-re tervezett főbb feladatait. A részletezést megelőzően utalunk arra, hogy a több éve folyó kiemelt ásatások döntő többsége (mások mellett, a számottevő TKFA támogatás segítségével) a kívánt mértékben megvalósult; több mint egymillió forintot fordított az intézmény gyűjteményeinek vásárlás útján történő gyarapítására; fokozott figyelemmel, megfelelő súlypontozással növelte a nyilvántartási és állagvédelmi tevékenység intenzitását, és túl a számszerű mutatókon, előtérbe került a műtárgyvédelem minőségi szempontjainak megvalósítása; a megjelent tudományos munkák appendixként mellékelte listája, ill. az elkészült és folyamatban levő feldolgozásokról alább adott összefoglalás – talán minden külön kommentár nélkül is – jó keresztmetszetet ad az intézményben folyó sokirányú, országos témákban korszakos szerepet is tükröző elméleti tevékenységről; az ismeretterjesztő-közművelődési munka tárgyevi igazi pozitívuma pedig az, hogy az elmúlt időszakban folyamatosan kialakított jellegét és intenzitását a pillanatnyi helyi kedvezőtlenebb körülmények között sem vesztette el (időszaki kiállítások számára igazán megfelelő tér hiánya az épületben, a történeti kiállítás évközi lebontása); egyértelműen elismerő hazai és nemzetközi reflexiókat kiváltva került megrendezésre a Magyar Nemzeti Múzeumban a korona és a koronázási jelvények tudományos értékelését és természettudományos vizsgálatát taglaló nemzetközi konferencia; végül: komoly előrelépést jelentett a törökbálinti raktár átvétele, ill. a bútoranyag nagy munkát igénylő, jól szervezett átszállítása, berendezése, továbbá olyan, régóta esedékes munkák megindulása, mint pl. a textil műhely kialakítása és a történeti kiállítás felújítása.

Viszont a tervezetthez mérve nem történt kielégítő előrelépés a nemzeti és ispánsági központok kutatásában, megtorpant – főleg objektív személyi okok miatt – a történeti gyűjtemények nagyobb ütemű komplex gyarapítása, ill. a tervezett új kiállítás megfelelő szakmai előkészítését szolgáló feldolgozó tevékenység, s nem valósult meg több olyan épületfelújítási részmunka, amely valamely gyűjtemény optimális elhelyezését, ill. osztály jobb munkakörülményeit lett volna hivatva biztosítani (pl. Restaurátor Osztály felújítása, zongorarakta bővítés stb.).

Gyűjteményfejlesztés

A múzeum régészei 25 lelőhelyen végeztek önállóan vagy más intézménnyel együttműködve ásatást. E tevékenység gerincét 1981-ben is azok a kiemelt feltárások jelentették, amelyek már több éve jelentős új tudományos eredményeket hoztak:

- Tiszaluc-Sarkadpuszta (rézkori telep)
- Kővágószőlős (római villagazdaság)
- Heténypuszta (római erőd)
- Pécs (Ókeresztény mauzóleum)
- Kölked-Feketekapu (avarkori telep és temető)
- Zalavár-Vár és Rezes (IX–XI. századi telep)
- Visegrád-Várkert (Árpádkori falu)
- Doboz-Hajdúirtás (Árpádkori falu)
- Lászlóflva-Szentkirály (későközépkori falu és temető)

A Dunai Vízlépcső építéséhez kapcsolódó feltáró munka – anyagi okokból, de a tervnek megfelelően – a tárgyévben csökkenő tendenciát mutatott, annak ellenére, hogy az MNM és a Balassi Bálint Múzeum régészei Visegrád, Pilismarót és Esztergom térségében számottevő ásatásokat folytattak. Figyelemre méltó eredménnyel jártak továbbá a tiszazugi bronzkori telep kutatások, ill. a honfoglaláskori korpuszhoz kapcsolódó szondázó ásatások és a hasonló korú sándorfalvi temető teljes feltárása.

A múzeum történeti jellegű gyűjtőtevékenységének középpontjában továbbra is az 1849 utáni időszak tárgyi emlékeinek tudatos felkutatása és megszerzése állott, de számottevő eredményt hozott egyes gyűjtemények, így pl. az Éremtár és a Képcsarnok, hiánypótló kiegészítései is. Vétel, ill. ajándékozás útján 1981-ben – mások mellett – az alábbi kiemelkedő értékű tárgyakkal gyarapodott az MNM műtárgyállománya:

- Nagyméretű kelta övlemez (vétel)
- Salamon-kori verőtő (az Állami Pénzverőtől)
- XII. századi korpusz (vétel)
- az Auer-féle szabadkőműves gyűjtemény (vétel)
- Kossuth Lajos díszoklevelének ezüst tokja (vétel)
- ún. bilincs karkötő az 1860 körüli időből (vétel)
- Kassa és Hatvan XIX. századi látképe (külföldi ajándék)
- zalatnai bányatelep rajza, XIX. sz. közepe (vétel)
- IV. Károly és Zita királyné olajnyomatú portréja (vétel)

A további idevonatkozó adatok is arra utalnak, hogy bár a gyarapodás jórészt az egy-millió forintot meghaladó vásárlások révén történt, figyelemre méltó az ajándékozás mértéke, s ezt a még ma is élő nemes szándékot a jövőben még tudatosabban kell a múzeumnak felkelteni és kihasználni.

Nyilvántartás

Az alább közölt tényszámok globálisan is bizonyítják, hogy a néhány éve felgyorsított, az intézmény nyilvántartási rendszerét mennyiségileg és minőségileg is átfogóan feljavító munka jó ütemben folyt 1981-ben is. Amellett, hogy mind a központi feladatot ellátó Adattár, mind pedig a gyűjteményegységek folyamatosan regisztrálják az új tárgyi és dokumentatív anyagot, majd minden osztályon komoly előrelépés történt a régi gyűjteményrészek nyilvántartási rendjének – s ennek révén – tudományos értékünk növelésében. E megállapítás egyaránt vonatkozik a korábban leltározott tárgyak és fotónegatívek meghatározására, a leíró és mutatókartonok azonosítására, kiegészítésére, fényképpel történő ellátására és a különböző egységek revíziójára. Mindezek közül csupán néhány olyanra utalunk, amelyek egy-egy munkafolyamat lezárását vagy megkezdését jelentik: az év folyamán elkészült a központ adattári törzsanyag és a múzeumtörténeti gyűjtemény revíziója; megtörtént az 1846–1933 között beletárolt népvándorlaskori tárgyak revíziója; lezárult a Lapidárium új raktári rendjének kialakítása; befejeződött a képcsarnoki festményanyag nyilvántartási fényképezése; megkezdődött a Textilgyűjtemény és az Újkori Osztály Dokumentumgyűjtemény új raktári és nyilvántartási rendjének kialakítása. A múzeum törzsanyagába 14837 műtárgy került beletárolásra és elkészült 8543 tárgy-leíró karton, részben fényképpel ellátva.

Itt utalunk arra, hogy a tudományos és közművelődési igények kielégítése mellett az év folyamán 5184 új felvételt, 11.245 nagyítást és 1,009 diapozitívet készítő Fotólabor is komoly részt vállal a nyilvántartási feladatok ellátásában. A realitás érdekében kell megjegyeznünk; a mennyiségében és minőségében is kielégítő színvonalú nyilvántartási munka csak külső munkatársak bevonásával volt teljesíthető.

Műtárgyvédelem

A múzeum műhelyeinek tevékenységét befolyásolta, hogy átmenetileg csökkent a képzett restaurátorok száma (GYES, nyugdíjazás), összesen több mint 100 munkanapot fordítottak egyéb, többnyire kiállításokhoz kapcsolódó karbantartás jellegű feladatok ellátására, több szakember részt vállalt raktárkialakításban, a textilrestaurátor műhely egyébként pozitívumként elkönnyelhető kiépítése pedig az év jó részében hátráltatta az effektív műtárgyvédelmi munkát. Egészét tekintve tételesen mégsem csökkent a műhelyek teljesítménye, a lényegében nem változott az új és a régi anyaggal kapcsolatos, továbbá a más intézmények számára végzett restauráló tevékenység egymáshoz viszonyított aránya. Statisztikailag az alábbi kép bontakozik ki:

	tisz tított	konzervált tárgyak száma	restaurált
régészet	1266	1893	608
képzőművészet	332	10	20
numizmatika	489	–	–
történet	1756	818	27
egyéb	–	–	103
Összesen:	3843	2721	758

Szót érdemel: ha nem is növekvő tendenciájú, de folyamatos restaurátoraink szakirodalmi munkássága, és közülük többen oktatási feladatokat is ellátnak.

Tudományos feldolgozó munka

Az ötéves terv irányelveinek, ill. a tételesen is elfogadásra került tudományos terv tematikai rendjének megfelelően a múzeum vezetősége preferáltan kezelte a kiemelt tudományos feladatok megfelelő ütemű végrehajtásának biztosítását. Ez – amint már bevezetőben is jeleztük – maradéktalanul nem volt biztosítható a különböző forrásból származó célhitelek folyósításának bizonytalansága miatt. Ebből következően néhány múzeumi és országos hatáskörű kutatási témában kisebb, de 1982-ben várhatóan korrigálható elmaradás mutatkozik. Ha nem is meglepő, hiszen az országos tapasztalat, a nem súlypontozott, vagy nevezünk így: egyéni érdeklődésből

fakadó feldolgozások viszont változatlanul nagy számban elkészültek. Ez az egyébként pozitív tény továbbra is jelzi, hogy a tervszerűen kiemelt és az „egyéni” kutatások intézményen belüli optimális arányát még nem sikerült tartósan biztosítani.

- A) A múzeum munkatársainak tollából 1981 folyamán megjelent szakmunkák bibliográfikus felsorolását a mellékelt Appendixben adjuk.
- B) A 92 elkészült és megjelenésre váró kisebb-nagyobb feldolgozások teljes felsorolásától eltekintve, közülük – szakmai jelentősége és nagyságrendje miatt – csupán néhányat emelünk ki. Elkészült a Prähistorische Bronzefunde nemzetközi vállalkozású sorozat első hazai kötete a magyarországi rézkori fémtárgyakról (Patay Pál), a déldunántúli feliratos római köemlékek a Römische Inschriften Ungarn sorozat számára (Sz. Burger Alice-Fülep Ferenc), ill. a délpannoniai későrómai pénzforgalom feldolgozása (Régészeti Füzetek számára, Sz. Burger Alice), a római kerámia fejezet a Régészeti Kézikönyvben (Bónis Éva); nyomdába került az Avar Corpus 3. kötete; befejeződött a több évtizedes nagykanizsai várasztás anyagának átfogó értékelése (Kovalovszky Júlia), a Művészettörténeti Kézikönyv számára pedig ötvösművészeti (H. Kolba Judit), és viselettörténeti (Lovag Zsuzsa) tanulmány készült; kiadóba került Than Mór művészmonográfiája (Cennerné Wilhelmb Gizella) és a Cserei Mihály erdélyi története 1661–1711 című forrásmunka (Bánkúti Imre); leadásra kerültek a készülő magyar nagylexikon őskori és római kori címszavai (Kemenczei Tibor, Soproni Sándor); s végül miután sajnálatosan kevés metodikai jellegű értekezés születik múzeumainkban, megemlítjük a régészeti néprajz módszereinek kibontakozásával foglalkozó tanulmányt (Fodor István).
- C) A több évet áthidaló, folyamatban levő nagyobb feldolgozások közül jó ütemben indult meg 1981-ben a Prähistorische Bronzefunde sorozat magyarországi köteteihez – az egész országra kiterjedően – a forrásanyag egységes elvek szerint történő információbázisának kiépítése. Kielégítő lendülettel folytak az Avar Corpus IV. kötetének munkálatai, amely várhatóan 1982-be nyomdába kerül. A tervezettnél lassabban haladtak a Honfoglaláskori Corpuossal kapcsolatos teendők, hónapokon keresztül pénzügyi bizonytalanság miatt, de tegyük hozzá, még kísért az évek óta akut probléma, nevezetesen: a munkában résztvevők közül többen, szinte minden határidőt túllépve, rendkívül lassan haladnak. A tárgyévben kielégítő ütemben folyt több nagy feltárás anyagának tudományos feldolgozása (Budakalász-rézkori temető, Tiszafüred-avar temető, Pomáz-klisszai

templom és temető stb.). Több, tudományos fokozat megszerzését is célzó nagyobb összefoglaló munka készül a múzeumban – az előrehaladás mértéke, különböző okok miatt, viszont szinte személyenként eltérő (A pannoniai és közép-dunamedencei provinciák kialakulása; A mezővárosi önkormányzat a XVII–XIX. században; A magyarországi felszabadító hadjárat az egykori monumentális művészetben; Európai és magyar divat hazánkban 1780–1916 között).

Könyvtár, kiadványok

Az ötéves terv időarányosan előirányzott tervszámát némileg meghaladó ütemben gyarapodott a Központi Régészeti Könyvtár állománya – nem utolsó sorban az évközi póthitel eredményeként. 1981-ben vásárolás, ill. csere útján szerzett 2629 új kötet került nyilvántartásba. A cserekapcsolat a sokéves átlag szerint alakult: a kiküldött 1625 kötet ellenértékeként 1693 érkezett, ami enyhén emelkedő tendenciát mutat. Előrelépés történt a külföldi folyóirat cikkatalógus bővítésében és megkezdődött a jogszabályilag esedékes állományrevizió.

A Magyar Nemzeti Múzeum kiadványai közül 1981-ben csak a Fólia Historica 8. kötete jelent meg.

Kiállítások, közművelődési tevékenység

Bizonyos kettősség jellemezte a múzeum kiállítási munkáját. Helyhiány miatt 1981-ben is korlátozni, ill. a kupola terem adottságaihoz kellett igazítani az ezekből fakadóan kisszámú időszak kiállítást. Ugyanakkor, főleg a részvétel nagyságrendjét tekintve, bővült az intézmény más múzeumok által előkészítés alatt álló nagyobb kiállításokban történő közreműködése. Utóbbira utalva, példaként említjük a Schallaburgban 1982-ben bemutatásra kerülő reneszánsz és a székesfehérvári, Nagy Lajos korával foglalkozó kiállítást. A tárgyévben is számottevő volt – minden gyűjteményi anyaggal rendelkező osztályunkat érintette – a hazai intézmények régészeti-történeti-művészettörténeti témájú bemutatóit segítő műtárgy kölcsönzés. A múzeum által 1981-ben rendezett, ill. fogadott időszak kiállítások az alábbiak:

– A Magyar Nemzeti Múzeum éremgyűjteményébe került magángyűjtemények – Sárospatak, VIII. 20–IX. 4.

- Hangszerek síkban és térben – MNM, IX. 10–28.
- Rákóczi emlékek – MNM, XII. 11–
- Hajózás és tengeri kereskedelem – Hadtörténeti Múzeum (NDK vendégkiállítás) X. 1 – XI. 15-ig.
- Objektív okokból elmaradt a Hunok-Germánok-Avarok c. kiállítás lengyelországi bemutatása.

Az ismeretterjesztő-közművelődési tevékenység helyi adottságokra épülő „modellje” a hetvenes évek végén kialakult múzeumunkban. A már hagyományosnak nevezhető programok (Szabad szombat elnevezésű brigádséták, Historia Klub, Tavaszi Zenés Esték) többnyire jó színvonalon folyamatosan megrendezésre kerültek. Viszont új programmal hirdette meg Közművelődési Csoportunk a szakköri órák sorozatot, és figyelmet érdemel, hogy a MNM, a Néprajzi és a Szépművészeti Múzeum együttműködve három TIT bérletsorozatot tartott általános iskolások részére. Eredményes volt a NŐK LAPJÁBAN propagált, a régészeti kiállítás ismeretét feltételező, Családi múzeumi játék, amelynek tesztlapját 364 család küldte vissza, majd közülük tíz meghívott résztvett a helyszíni vetélkedőn.

Néhány számszerű adat:

Látogatók száma:

– Magyar Nemzeti Múzeum	500.180
– Rákóczi Múzeum, Sáropatak	160.016
– Mátyás Király Múzeum, Visegrád	285.905
– Kossuth Emlékház, Monok	17.688
– Vértesszőlősi bemutatóhely	53.092
– Károlyi Emlékszobák	2.616

1.019.497

Az év folyamán 138 ismeretterjesztő rendezvényen (múzeumbaráti kör, brigádfoglalkozás, szakkör, előadás stb.) 8331 érdeklődő vett részt.

Gazdálkodás, épület, személyi állomány

A múzeum munkáját alapvetően befolyásoló pénzügyi és épület kondíció, ill. a személyi állomány alakulása a következő volt a tárgyévben:

Az új gazdálkodási rend természetesen a korábbiaknál nehezebbé tette az intézmény idevonatkozó tevékenységét. A pénzügyi tervszerűtlenség sok buktatójával kellett megküzdeni az év folyamán (ezzel kapcsolatban már utaltunk a célhitelek és a saját bevétel felhasználása körüli nehézségekre), és óhatatlanul éreztük – mint nem önálló költségvetési szerv – a Központi Múzeumi Igazgatóság belső problémáinak hol közvetlen, hol áttételes hatását. Az intézmény 16,7 millió forinttal gazdálkodott, az alapelőirányzathoz viszonyított eltérés 18,4% volt.

Annak ellenére, hogy az épület felújítás terén több fontos munka elkészült (csatorna alapvezeték részleges cseréje, a padlástér lángmentesítése, a régészeti kiállítás elektromos részének felújítása), sajnálatosan sok – az épület, ill. a műtárgyállomány biztonságát vagy a munkakörülmények javítását elősegítő – feladat a következő évre maradt: a már említetteken kívül így pl. a villámhárító berendezés és a telefonhálózat felújítása, a körbefolyosó és a lépcsők burkolatának javítása.

Az intézmény személyi állományának fluktuációja viszonylag csekély mértékű: 5 fő vonult nyugállományba (Tamás István főigazgató h., Szarvas László főrestaurátor, Eilner Sándorné előadó, Romanek András kiállításrendező, Bálint János kőműves és 1 fő az áthelyezéssel távozók, 5 pedig a belépők száma. Egységenként és periódikusan viszont bizonyos nehézséget jelent a GYES-en lévők (12 fő) és a rendszeres oktatásban résztvevők (4 fő) munkájának megfelelő pótlása. Az év folyamán Kovács Tibort főigazgató helyettesé, Sárdi Juditot a Központi Régészeti Könyvtár osztályvezetőjévé nevezték ki.

1981-ben a múzeum 8 dolgozója részesült kitüntetésben az alábbiak szerint:

SZOCIALISTA KULTÚRÁÉRT: Cs. Sós Ágnes, Pálóczi Horváth András,
Szarvas László

KIVÁLÓ MUNKÁÉRT: Abaházy Istvánné, Hidvégi Erzsébet,
Hoppál Éva, Nagy János

NÍVÓJUTALOM: Bánkúti Imre

A pozitív személyi vonatkozású események között említhetjük, hogy Soproni Sándor elérte a tudományok doktora fokozatot, Bónis Évát pedig az ELTE címzetes egyetemi docenssé nevezte ki.

Nemzetközi kapcsolatok

A puszta számok mögött gyakran elsikkad, hogy az intézmény nemzetközi kapcsolatrendszerének legfrekvenciáltabb része a külföldi szakemberek fogadása. 1981-ben

- szocialista országból 59-en
- kapitalista államokból 116-an

tanulmányozták gyűjteményeinket és kiállításainkat. A 175 látogató összességében több mint 180 napot töltött intézményünkben és ez két dolgot feltétlen jelez: figyelemre méltóan nagy az érdeklődés a Nemzeti Múzeum anyaga iránt, s egy egészen mást is: ellátásuk – igaz, a tapasztalatcsere és a kapcsolatteremtés lehetőségével – időnként komoly megterhelést jelent a szakembereknek.

Az intézmény 22 munkatársa 14 országba 37 alkalommal utazott (ösztöndíj, tanulmányút, konferencia, kiállítás rendezés, műtárgykísérés), közülük kettő részesült kéthónapos (NSZK, Ausztria), egy háromhetes (Franciaország) és kettő kéthetes (Finnország, Franciaország) külföldi ösztöndíjban. Nyolcan tartottak szakelőadást külföldön: Biró Tiborné (Stockholm, Würzburg), Cennerné, Wilhelmb Gizella (Nedec), Fehér Géza (Ankara, Istanbul, Halle), Fodor István (Stockholm, Bulgária), Fülep Ferenc (Róma), Gedai István (Drezda), Patay Pál (Xanthi), Rózsa György (Lüneburg).

Munkatársaink közül többen tevékenykednek nemzetközi szervezetekben, közülük Fülep Ferenc az ICOM Régészeti és Történeti Múzeumok Nemzetközi Bizottságának elnöke, Gedai István az International Numismatic Commission alelnöki teendőit látja el.

Amint már jeleztük, az idén egy külföldi kiállítást fogadtunk (NDK), egyet összeállítottunk (Lengyelország), kettő előkészítése pedig folyamatban van (Törökország).

Végül: nemzetközi jellegű munkánk fontos része kiadványaink propagálása, ill. csere révén történő forgalmazása.

Hazai kapcsolatok

A múzeum gyűjteményi osztályai külső szakemberek részére folyamatos kutatási lehetőséget biztosítanak, kívánság, ill. lehetőség szerint tárgykölcsönzéssel támogatjuk a társintézmények kiállításait. Az intézmény több munkatársa részt vesz az egyetemi és főiskolai oktatásban, szerkesztőként

vagy szerkesztőbizottsági tagként pedig többen közreműködnek szakfolyóiratok szerkesztésében (Acta Arch. Hung., Acta Historiae Artium, Arch. Ért. Com. Arch. Hung. Numizmatikai Közlöny), továbbá részt vesznek — többen vezető funkcióban — az alábbi társadalmi, múzeumi, tudományos testületek és szervezetek munkájában:

Asatási Bizottság, ICOM, Korona Bizottság, MTA Régészeti, ill. Művészettörténeti Bizottsága, Magyar Numizmatikai Társulat, Magyar-Szovjet Történelem Vegyesbizottság, Múzeumi Tanács, Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat, TMB szakbizottság, Uralisztikai és Östörténeti Munkaközösség.

A Nemzeti Múzeum mint rendező, ill. társrendező előkészítette a sümegi és szegedi szakmai továbbképzést, s szakemberei különböző hazai fórumokon 10 tudományos előadást tartottak az év folyamán.

Rákóczi Múzeum, Sárospatak

Az év kiemelt feladata volt a műemlékvédelmi és felújítási munkák továbbvitele. Elkészült az udvar hátsó részének végleges burkolása, lejárata a Lorántffy-szárny alagsorában létesítendő kőtárhoz, befejeződött a belső várárok déli szakaszának kialakítása az ellenfal helyreállításával, továbbá az árokban előkerült XVII. századi épületmaradvány konzerválásával és a palotaszárnyhoz épített falköpeny elbontásával. Tervezési és kapacitás-hiány miatt néhány betervezett helyreállítási feladat elmaradt. Egyidejűleg jó eredménnyel folytatódott a vár egyes részeinek régészeti feltárása (a belső várudvaron a Lorántffy-loggia és a Vörös-torony előtti támfal térségében).

A múzeum gyűjteményi egységei az év folyamán 128 műtárggyal gyarapodtak; befejeződött a bútortárgyak revíziója, ill. kartonokkal történő ellátása, jó ütemben haladt a kőfaragványok leltározása és műszaki rajzokkal kiegészített nyilvántartásba vétele.

Mind a régészeti, mind pedig a történelmi témákban az intézmény kutatói folytatták helyi tematikájú, összefoglaló jellegű munkáik szakmai előkészítését, egy néprajzi tanulmány pedig megjelent a Déni Múzeum Évkönyvében.

Két időszaki kiállítás került megrendezésre a Rákóczi Múzeumban, amelynek látogatói száma 1981-ben számottevően növekedett, miközben visszaesés volt tapasztalható az ismeretterjesztő előadások iránti érdeklődésben.

Mátyás király Múzeum, Visegrád

A múzeum fejlesztését, konkrétan az I. építési ütemet képező ún. kiszogató épület kivitelezését illetően az évek óta kialakult helyzet nem változott, kivitelezési kapacitás hiányában a tárca által a VI. ötéves tervben előirányzott munkálatok még nem indulhattak meg. Hasonló okokból stagnál a királyi palota romterületének felújítása is. Saját költségvetésből a múzeum kisebb felújítási munkákat végzett a Salamontoronyban és a palota területén.

A múzeum régészei számára folyamatos feladatot jelent a községben folyó építési munkák szakmai ellenőrzése, részben ennek révén, részben tervfeladatként számos leletmentő és hitelesítő ásatást végeztek 1981-ben. Mások mellett, a gyűjtemény egy XV. századi Janus fejű dreihauseni edény-nyel, hét címeres faragvánnyal, a Herkules kút egy márvány kosfejével, s végtel útján két 1843-ból származó üvegfestménnyel gyarapodott. Számszerűen megfelelő mértékű nyilvántartási és állagvédelmi tevékenység folyt az intézményben; elkészült három tanulmány, és jó ütemben folyt a régészeti topográfia vállalt részének előkészítése.

A sajátos helyzetű, frekventált múzeum közönség szolgálattal kapcsolatos tevékenysége sokágú, bár csak két időszak kiállítást rendeztek, a munkatársak 78 ismeretterjesztő előadást tartottak. Ehhez kapcsolódik: Héjj Miklóst a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat aranykoszorús jelvénnel tüntetett ki.

Kossuth múzeum, Monok

Az Állami Erdőgazdaság kiköltözésével felszabadult épületrész karbantartási munkálatai megtörténtek, míg a berendezés komplettirozása a következő évre marad. A gyűjtemény 745 tárggyal gyarapodott. A múzeumban 373 alkalommal volt tárlatvezetés, és megközelítőleg kétezerrel nőtt a látogatók száma.

Vértesszöllősi bemutatóhely

Látogatottsága folyamatosan nő, 1981-ben meghaladta az ötvenezer főt; ehhez kapcsolódóan az ismertető kiadványok forgalma is jelentősen emelkedett. Az épületek műszaki állapota állandó felújítást igényel.

Károlyi emlékszobák

1981-ben 2612 látogató tekintette meg.

APPENDIX

a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársainak 1981-ben megjelent tudományos feldolgozó munkái

(A bibliográfiai adatok felsorolása megközelítő kronológiai rend szerint történik, de nem tartalmazza a recenziókat és a kisebb-nagyobb tudományos ismeretterjesztő írásokat.)

KOREK JÓZSEF

- A vonaldíszes kerámia a Közép-Tiszántúlon. Arkadia, Debrecen, 1981. 42–46.
- Adatok a Tiszazug újkőkori történetéből. Szolnok megyei Múzeumok Évkönyve 1979–80. 35–41.

LOSITS FERENC

- Eine neolitische Siedlung in Krasznokvajda. FA 31, 1980. 7–34.
- Terepbejárásaim során talált és azonosított lelőhelyek topográfiai leírása. HOMÉ 19, 1980. 87–97.

PATAY PÁL

- Ein Grab der Schnurkeramik aus der Ungarischen VR. Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte 64, 1981. 237–239.
- Über einige spätneolitische und frühbronzezeitliche Metallgeräte im Karpatenbecken. Slov. Arch. 29, 1981. 149–156.

STANCIK ILONA

- Die Ausgrabungen von Tószeg in den Jahren 1973–74. Szolnok megyei Múzeumok Évkönyve 1979–80. 63–81.

STANCIK ILONA-KOVÁCS TIBOR

- Bronzkori aszkosz Nagyrévről. Arch. Ért. 107, 1980. 44–52.

KOVÁCS TIBOR

- Zur Problematik der Entstehung der Hügelgräberkultur in Ungarn. Slov. Arch. 29, 1981. 87–96.
- Der spätbronzezeitliche Depotfund von Rétközberencs. In: Studien zur Bronzezeit – Festschrift für W. A. v. Brunn, Mainz 1981. 163–178.

- Bronzezeitliche Tradition in der hallstattzeitlichen Kunst Transdanubiens. In: Die Hallstattkultur. Linz 1981. 65–78.
- A magyarországi őskor kronológiája. In: Magyarország történeti kronológiája. Budapest 1981. 13–20.

KEMENCZEI TIBOR

- Der Bronzefund von Vajdácaska. In: Studien zur Bronzezeit Festschrift für W. A. v. Brunn, Mainz 1981. 151–161.
- Ostungarn in der Zeit der Frühhalstattkultur. In: Die Hallstattkultur. Linz 1981. 79–92.
- Szkitakori lelet Balassagyarmatról. FA 31, 1980. 65–75.

VÖRÖS ISTVÁN

- Zoological and paleoeconomical investigations on the archaeozoological material of the Early Neolithic Körös culture. FA 31, 1980. 35–64.
- Pécel-Várhegy kora bronzkori telep állatcsontleletei. Studia Comitatus 9, 1980. 21–37.
- Előzetes jelentés a Békés-Kastélyzugi törökkori palánkvár állatcsontleleteiről. Arch. Ért. 107, 1980. 112–114.
- The skulls of Mammoth in Hungary. Frag. Min. et. Pal. 10, 1981. 97–106.

VÖRÖS ISTVÁN-VADAY ANDREA

- Szarmata település Kunszentmártonban. Szolnok megyei Múzeumok Évkönyve 1979–80. 117–139.

VÖRÖS ISTVÁN-JÁNOSSY DÉNES

- Pleistozäner Skelettfund des Ures von Nagybjajom. (Ungarn). Frag. Min. et. Pal. 10, 1981. 79–96.

BÓNIS ÉVA

- Pottery. In: The Archaeology of Roman Pannonia. Kentucky-Budapest 1980, 357–379.
- A pannoniai római fazekaskemencék. In: Industrial Archaeology, Kilns And Furnaces, Sopron 1980. Veszprém 1981. 11–18.

TÓTH ENDRE

- Die Entstehung der gemeinsamen Grenzen zwischen Pannonia und Noricum. Arch. Vestnik 31, 1980. 80–88.

- Zu Militärgeschichte der frühslavischer Zeit Pannoniens, Cirpi. Alba Regia 18, 1980. 31–38.
- Sivanus viator. Alba Regia 18, 1980. 91–103.
- Römische Metallgegenstände mit Inschriften im Ung. Nat. Mus. FA 31, 1980. 131–151.

FÜLEP FERENC

- Pannonia research in Hungary. In: The archaeology of Roman Pannonia. Kentucky-Budapest 1980, 35–56.

FÜLEP FERENC-SZ. BURGER ALICE

- Baranya megye a rómaikorban. In: Baranya megye története az őskortól a honfoglalásig. Pécs 1979. 223–328.

BIRÓ TIBORNÉ

- Currency. In: The Archaeology of Roman Pannonim. Kentucky-Budapest 1980. 337–348.

SOPRONI SÁNDOR

- The Archaeology of Geography of Pannonia. In: Roads. Limes. In: The Archaeology of Roman Pannonia. Kentucky-Budapest 1980. 57–63. 207–238.
- Die Caesarwürde Caracallas und die syrische Kohorte von Szentendre. Alba Regia 18, 1980. 39–49.
- A pannoniai limes utolsó évtizedei. Budapest 1980. Nagydoktori értekezés tézisei.

SOPRONI SÁNDOR – BARKÓCZI LÁSZLÓ

- Die römischen Inschriften Ungarns 3. Budapest-Bonn 1981.

GARAM ÉVA

- VII. századi aranyékszerek a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményeiben. FA 31, 1980. 157–174.
- Spätavarenzeitliche durchbrochene Bronzescheiben. Acta Arch. Hung 32, 1980. 161–180.

KISS ATTILA

- Germanische Funde aus Szababattyán aus dem 5. Jh. Alba Regia 18, 1980. 105–132.
- A népvándorlaskor és a magyar honfoglalás kora Baranyában. In: Baranya története az őskortól a honfoglalás koráig. Pécs 1979. 331–423.

CS. SÓS ÁGNES

- Előzetes jelentés a Zalavár-kövecsesi mentőásatásról. FA 31, 1980. 175–187.

Cs. SÓS ÁGNES–SALAMON ÁGNES

- Pannonia. Fifth to Ninth Centuries. In: The Archaeologie of Roman Pannonia. Kentucky-Budapest 1980. 397–425.

FODOR ISTVÁN

- Honfoglaláskori korongjaink származásáról (A verseci és a tiszasülyi korong). FA 31, 1980. 189–219.
- A magyar-bolgár-török kapcsolatok történeti háttéréről. In: Bolgár tanulmányok III. Debrecen 1980. 9–48.
- A honfoglaló magyarság kultúrájának keleti gyökerei. Budapest 1980. – Kandidátusi értekezés tézisei.
- A magyar őstörténet kronológiája. In: Magyarország történeti kronológiája I. Budapest 1981. 53–66.
- Az újabb szovjetföldi régészeti kutatások és a magyar őstörténet. In: Uralisztikai olvasókönyv, 2. kiadás. Budapest 1981. 107–120.

MESTERHÁZY KÁROLY

- Ein landnahmenzeitlicher Sattel aus Ártánd. Acta Arch. Hung. 32, 1980. 295–308.

GEDAI ISTVÁN

- I. András király dénárának utánverete. Numizmatikai Közlöny 78–79, 1979–1980. 41–42.

KOVALOVSZKI JULIA

- A gótikus és reneszánsz bútorok. Budapest 1981.

PARÁDI NÁNDOR – HOLL IMRE

- Die Ausgrabung des spätmittelalterlichen Dorfes Sarvaly (Vorbericht). Mit Arch. Hung 8–9, 1978–79. 143–148.

PÁLÓCZI HORVÁTH ANDRÁS

- Le Costume des Somans au Moyen Age. Acta Arch. Hung. 32, 1980. 403–427.
- A magyarszeccsődi román kori templom régészeti kutatása Savaria 7–8, 1973–194, 133–174.

FEHÉR GÉZA

- Tureckie miniatyuri vremen pokorenija Vengrii. Budapest 1981.
- Bulgáriai tanulságok török régiségeink kutatásánál. In: Tanulmányok a bolgár-magyar kapcsolatok köréből. Budapest 1981. 393–401.
- Reflexions sur l'authenticité iconographique des illustrations des chronoques Ottomanes. Revue de philologie Orientale Vol. 30. Sarajevo 1980. 139–144.

GERELYES IBOLYA

- Török szijgyártók és nyergesek Budán a XVI. században. FA 31, 1980. 265–276.
- Előzetes jelentés a Békés-kastélyzugi törökkori palánkvár ásatairól. Arch. Ért. 107, 1980. 102–112.

LOVAG ZSUZSA

- Bronzene Pektoralkreuze aus der Arpadenzeit. Acta Arch. Hung. 32, 1980. 363–372.

H. KOLBA JUDIT

- Angaben zur ungarischen Goldschmiedekunst in der Parlerzeit. In: Parler katalógus. Köln 1981. 149–155.
- Der Nyáry-Kelch. Acta Arch. Hung. 32, 1980. 373–402.

CENNERNÉ WILHELM GIZELLA

- A történeti festészet ábrázolástípusai. In: Művészet Magyarországon 1830–1870. Budapest 1981. 47–56.
- Bethlen Gábor metszet – arcképei (Kelet-nyugati stíluskapcsolatok a XVII. századi portrégrafikában) Fol. Historica 8, 1980. 33–53.

RÓZSA GYÖRGY

- Egykorú eseményábrázolások. – Arcképfestészet.
In: Művészet Magyarországon 1830–1870.
Budapest 1981. 57–60, 115–118.

HÉRI VERA

- Analógiák az éremművészetben. 1975. FIDEM. Magyar Nemzeti Galéria.
Budapest 1981. 118–119.
- Kennedy emléksor. Fol. Historica 8, 1980. 173–202.
- Fabriczy Kováts Mihály emlékérmé.
Numizmatikai Közlöny 78–79, 1979–80. 93–94.

TEMESVÁRY FERENC

- Díszfegyverek a Károlyi gyűjteményből.
Fol. Historica 8, 1980. 55–77.

NÉMETH GÁBOR

- Felsőmagyarország ónművészete a XV–XVII. században. Műv. Ért. 30,
1981. 171–187.

BÁNKUTI IMRE

- A szatmári Béke. Budapest 1981.
Sorsdöntő történelmi napok 6.

V. EMBER MÁRIA

- Urihimzés. (A Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteménye)
Budapest 1981.

DÓZSA KATALIN

- A művészet környezetformáló szerepe, a környezetkultúra változása. In:
Magyar művészet 1890–1919.
Magyar Művészettörténet 6. Budapest 1981. 107–113.

VONA PÁLNÉ

- A századfordulón viselt szobalányruha rekonstrukciója. Fol. Historica
8, 1980. 101–122.

KÖRMÖCZI KATALIN

- A fővárosi lakáshelyzet és a Wekerle állami lakótelep I. Fol. Historica 8,
1980. 123–172.

E számunk szerzői:

Aczél Eszter, a Magyar Nemzeti Múzeum muzeológusa

Basics Beatrix, a Magyar Nemzeti Múzeum muzeológusa

Cennerné Wilhelmb Gizella, a Magyar Nemzeti Múzeum tudományos főmunkatársa

Dite, Tibor, Pozsony, Városi Múzeum munkatársa

F. Dózsa Katalin, a Magyar Nemzeti Múzeum textilgyűjteményének vezetője

Héri Vera, a Magyar Nemzeti Múzeum muzeológusa

Korek József, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgató helyettese

Kovács Tibor, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgató helyettese

Szilágyi Tibor, a Magyar Nemzeti Múzeum bútorrestaurátora

Vámbéri Gusztáv, kultúrtörténész

Felelős kiadó: Nemes Iván igazgató
Megjelent: 16,5 A/5 ív terjedelemben
9270/82, Népművelési Propaganda Iroda, Budapest
Felelős vezető: Vymeták Ferenc

